

KAYSERİ'DE DÜNDEN BUGÜNE TİCARET VE KONAKLAMA HALİT ERKİLETLİOĞLU ESERİDİR

KELAM SUSARSA, KALEM SUSAR. KALEM SUSARSA ÂLEM SUSAR.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Giriş

Kayseri'yi Çevre Birimlere Bağlayan Yollar

- 1- M.Ö xx-xvii. Yüzyıllarda Kullanılan ve Kayseri'yi Yukarı Mezopotamya'ya Bağlayan Dört Yol
- 2- 2- M.Ö. xviii. Yüzyılda Kullanılan Hitit Yolları
- 3- 3- M. Ö xviii-xii. Yüzyıllarda Kullanılan ve Kayseri'yi Klıkya'ya Bağlayan Hitit Yolları:
- 4- 4- Grek- Roma Çağının Kayseri'yi Ege Kıyılarına Bağlayan En Önemli Yolları
- 5- 5-Bizans İmparatorluğu Dönemindeki Kappadokia Theması Yol Ağı
- 6- 6-Selçuklu Yolları

İlk Ticaret Birimleri ve Konaklamalar

Kuruluş Amaçları ve Hizmetleri Açısından Han ve Kervansarayların Önemi

Hanlar ve Kervansarayların Özellikleri

Eski Kervansaraylarda Yaşam

Kayseri Çevresinde Bilinen Han ve Kervansaraylar

Pazarlar ve Panayırlar

Dönemin En Önemli Nakliye Aracı Develer

Ticaretin Şehirlerdeki Merkezi; Bedestenler

Bedesten ve mimarî

Bedestenlerin Çalışma Prensipleri

Tacirler

Ticaretin Olmazsa Olmazı; Sikke

İlk Dönemler Parasız Ticaret

Kappadokia Sikkeleri

Roma Kolonial Dönemi Sikkeleri

Selçuklularda Ticarî Hayat ve Sikke

Beylikler Dönemi

Osmanlı Devleti'nde İktisadî Düşünce ve Yaşam

Osmanlı Devleti Döneminde Ahîlik Teşkilâtı ve Ticaretteki rolü

Şehir İçi Çarşıları ve Hanlarının Özellikleri

Şehir İçindeki Önemli Tarihi Hanlar

Son Dönem Hanları (20.Yüzyıl Ortalarına Kadar Ki Hanlar)

Kayseri'ye Gelen Seyyahlar ve Kaldıkları Mekânlar

Atatürk'ün Kayseri Ziyaretlerinde Kaldığı Mekânlar
Otellerin Tarihi
Eski Kayseri Otelleri
Günümüz Otellerindeki Özellikler
Kaynaklar

H.ERKİLETLİOĞLU

KAYSERİ'DE DÜNDEN BUGÜNE TİCARET VE KONAKLAMA

Önsöz

Tarih boyunca ticaret, büyük yerleşim yerleri ve özellikle de kadim şehirlerin en önemli faaliyet alanı ve geçim kaynağı vasfını taşımıştır. Ticarî sıfatı hep ön plâna çıkan Kayseri'de bu tarifin içinde yerini almaktadır. Ticaretin ana unsuru olan tacirler için bu rolleri, bir taraftan geçim kaynakları iken diğer yandan şehirlinin ihtiyaçlarının giderilmesi gibi hayatî bir uğraş olarak görülmelidir.

Tacirler, geçmiş dönemlerin güvensiz yol şartları, mal naklinin güçlüğü, üretim ve tüketim dengelerinin bozukluğu, ticaret yapılan coğrafyanın siyasî çekişmelere sahne olması, çoğu zaman farklı işgâl ordularının yağma ve katliamları, salgın hastalıklar ve tabii afetler gibi sosyal hayatı olduğu kadar ticareti de derinden etkileyen sebep ve unsurlarla mücadele pahasına bu görevlerini göze alabiliyorlardı.

Tüccar sınıfının ya da çeşitli sebeplerle şehirler, ülkeler arasında seyahat eden insanların bütün bu olumsuz şartları hesaba katarak tevekkül ve cesaret başta olmak üzere birtakım tedbirler alarak ta olsak yine de kesintisiz olarak ticaret hayatının sürekliliğini sağladığını görmekteyiz.

Genellikle eşek, katır, at, deve, basit arabalar veya bazen de yaya olarak toprak yollar ve dar geçitlerden geçerek yapılan yolculuklarda günlük mesafeleri aşmak bile güçlü bir irade ve iyi bir hazırlık gerektiriyordu. Hele bu yolculukların haftalar ve aylar sürdüğü düşünülürse yapılan işin büyüklüğü hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Bu zorlu seyahate bir de konaklanan yerlerin yeme, yatma ve diğer insanî ihtiyaçların sağlanmasındaki mahrumiyetler eklenirse bu işi yapan insanların ne pahasına ticaret yaptıklarının sorgulanması gerekmez mi? Onları ticaretle veya kervancılıkla uğraşmaya iten gerçek dürtü acaba ne olmalıydı?

Ya bu işleri kısa sayılabilecek gençlik yıllarında yaparak büyük gelirler elde ediyorlar ve geri kalan ömürlerini garanti altına almayı düşünüyorlar ya da insan tabiatında bulunan merak ve macera duygusunun güçlü baskısına tabi oluyorlardı.

Tabii ki ticaretin en önemli unsurları olan seyahat ve nakliye aracı olarak kullanılan hayvanlar ve değişik dönemlerin muteber değişim aracı olan sikkeler ile konaklama yerleri de Kayseri ticaret hayatının konusu olmalıydı.

İşte bu çalışmanın ana gayesi insanlık âleminin bu günlere gelmesinde çok önem taşıyan ticaret hayatının fizikî şartlarını değişik yönleri ile ortaya koymak olarak özetlenebilir.

Giriş

Bilinen yazılı tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli bir ticaret merkez olduğu anlaşılan Kayseri'nin bu özelliğine uygun yaşam tarzı nasıldı? Ticaret erbabı nasıl mal edinir, hangi yollarla ve hangi şartlarda mal sevkini gerçekleştirir, yollarda ne yer ne içer, nerelerde kalırdı? Şehre geldiğinde kaldığı mekânların özellikleri ve ticaret hayatının diğer incelikleri konularında birçok sorunun cevabı verilmeliydi. Aradığımız cevaplar ancak elimizdeki kaynakların izin verdiği ölçüde gerçekleştirildi.

Tabii ki inceleme konumuz olan ticaret ve konaklama zaman içinde farklı uygulamalar göstermiş, farklı kural ve şartlarla her dönemde ayrı bir seyir takip etmiştir. O dönemlerin kolay yerleşik hayatını tercih etmeyip aksine güvensiz ve meşakkatli bir hayat tarzını seçerek canları pahasına uzak diyarlardan şehirlere getirdikleri malları satarak geçinen tüccar ve kervancılarının niyet ve amaçlarını iyi anlamak gerekiyordu.

Bu tüccar ve kervancılarının bir yerlerde aile ocakları, evleri, barkları yok mu idi? Hangi cazip şartlar vardı ki anne, babalarını, eşlerini, çocuklarını veya bağlarını bahçelerini terk edip böyle bir hayata talip oluyorlardı. Şüphesiz ki bu tercih sadece basit bir macera arayışından ziyade çok kârlı bir iş anlayışının sonucu idi.

Bu yüksek kazanç herhalde ticaret veya taşımacılığı iş edinen insanların bütün tehlikeleri göze alacak kadar genç ve bir o kadar da tecrübeli olmalarını gerektiriyordu. Bu tahmin bizi olgunluk çağı olarak tarif edilen kişilerin iyiyle kötüyü ayırt edebildiği, hayatlarını kendi kontrollerine aldıkları, büyüdükleri, olgunlaştıkları yaşa götürmektedir. Kayseri'de temel yaşam daha çok ticaret üzerine bina edildiğine göre küçük yaşlardan itibaren bu faaliyetlerle pişen ve erkenden ticarî incelikleri kavrayan Kayserili tüccar, gençliğin verdiği cesaret ve deneyimleri birleştirerek bu işte çok başarılı oluyordu.

Keza mal sevkîyatının en önemli aracı olan kervancılarının da gayet gözü kara, cesaretli, yolları ezbere bilen ve icabında yollardaki hava şartlarının veya eşkıyanın tehlikelerine karşı tedbirli ve donanımlı olmaları gerekiyordu. Bu şartları taşıyan kervancılarının muteber olduğu ve güneyden veya uzak diyarlardan Anadolu'ya getirdikleri gayet büyük kervan kabilelerini sanki bir askerî birliğin disiplini içinde yönettikleri tahmin edilebilir.

Beldeler ve ülkeler arasında seyahat önem kazanması ile ön plâna çıkan üçüncü unsur; seyahatlerin olmazsa olmazları olan muntazam yol ağıdır. Belirli aralıklarla kurulmuş dinlenme tesisleri ve çeşitli tehlikelere karşı yolcuları koruyacak bir sistemdir

Kayseri'yi Çevre Birimlere Bağlayan Yollar

Kayseri'yi şehir olarak gözden geçirenler gerek bugün ki beldenin gerek dünkü Mazaka'nın su bakımından zengin olmakla beraber, hava bakımından önemli bir özelliği olmadığını, düşman ordularına karşı koyacak tabîi bir seddi bulunmadığını, ayrıca bereketli bir toprağa ve uygun bir iklime de sahip olmadığını görürler. Böyle olmakla beraber, 5000 senedir değişik ırk ve yönetimlerin elinde daima önemli bir merkez olarak kalması, dört yandan gelen yolların düğüm noktasında yer almasından ileri gelmektedir.¹ Bu özellik ona ister istemez ticarî bir nitelik kazandırmaktadır.

Anadolu dağlarının doğu-batı istikametinde uzanırları, bu bölgedeki yolların da aynı yönde açılmasını gerektirmiştir. Nitekim bu yollar Sebastia'dan-Pontus'dan-Tavium'dan ve Cilicia'dan gelip CAESARIA' de toplanıyordu.²

¹ Remzi Oğuz Arık, Coğrafyadan Vatana, 1000 Temel Eser İst. 1969 S.204

² Prof.W.M. Ramsay, Çev: Mihri PEKTAŞ, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İst. 1961 s. 51

1- M.Ö xx-xvii. Yüzyıllarda Kullanılan ve Kayseri'yi Yukarı Mezopotamya'ya Bağlayan Dört Yol

Bu yol Kayseri, "Mazaka" olarak önem kazanmadan önce Kültepe (Kaneş) yi Asur'a bağlayan güzergâhı izliyordu ve tahminen birkaç koldan Asur'a ulaşıyordu.

a) Kültepe (Kaneş), Ekrek, Pınarbaşı (Ariarathiae), Gürün (Tegarama), Darende (Timilkia),

Malatya (Melitene), Harran, Cebel Abd-el Aziz, Asur.

b) Kültepe (Kaneş) , Serezek, Ekrek, Saruz, Elbistan, Doğanşehir, Sürgü, Samsat (Samsate), Harran, Cebel Abd-el Aziz, Asur

c) Kültepe (Kaneş) , Ekrek, Saruz, Kemer, Göksun (Cocussuz), Maraş, (Geremaniaia), Antep, Harran, Cebel Abd-el Aziz, Asur

d) Kültepe (Kaneş) , Saimbeyli yakını, Feke, Sizium, Simala, Antep, Harran, Cebel Abd-el Aziz, Asur

2- M.Ö. xviii. Yüzyılda Kullanılan Hitit Yolları

Bu asırlarda Kaneş, bir ticarî merkez olan Erkilet (Archala), Dadsun, Emmiler ve Yozgat üzerinden Hattusas (Boğazköy) ile bağlantılıydı.³

3- M. Ö xviii-xii. Yüzyıllarda Kullanılan ve Kayseri'yi

Klikya'ya Bağlayan Hitit Yolları

Antik çağlarda Kaisareia'dan Klikya'ya inen belli başlı dört yol vardı.

a) Kayseri-Çukurova arasındaki halen kullanılmakta olan Podandos (Pozantı) Pylae Ciliciae (Gülek Boğazı) yolu.

b) Kaisareia, Develi-Fraktin, Taşçı, Gezbel, Kirazbel ya da Üskiyenbel'den sonra Sisium (Kozan) üzerinden Çukurova'ya inen yol.⁴

c) Kaisareia-Develi, Fraktin, Karaköy, Sisium (Kozan) yolu.

d) Kaisareia, Serezek, Kuruçay-Bel, Cucussus (Göksun), Kiraz-Bel yolu.

4- Grek- Roma Çağının Kayseri'yi Ege Kıyılarına Bağlayan En

Önemli Yolları

a) **Efes-Malatya Yolu:** Bu yol, Efes, Magnesia, Aydın (Tralles), Sultanhisar (Nysa), Mastavra Kale Mastaura, Karrura, Hasköy (Attuda), Eskihisar (Laodikeia), Honoz (Kolossia), Dinar (Apameia) Haydarlı (Metropolis), Yalvaç (Antiocheia Pissidia), Yargan, Ladik (Laodikeia Katakekaumene), Koropassos, Aksaray (Gausaura), Soandan, Sakasene, Viranşehir, Kaisareia, Serezek (Arasaxa), Herpa, Pınarbaşı Ariaratheia) Arslanbeyli (Coduzalaba), Kuruçay-Bel İncillise, Göksün (Cocussus), Yarpuz (Arabissos), Arkas üzerinden Malatya (Melitan) ya varırdı.⁵

b) **Kayseri Ankara Yolu:**

³ R. Kiepert und Werner, 1/400.000

⁴ B. Alkim, *Bulleten XX III*, 1959 S.61

⁵ Baydur, s.31

Kaisareia, Saccasena, Osiana, Sultanhisar (Nysa), Pornassa, Aspona, Orsologiaco, Gorbeons üzerinden Ankara (Ancyra)'ya ulaşıyordu.⁶

c) Kayseri'den Karadeniz'e Uzanan Yol:

Kaisareia, Erkilet (Archalla), Çokgöz köprüsü, Boğazlıyan, Tekke, Sırçalı, Battal, Yozgat, Konuksu, Tekke-Özü, Amasya (Amasia), Samsun (Amisos), Sinop'a varırdı.

d) Kayseri'yi Kuzeydoğu Anadolu'ya Bağlayan Yol:

Kaisareia, Anmaxsa, Malandura,⁷ Scanatus, Sebesteia ve Sadak'a (Satala) kadar uzanıyordu.

Milât'tan bir asır evvel de doğunun ticaret eşyası, Fırat'tan Kayseri (Mazaka) yi geçer, Yunan-Roma büyük yolu ile (La Route Royale) Ephesas'a ve biraz da Sebestia, Komana ve Laodiceia yoluyla Amisos'a gönderilirdi. Güneyden geçen Grek-Roma büyük yolu üzerindeki Caesaria, Archeleis, Laodiceia, Lycum, Antiocheia, Nysa gibi şehirlerin isimleri Yunan ve eski imparatorluk devirlerine ait oldukları halde, kuzey yolu üzerindeki Tavium, Ankyra, Gordion, Pessinus, Orkistos, Akmonia, Satala, Sardeis gibi şehirlerin isimlerinde, daha eski zamanların kokusu vardır.⁸

Anadolu'daki Bizans yollarının tamamlanması Justinien zamanından oluşmuştur. Bu şebekenin en mühim kısmı Halys (Kızılırmak) in doğusundan ayrılarak Kaesareia ve Sebastia'ya giden askerî yoldu. Kapadokia, Armenia ve Sebastia themalarından gelen ordular Kaisereia'da imparator ordusuna katılıyorlardı⁹.

5-Bizans İmparatorluğu Dönemindeki Kappadokia Theması Yol Ağı

a) Güneybatı-Kuzeydoğu Çapraz istikametindeki Anadolu Yolu

İkonion(Konya)-Kolöneia(Aksaray)-Kaisareia(Kayseri)-Sebastia(Sivas)

b) Kuzeybatı-Güneydoğu Çapraz istikametindeki Anadolu Yolu

Ankyra(Ankara)-Kaisareia-Cucussos(Göksun)-Germanikeia(Maraş)

c) Batı-Doğu İstikametindeki Merkezi Yol

İkonion(Konya)-Kolöneia(Aksaray)-Kaisareia-Ariaratheia(Pınarbaşı)-Taranta-Melitene(Malatya)

e) Kuzey-Güney İstikametindeki Yollar

1-Tabia-Kaisareia-Podandos(Pozantı)-Tarsos(Tarsus)

2-Tabia-Kaisareia-Rodandos-Adana

3-Tabia-Kaisareia-Kiskisos(Kisko)-Sision(Kozan)

⁶ Ramsay, s. 31

⁷ R. Kiepert 1/400.000 ölçekli, B IV te gösterdiği haritasında Malandara'yı Şarkışla'nın yerine koyuyor.

⁸ Ramsay, s.29

⁹ Ramsay, s. 241

4-Tabia-Kaisareia-Kukusos(Göksun)-Germanikeia(Maraş)¹⁰

6-Selçuklu Yolları

Anadolu'nun Müslüman ve kavimler arasında bir köprü vazifesi görerek dünya ticaretine açılması, ülkenin iktisadî ve kültürel yapısının değişmesinde büyük amil olmuştur. Buna paralel olarak Selçuklular eski ana yolları üzerinde büyük köprüler kurdular. Kayseri-Ankara yolu üzerindeki “Tekgöz (Yalnız Göz) “köprüsü ile Kayseri-Yozgat eski yolu üzerindeki “Çokgöz” köprüleri, o devrin geçilmez, azgın nehri Kızılırmak üzerinde kurulmuş iki muhteşem abidedir ve günümüzde dahi halen kullanılmaktadır.

Roma İmparatorluğu devrinde Ankara'dan Kayseri'ye gelen yol hiçbir zaman Kızılırmak (Halys) ın öte tarafına aşmamış, fakat uzun bir güzergâh takip ederek nehrin güney kıyısına izlemiş, Parnassosla (Parlasan) Nyssu'dan (Sultanhisar) geçerek Kayseri'ye gelmiştir. Bu maksatla Kayseri ili Basili, İmparator I. Theodosius'a (379-395) hitaben bir mektup yazarak, Kızılırmak (Halys) üzerinde bir köprü inşa ettirerek karşı yaka ile bağların emniyet altına alınmasını ve artık nehrin şüpheli geçitlerinden halkı kurtarmasını rica etmektedir¹¹. Görülüyor ki Roma İmparatorluğunun muaffak olmadığını bu mesele Selçuklular zamanında çözülebilmştir.

İlk Ticaret Birimleri ve Konaklamalar

Anadolu'nun bilinen ilk yerli halkının HATTİLER olduğu genellikle kabul edilmektedir. Nitekim Akadlardan (M.Ö. 2350-2170) itibaren M.Ö. 7. Yüzyıl ortalarına kadar bütün yazılı kaynaklarda bu bölge Hatti Ülkesi olarak belirtilmektedir. Yine Anadolu'nun ilk yazılı kaynağı olan “Kültepe “tabletlerinde de “Hatti”, Hitit Devleti'nin başkenti Hattuşa veya Hattuş isimleri ile ifade edilmekte ve Anadolu da Hatti Ülkesi olarak anılmaktadır. Anadolu'daki bu seyahat hareketliliğinin bilebildiğimiz ilk örnekleri muhakkak ki Hititler dönemi ve o dönemde gelişmiş bulunan Asur ticaret kolonileri sistemidir.

Kayseri'nin 23 km kuzeydoğusunda eski adı Kaniş olan Kültepe, bu yapısıyla Anadolu'daki ilk çağın en önemli devletlerinden olan Hititlerden günümüze zengin bir ticaret geleneğinin başlangıç noktasıdır. Hatta Kaniş'te “Bit Karım” kelimesi ile ifade edilen ve ilk ticaret odası anlamına gelen bir birimin varlığı ile günümüzdeki bankacılık sistemine benzeyen, faizli kredi ve borç alıp verildiğine dair belgelerin bulunduğu bir sistemi görmekteyiz.

Bu dönem ekonomisi maden ve tekstil üzerinedir. Asurlu tüccarların Anadolu'da kurdukları ticaret kolonilerinin de amacı, Anadolu'nun bu zenginliğinden faydalanmaktır. Kurulan ticaret sisteminin Anadolu'daki merkezi Kültepe Kaniş-Karım'u yani Kaniş pazar yeri, baş karım/baş pazar yeri idi. Asur'dan yola çıkan tüccarlar 200-250 yüklü eşekten oluşan kervanlarla Dicle, Habur vadilerini geçerek Orta Anadolu'ya erişiyorlardı. Kültepe'ye getirilen mallar, Anadolu içlerine kadar dağıtılmaktaydı. Bu ticaret, belli esaslara bağlı, kanunları ve düzenlemeleri olan bir ticaret idi. Esasen tüccarların, burada ticaret yapabilmeleri için, bu organizasyona dahil olmaları, kayıt yaptırılmaları, aidat veya belli bir bedel ödemeleri gerekmektedir. Buna rağmen kazandıkları bu hak, onlara, kuralsızca ticaret yapma hakkı

¹⁰ Friedrich Hild, Das Byzantinische Strassensystem In Kappadokien, Wien 1977, s:66-71-77-84

¹¹ W. M. Ramsey, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, S:282. İst. 1961

vermemekteydi; kaçakçılık yapmayacaklar, gümrüksüz mal alıp satmayacaklar, her türlü vergilerini ödeyeceklerdi. Anadolu'nun ilk sistemli uluslararası ticaretinin kuralları da, Kültepe'de keşfedilen çivi yazılı tabletlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu belgelerden, iki tarafın da birbirlerine karşı sorumlulukları ve haklarının kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarların krallık bölgesinde ulaşımlarının ve güvenliklerinin korunma altına alınması karşılığında, onların Karum'da ikamet izinleri, ödeyecekleri vergilerin oranı yazılı olarak belirtilmiştir. Sarayın bazı lüks malların ticaretini yasaklaması veya Asurluların kendi hukuk sistemlerine göre yargılanması gibi hak ve kısıtlamalar detaylı olarak belirtilmiştir. Anlaşmalara aykırı davranan tüccarların cezalandırıldığı da yine bu tabletlerden öğrenilmektedir. Bütün bu ticaret organizasyonunun, düzenleyicisi, denetçisi, baş kurumu "bit karim" idi. Asurlu tüccarların Kaniş' deki merkez ofisi bit-karim idi. Bir ticaret odası vazifesi de gören Bit- arim aynı zamanda, verginin tahsil edildiği bir merkezdi. Tüccarlar burada, "köprü geçme" ve "emanet bırakma" vergisi ödemek zorundaydılar. Ayrıca mahkeme yetkisine sahipti, çünkü bu devirde, tüccarlar arasındaki olası davalar konusunda "hakem" sıfatıyla hüküm vermekteydi. Esası maden ve tekstil ticareti üzerine kurulu bu ticaret düzeninde, Anadolu'da bulunmayan kalay, gümüş veya altın karşılığında Anadolu halkına satılmaktaydı. Asurluların Mezopotamya'da da bulunmayan kalayı nereden elde ettikleri bilinmiyor; olasılıkla daha doğudaki Türkmenistan veya Afganistan'dan ithal ediliyordu. Hammadde olarak Anadolu'dan satın alınan yün de, "Babil modasına uygun olarak Asur'da dokutulup, Anadolu insanına yine, gümüş ve altın karşılığında satılmaktaydı. Anadolu altın ve gümüşünün dışarı çıkarılması, ticareti yerlilerin aleyhine geliştirmiyordu. Asurlular, ayrıca Anadolu'da bakır, deri, yün ve takı-boncuk ticareti de yapmaktaydılar. Anadolu'dan aldıkları bazı malları, örneğin ham olarak aldıkları bakırı temizledikten sonra yine yerli halka yüksek fiyata satıyorlardı. Kültepe'de şimdiye kadar keşfedilen metinler, Anadolu'da Asurlu olmayan tüccarların başka tüccarların da ticarete katıldığını göstermektedir. Bunların büyük bir grubunu Amoritlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kaniş'te Asurlu ve Anadolu tüccarların yanında, çok az sayıda da olsa Hurri ve Amorit kökenli tüccarların varlığı anlaşılıyor. Bu çağda Asurlu tüccarlarla eşit ölçüde ticarete katılan yerli, zengin tüccarların varlığı da bilinmektedir.

Kültepe, bu yapılanma ile Asur'un kurduğu inanılmaz büyüklükteki büyük bir ticaret ağının merkezi olmuştur. Adı geçen organizasyon içinde çok yaygın olmasa da tanınmış tüccarların eşlerinin veya kızlarının da kumaş veya kalay üzerine ticaret yaptıkları tabletlerden anlaşılmaktadır.

Kültepe'deki tabletlerden anlaşıldığına göre, yönetim merkezi Mezopotamya'daki Asur (bugün Kalat Şergat) kenti olan Asur Devleti vatandaşları olan tacirler, M.Ö. 19. ve 18. yüzyıllarda Mezopotamya'dan Kültepe'ye kadar uzanan, bir pazar ağı geliştirmişlerdi. Bu ağ, iki tür ticaret merkezinden oluşmaktaydı. Bunlardan biri, Anadolu'da o zaman varlığı yine tabletlerden anlaşılan, henüz merkezî bir devlet otoritesine bağlı olmayan kent beylikleri yakınında kurulmuş olan, Asurlu tacirlerin belirli bir serbesti içinde yaşayıp mesleklerini icra ettikleri, adına Karum denilen (Asurca liman ve rıhtım anlamına gelmektedir) büyük yerleşmelerdi. Bunlar dokuz adetti ve en büyükleri Kültepe'deki Kaniş Karumu'ndan başka daha sonra Hitit İmparatorluğuna başkentlik edecek Hattuşuş (Boğazköy) ile Yozgattaki Alişar'dı.

Diğer bir yerleşme ise Asurca ubrum/wabrum sözcüğünden türetilmiş olan wabartum'lar (anlamı misafir) bulunmaktaydı ki, bunlar herhalde ana merkezler arasında

tacirlerin konakladıkları, belki mallarını geçici olarak depoladıkları, bir çeşit kervansaraylardı.

Ticaret kolonisi terimi, Asur'un Anadolu içine uzanan siyasal egemenliği olarak anlaşılmalıdır. Bunlar, hem Asurlu tacirlere, hem de koruması altına girdikleri kent beylerine karşılıklı çıkarlar sağlayan bir ticaret sisteminin parçalarıydı. Dikkat edilmesi gereken ikinci bir nokta da, bu kolonilerin uluslararası bir karakter göstermesidir. Ele geçen belgelerdeki tüccar adları incelendiğinde, burada yalnız Asurluların değil, yerli Anadolu halkına ait kişilerin de ticaret şirketlerine sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Bunların yanında Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya kökenli kişiler de ticaret yapmaktaydı. Bu sebeple çoğunluğu Asur'la sıkı ilişkili tacirlerden oluşan bir topluluğu barındırmasına rağmen bu yerleşmelerin, yabancı devletlerin ve hükümdarların egemenliğinde olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Yani Kolonilerin yönetim merkezinin Kültepe Kaniş'teki Karum olduğu bilinmektedir. Asurlular ticarî faaliyetlerini tamamen Anadolu krallarının izinleri ile yapabilmişlerdir¹².

Bütün örgütlenme içinde, sistemli bir biçimde kazıldığı için en iyi tanınan ve en çok yazılı belge vereni ve eski adının Kaneş olduğu anlaşılan Kültepe'deki Karum'dur. Tablet bulunan diğer iki karum, sonradan Hititlerin başkentini oluşturacak olan Boğazköy'deki karum Hattuş ile eski adını kesinlikle bilmediğimiz Alishar'daki tüccar yerleşmesidir. Bu iki karumda da Kaneş Karum'una oranla çok daha az sayıda tablet bulunmuştur. Bulunan tabletlerin tamamına yakını iş mektupları, borç senetleri teşkil etmektedir. Az miktarda da mahkeme tutanakları, evlenme, boşanma, evlâtlık alma, miras, köle, ev ve tarla alışverişlerinin belirtildiği kayıtlar bulunmaktadır.

Asur ile Anadolu arasındaki ticaretin temelinde, Asur'dan Anadolu'ya bronz yapımında kullanılan kalay ve dokuma ürünleri satılması, karşılığında da Anadolu'dan genellikle gümüş, bazen de altın alımı yapıldığı birçok ticarî tablette belirtilmiştir. Ancak bakır temininin Kaneş Karum'undan değil de bakır madenleri yakınında kurulmuş başka bir karumdan yapıldığı anlaşılmaktadır; Kaneş Karum'unda ele geçen belgelerde bakır

¹² Günbatı Cahit, **Kültepe-Kaniş**, Kayseri Büyükşehir Yay. Kayseri 2012, s.20

yollanması ile ilgili bir bilgi yoktur. Büyük bir ihtimalle bakır ticaretini elinde tutan ve Fırat yakınındaki Ergani bakır madenleri ile ilişkili olan bir karum bulunmaktaydı. Asurlu tacirlerin Anadolu'ya getirdikleri kalayın da Mezopotamya'dan değil, İran'da bulunan kalay kaynaklarından alındığı sanılmaktadır.

Ancak hem ithalatçı ve hem de ihracatçı olarak faaliyet gösteren Asurlu tüccarların altın gümüş karşılığında kalay, kumaş v.s. getirmeleri zamanla Asur'un zenginleşmesine ve Anadolu halkının da fakirleşmesine sebep olduğu aşikârdır. Ticarî ilişkilerde geçerli olan bir alış-veriş aracı mevcut değildi. Ancak ihtiyaçlar, çubuk ya da halka biçimli belirli ağırlıktaki gümüş külçeleri para yerine kullanmayı geleneleştirdi. Babil'den esinlenerek kullanılan bu maden, ticarî alış-verişe büyük bir rahatlama getirmişti. Meselâ; bir zipittani sıvı yağ, 16,8 gram gümüşe, bir zipittani bal; 8.4 gr. gümüşe, bir topak peynir; 4.2 gr. Gümüşe, bir koyun 8.4 gr. Gümüşe, bir öküz; 100.8 gr. Gümüşe, bir at 117.6 gr gümüşe, bir katır; 336gr. Gümüşe, 3528 metrekare bağ; 336 gr. Gümüşe ve bir mavi renk yün elbise; 168 gr. Gümüşe alınabiliyordu¹³.

Asur'dan getirilen tekstil ürünlerinin ise, Asur'a başka bölgelerden dışalım yapılan yünün dokunması ile oluşturulduğunu ve dokumacılık işinde, genellikle kocaları Kaneş Karumu'nda ticaretle uğraşan kadınların çalıştığını öğreniyoruz. Asur'da dokunarak Anadolu'ya getirilen kumaşlar; Abarna, Subatum, Kutanum, Buraum, Kamsitum, Kusitum, Lubusum, Makuhum, Namassuhum, Nibrarum Surum, Sulupkahum, Sulhum Sitrum ve Takusta isimleriyle bilinmekteydi¹⁴. Bu arada bazı tekstil ürünlerinin Asur aracılığıyla güneydeki Babil'den alındığını, işlenmiş eşya olarak bazı tunç malzemenin Asur'a dışsattımının yapıldığını yazılı belgelerden anlamaktayız. Mezopotamya ile İndus Bölgesi'nin de ticaret ilişkileri olduğuna dair ipuçlarına sahip olmamıza karşılık, buradan alınan eşyanın Asurlu tacirler aracılığı ile Anadolu'ya gönderilip gönderilmediğini kesinlikle bilmiyoruz. Anadolu'ya getirilen ve 40 kadar çeşidi bilinen kumaş ve elbiselerle birlikte Anadolu'da dokunan *pirikannum*, *saptinnum*, *Aniani* ve *menunianum* isimleriyle bilinen kumaşlar da vardı¹⁵. Asur'a yün ihracatı da oldukça önemli miktarlardaydı.

Ticaret kervanlarında devenin bilinmemesi, atın da az ve pahalı olması sebepleriyle uzun mesafelere en dayanıklı hayvanlardan katır ve eşekler kullanılmaktaydı. Ancak bir katırın fiyatının dört eşekten fazla olması eşeğe tercihi artırıyordu. Her tüccarın ya da firmanın Asur'dan birkaç eşeklik kervanla yola çıktığı, fakat bunların birleşerek konvoylar oluşturduğu kesindir. Metinlerde eşeklerin satışı, kiralanması, koşum takımları, yemleri için yapılan harcamalar, sağlık durumları, taşıdıkları yükün cinsi ve ağırlıkları ile ilgili bilgilerle sık sık rastlanmaktadır¹⁶.

Asur Kolonileri döneminde hububat, kereste, taş, saman, deri, yün gibi ağır ve hacimli mallarla, büyük miktarlardaki kumaş, bakır ve kalay eşekler veya öküzler tarafından çekilen arabalar (*ereggum*) ile taşınıyordu. Birçok metinde Asurlu tüccarların Anadolu'da araba satın aldıkları veya kiraladıkları belirtilmektedir¹⁷.

Tabletlerde; "*tepenin üstünde pusuya yatmış kara bir köpek, dağınık kervanları bekliyor; gözleri iyi insanları kolluyor*" biçiminde, haydutları anlatan yarı edebî türde ifadelerle rastlanır. Buna rağmen, bu tehlikelerin Ortaçağ'da Akdeniz ticaretini olumsuz yönde

¹³ Gedikli Tevfik, *Hitit İmparatorluğu*, s.118

¹⁴ Şahin, Hasan Ali, *Kültepe Metinlerinde Geçen Kumaş İsimleri*, I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri 1997, s. 314-321

¹⁵ Günbattı Cahit, A.G.E. s.56

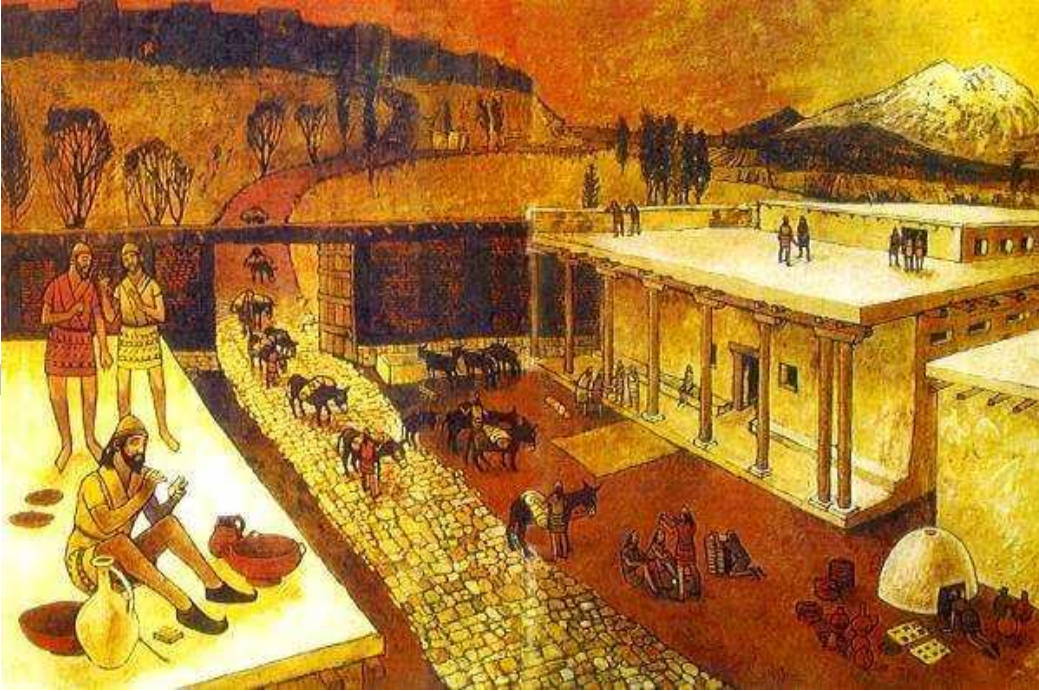
¹⁶ Günbattı Cahit, A.G.E. s.98

¹⁷ Günbattı Cahit A.G.E. s.113

etkileyen korsanların yarattığından daha az olduğu da söylenebilir. Kervanı korumakla yükümlü olan kişiye yapılan ödemelerden bazı belgelerde söz edilmekle beraber, büyük güvenlik güçlerinin gerekli olduğunu gösteren bir kayıt yoktur.

Anadolu ile yapılan ticaretin Asurlu tacirlere büyük kazançlar sağladığı, özellikle tunç alışımında kullanılan kalayın Anadolu'ya taşınmasının %100'ü aşan kâr getirdiği, eldeki yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Alıcının borçlanması durumunda %30 oranında bir faiz uygulanmakta idi. Kolonilerin bulunduğu kentlerdeki yerel Anadolu kralları da buna karşılık dışalım yapılan mallar üzerinden dokumalardan 1/20, kalaydan 2/65 oranında vergi almaktaydılar. Ayrıca kervan yollarının geçtiği bölgelerdeki diğer beyler de malın %10'u oranında yol vergisi almaktaydılar. Kaneş gibi, karumların yakınında kurulu kentlerin kralları, meteorik demir ve değerli taşları doğrudan kendileri satma hakkına da sahiptiler. Bu sebeple, bazı malları mahallî krallara haber vermeden kaçak olarak onların bölgelerine sokan ve vergiden kurtulma yollarına başvuran tacirler de yok değildi. Bir belgede "... kaçak mallar yakalandı; saray, Puşu-ken adlı tüccarı hapse attı. Gardiyanlar çok uyanık. Bütün ülkelere kaçakçılık bildirildi ve nöbetçiler kondu. Dikkat! Kaçakçılık yapmayın!" biçiminde tacirleri uyaran bir metin dikkati çekmektedir. Yerel kralların Asurlu tacirleri koruma yükümlülüğünden başka, soygunlar nedeniyle oluşan kayıplarını garanti etme yönünde de görevleri vardı. Tacirler ise, siyasal ve adli bakımdan Asur yönetimine bağlıydılar.

Asurlu tacirlerin yerleşmelerinde yaratmış oldukları maddî kültür, Anadolu'ya bir karaktere sahiptir. Avluları tam merkezde olmayan, tek ya da iki katlı dikdörtgen evleri, çanak-çömlek, madenî kap kacakları ve pişmiş toprak heykelcikleri Anadolu'nun kültür çerçevesine çok uygundur. Geometrik motiflerle bezenmiş aslan, boğa ve diğer hayvan ya da ayakkabı biçiminde yapılmış kaplar, bu yerleşmenin kendine has ürünleridir. Tabletler üzerinde görülen mühürler de üslûp bakımından aynı dönemdeki Mezopotamya örneklerinden farklıdır.

Anlaşıldığına göre, Asurlu tacirlerin oluşturdukları kültür, maddi belgelerde kendini belli etmemekte, Anadolu'ya yabancı kişilerin buralarda yaşadığı, sadece yazılı belgelerden

öğrenilmektedir. Burada birbirinden çok farklı diller konuşan insanların nasıl anlaştıkları karşımıza çıkmaktadır. Yerli halktan bazılarının Asur dilini öğrenmiş oldukları düşünülmektedir. Tabletlerde Anadolu kökenli bir kelime olan *targumannum* (tercüman) tabirinin geçmesi iki halkın bu sıfatlı insanlar aracılığı ile anlaştığını izah etmektedir¹⁸. Hernekadar Asurlular “yerli kimseleri” *nua’um* yani “dilsiz, aptal” kelimesi ile tarif etseler de bu ifade o dönemde asla bir aşağılama sıfatı değildi.

Bu tacirlerin Anadolu kültürüne etkileri de fazla olmamıştır. İlişkileri, daha çok korunması altında buldukları saraylarla olmuş, doğal olarak kültürel bakımdan daha tutucu olan yerel halk, Asurluların ne dilinden ne de toplumsal ve dinî görüşlerinden fazla etkilendi denilemez. Bu kolonistlerin zamanında yerel Anadolu krallarının kendi aralarındaki yazışmalarında bile kullanmış oldukları Eski Asur dili, Asur yerleşmelerinin ortadan kalkışından sonra tamamen silinip kaybolmuştur.

Anadolu’da ilk düzenli yol ve menzillerin Persler tarafından kurulduğunu anlamaktayız. Tarihçi Herodot’un “**kral yolu**” dediği bu yol, Sardis’ten başlayıp Sur şehrine kadar uzanıyordu. Bu tarihi yolların izlerini, kağıt tekerleklerinin oyuklarını Kayseri’nin Kumalı çıkışında bugün bile görebiliriz. Hitit kaynaklarında kervanların *Maraşanta/Maraşantiya* ismini verilen Kızılırmak üzerinden ağaçtan yapılmış basit köprülerden, sığ yerlerden yürüyerek veya sallarla geçilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu yolda seyahat eden tüccar, asker veya seyyahlar muhakkak ki yol ve geçitleri iyi bilen insanların rehberliğine, yol boyunca çeşitli tehlikelerden koruyacak bir organizasyona ve belirli aralıklarda kurulmuş olan muhkem menzillerde konaklamaya mecburdular.

Asurlu tüccarların Asurdan Kültepe’deki Kaneş şehrine gelinceye kadar mola verdikleri güvenli konaklama yerlerine misafir anlamında *Wabartum* deniliyordu. Buralar Anadolu’daki kent devletlerinin kontrolü ve güvencesi altındaydı.

Konaklama yapılarının daha sonraki örnekleri Roma İmparatorluğu döneminde oluşan hanlardır. Bu dönemde hancılık profesyonel bir meslek olarak kabul edilmiştir. Bu hanların sahipleri aileleri ile oturdukları evin bazı bölümlerini seyahat edenlere kiralyor ve yolcular bir ev ortamında çoğu zaman tanımadıkları kişilerle aynı odada kalıyordu. Bu klasik yapılanma Roma’dan sonra Bizans döneminde de aşağı yukarı aynı mahiyette devam etmiştir.

¹⁸ Günbattı Cahit, A.G.E. s. 20

Kuşşara Kralı Anitta, Hattuşaş'ı 1700'lerin başlarında yakıp yıkmıştı. Kısa sürede en azından Orta Anadolu'daki krallıkları birer birer yıkarak bölgede ilk siyasi birliği kuran Kuşşara krallarının, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na son verdikleri kabul edilmektedir.

Kuruluş Amaçları ve Hizmetleri Açısından Han ve Kervansarayların Önemi

Orta Doğu 'da gelişen konaklama yapısı, Ortaçağdaki kervansaraylar ile nerdeyse mükemmelliğe ulaşmıştır. Özellikle 13. yy. Selçuklular döneminde inşa edilen sultan hanları veya kervansaraylar konaklama yapılarının tarihinde önemli bir yer tutar.

Han ve kervansaraylar, beldeler arası yolculuklar ve ticarî taşımacılığın hayvanların güçlerinden istifade edilerek yapıldığı dönemlerde ihtiyaca binaen ortaya çıkmış ve de büyük bir boşluğu doldurmuş olan sosyal hizmet binalarıdır. Yol boylarında ve şehir merkezlerinde yer alan bu tesisler o beldenin, ticarî hareketliliğini, devrinin mimarî özelliğini ve sosyal hayatını yansıtmak açısından önemlidirler. Zira bir beldede mevcut olan han ve kervansarayların sayısı o yerin nüfus oranı, iktisadî durumu ve halkın geçim seviyesini yansıtan en büyük kaynaklardır.

Farsça kökenli olan *kârban*; kafiye veya deve, katır ve o gibilerin katarı,¹⁹ *kârbansaray* ise; yolcunun konduğu ve gecelediği yer, tüccarın oturduğu ve iş gördüğü mekân anlamına gelmektedir. Anlaşılan manası ise, Şehirlerarasındaki uzak mesafeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine kervansaray, yerleşim yerlerine yakın ve şehir içindeki aynı vazifeyi yapan binalara da han kavramı olarak bilinmektedir.²⁰

Başka bir deyişle bir memleketten diğerine ticaret eşyası nakleden *kârbanlar* veya bu gibi ticaret kafiye, ya da bunlara iltihak eden veyahut kendi başına seyahat eden yolcular ve posta tatarları, her günkü seyahatin akşamında hayvanlarını dinlendirmek, yemleyip sulamak ve ertesi günkü yola hazırlanmak üzere, bu menzillerde geceyi geçirmek mecburiyetinde idiler. İşte bu husus için yapılmış olan binalara *kârbansaray* deniliyor, *kârbansarayların*

¹⁹ Ziya Şükün, Farsça-Türkçe Lûgat Millî Eğitim Basımevi, 1984 s:1477

²⁰ Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul 1981,s.180

küçüklerine ise han ismi veriliyordu. Bazen de eski büyük kârbansaraylara da han denildiği görülüyorsa da genellikle bu tabir küçük kârbansaraylar için kullanılırdı.²¹

Bir başka tarifle de; işlek caddelerde, konak yerlerinde, ticaretgâh şehirlerde yolcuları barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tüccara teslim edinceye kadar muhafaza eylemek için som kâgir olarak yapılan binalara kervansaray adı verilir.²² Ancak kervansaray-ribat ilişkisinde olduğu gibi, kervansaray-han kelimeleri de bazen aynı anlamda kullanılmıştır.

Kâr-ban'ın Farsçadan dilimize geçmesinde en etkili faktör Selçuklu Devleti yazı dilinin Farsça olmasından kaynaklanmaktadır. Eski Türkçenin bazı kelime ve fiillerinde “b” sessiz harfinin Batı Türkçesi’nde daha ilk zamanlardan itibaren “v” ye dönüşmesi sebebi ile kârbanın, kervan olarak söylenmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

Kervanların konakladıkları yapılara hizmetin önemi ve kalitesi dikkate alınarak ve mükemmelliği ifade etmek üzere saray eki getirilerek kervansaray adı verilmiştir. Kervansaray inşa geleneğinin en eski örneği olan ve 1019-1020 yıllarında, Gaznelilerin ünlü hükümdarı Sultan Mahmut tarafından Tus-Serahs²³ yolu üzerinde yaptırılmış olan Ribat-ı Mahi²⁴ ile Ortaasya’da doğmuş, İran’da gelişmiş ve Anadolu Selçukluları zamanında son şeklini alarak zirveye ulaşmıştır.²⁵

Osmanlı döneminde ise, Anadolu siyasi birliği tamamlanmış, iç güvenlik daha düzenli bir hale getirilmiş, deniz yolları eskiye göre daha kullanılabilir olmuş, yeni ulaşım yolları bulunmuş, eski yolların bir kısmı giderek önemini yitirmiş dolayısıyla Osmanlı hanları Selçuklu hanlarına göre daha az sayıda yapılmış ve yapılanlar da daha çok şehirlerde toplânmıştır. Osmanlılar devrinde hanlar, kıtalararası ticaret hizmetinden çok, imparatorluğun iç ticaretine yarayacak şekilde gelişmiştir.²⁶

İlk Selçuklu fethinden sonra Anadolu’da sosyal ve ticarî hayatın epeyce sarsıldığı tahmin edilmekle beraber XIII’ üncü yüzyılın ilk yarısından itibaren siyasi ve askerî düzenin kurulması ile ticarî gelişme de başlamıştır.

Asya- Avrupa ve güney kuzey yönlerindeki bütün yollar üzerinde emniyetin kurulması ve inceliklerini çok iyi bilemediğimiz bir tür devlet sigortasının uygulanması Türkiye Selçuklu sultanlarının çok faal bir ticaret politikası izlediklerini gösteriyordu. Tabi ki yol güvenliğinin sağlanması ile ticaret gelişmesi özellikle transit yol güzergâhlarında bulunan şehirlerin de gelişerek yüksek bir standarda ulaşmaları sonucunu doğuruyordu. Büyük ticaret yolları üzerinde bulunan Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi şehirler bu refahtan en büyük payı alan merkezlerdi.

Hatta bu gelişme Türkiye Selçukluları’nın dağılmasına sebep olan İlhanlı işgâli sırasında bile devam etti. 1243 Köseadağ savaşından sonra Kayseri’de yapılmış olan Sahabiye Medresesi, Mescidi ve Çeşmesi, Çifte Kümbetler, Hacıklıç Camisi ve Medresesi, Bünyan Ulu Cami, Lala Camisi, Döner Kümbet, Develi Ulu Camisi, Develi Kalesi, Develi Seyid-i

²¹ Celâl Esat, *Türk San’atı*, Akşam matb., İstanbul 1928, s.102-103; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilâh ve Tabirler*, Vakıflar Genel Müd. Neşr. Ankara 1966, s.30-31

²² M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.245

²³ Serahs: Türkmenistan’da tarihi bir şehir

²⁴ Ribat-ı Mahi: Karahanlılar tarafından geliştirilen dört eyvanlı, kaleye benzeyen konaklama tesisleri

²⁵ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1999, s.306

²⁶ İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, KGM matbaası, Ankara 1969, s.9

Şerif Türbesi, Kızıl Köşk, Şeyh Turasan Zaviyesi, Suya Kanmış Hatun Türbesi ve ayrıca Eretna dönemindeki Emir Sahab Türbesi, Kadı Mescidi, Köşk Medrese, Emirzade Mehmet Türbesi, Emir Erdoğan Türbesi, Emir Pişrev Ali Türbesi, Şah Kutlu Hatun Türbesi, Haydar Bey Köşkü, Ali Cafer Türbesi, Sırçalı Kümbet, Sazgeldi Türbesi, Babug Beg Sarayı, Yeşilhisar Ulu Cami, Seyit İsa Zaviyesi ve Şeyh Ümmi Zaviyesi gibi büyük eserler, ticaretin getirdiği refahın belirtileri olarak görülebilir.

Gelişmiş şehirlerde yaşayan insanların bir kısmı yöneticiler, devlet hizmetinde bulunan veya devlet bütçesinden geçinen kimseler olmakla beraber, temeli oluşturan asıl kitle elinin emeği ile geçinen, ticaret ve sanayi erbabıdır. Tabii ki ticaret ve sanayi faaliyetinin doğurduğu önemli bir sermaye değişimi ve birikimi söz konusudur. Sadece kendi ticaret sermayesini değil aynı zamanda zengin ailelerin ve bürokratların da birikimlerini kullanan tacirler sınıfı, ülkenin içine ve dışına gidecek kervanları düzenleme, iç ve dış pazarlardan şehrin ihtiyacını sağlayacak malları getirme ve götürme gibi çok hayati bir görev yapıyordu.

Ancak büyük kazançlar elde etmek büyük tehlikelere, zahmetlere ve maceralara katlanmakla sağlanabiliyordu. Bu tüccar sınıfı, şehirdeki sanayinin ihtiyaçları yanında, şehir civarındaki köylerin ve göçebelerin de ihtiyaçlarının temin ederlerdi.

Alışverişin merkezleri ise kısa aralıklarla kurulan pazarlar ile bölgesel alanlara hitap eden panayırlardı. Gerek mahallî ihtiyaçlar için şehrin içinde ve dışında kurulan pazarlar, gerek daha geniş bir değişim ihtiyacını gideren panayırlar devletin himayesi ve kontrolü altında idi. Özellikle panayırları göçebelerin ve serserilerin baskınlarından korumak için oldukça önemli bir askerî kuvvet hazır bulundurulurdu. Devlet bu koruma ve kollama görevi karşılığında bütün ticarî ilişkilerden belirli bir vergi alırdı. Pazarlardan alınan bu vergilerin dışında şehre giren ve çıkan eşyalardan belirli bir rüsum alınırdı ki, şehir vergilerinin en önemli kısmını bu meblağ oluştururdu.

İlhanlılar döneminde şehir vergilerine ‘Tamga’ denilirdi. Bu uygulama Anadolu’da daha sonra da uzun zaman devam etmiştir. Zaman zaman bu ağır vergi yükü veya tahsilâta yapılan yolsuzlukların halkın tepkisine sebep olduğu görülmüştür.

Büyük şehirlerde çeşitli sanat ve meslek erbabının belirli yerlerde kapalı veya açık çarşıları vardı. Onlar oradaki işyerlerinde çalışırlar; şehirlerin genişlik, bolluk ve para durumuna göre bu çarşıların büyüklüğü ve sayısı değişirdi.

Büyük tacirler ve kıymetli eşya satan tüccar, kapalı ve korunmalı çarşılarda veya büyük ve güvenli hanlarda bulunurlardı. Böylece ticaret malları; yanmak, çalınmak veya yağmalanmak gibi tehlikelerden korunmuş olurdu.

Farklı sanat ve meslek erbabı ayrı ayrı birlikler halinde teşkilatlanmıştı. Muntazam bir hiyerarşiye sahip olan bu teşekküller bağlı oldukları meslek grubunun işlerini görürlerdi. Meslek üyelerinin aralarındaki anlaşmazlıkları çözerler, devlet ile ilişkilerini düzenlerler, ücretlerin belirlenmesi, mal cinslerinin tespiti gibi kontrol görevi yaparlardı²⁷.

Selçuklular döneminde devlet, kervan kabilelerinin başına “kervansalar” (kafile başkanı) adıyla bir idareci, “Rahdar”(yol gösterici) veya “Tutgavul” kumandasında bir muhafız kıtası tayin etmek suretiyle kervanların emniyetini sağlıyor, karalarda eşkıyanın ve komşu devletlerin, denizlerdeyse korsanların tecavüzlerine uğrayan tüccarın zararlarını hazineden tazmin ederek âdeta ticarî alanda bir devlet sigortası uygulamasına gidiyordu.²⁸

²⁷ Köprülü Fuad, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Yay. Ank. 1984 s:63

²⁸ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ankara 1965, s.262-263.; İsmet İltar, a.g.e. s.9)

Kervanlar, bir şehrin kapıları önünde

Hanlar ve Kervansarayların Özellikleri

Anadolu'daki iktisadî-ticarî hayatın gelişmesinde birinci derecede olumlu tesiri olan müesseseler şüphesiz ki hanlar ve kervansaraylardı²⁹. Selçuklu hanları belli bir ulaşım programının ve güçlü bir yol politikasının uygulanması bakımından daha büyük bir titizlikle ele alınmışlardır. Bunlar şehir ve kent içlerinde yapıldığı kadar, menziller boyunca muntazam aralıklarla sıralanmışlardır. İçlerinde binlerce kişinin barınabildiği, anıtsal yapılar da vardır³⁰. Han ve kervansaraylar hem ticaret merkezi, hem de sağlam surları ve demir kapıları ile adeta bir kale gibi idiler. Buralarda verilen örnek hizmetler ise Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına büyük katkı sağlıyordu.³¹

Kervansaraylar; içinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, eşya koyacak depoları, yolcuların hayvanlarını koyacak ahırları, samanlıkları, yolcuların ibadetleri için mescitleri, misafirlerin yıkanmaları için hamamları, hastaneleri, eczaneleri, ayakkabıcıları, ayakkabı tamircileri, hayvanları nallamak için nalbantları gibi her ihtiyacı karşılayacak teşkilat ve tesisler ve bütün bu gelirleri-masrafları idare edecek divan ve memurları vardı. Yine Türkiye Selçuklu Kervansarayları mimarî Üslûp bakımından Büyük Selçuklu kervansaray mimarisinin devamı ve benzeri olarak ahır, depo, hamam, mescit, odalarla avlulu genel bir plâna sahip olmuşlardır. Kervansarayların fonksiyonları konusunda Evliya Çelebi bize şu

²⁹ Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yay. İstanbul 1981 s.179

³⁰ İsmet İltter, a.g.e, s.8

³¹ Osman Çetin, a.g.e, s.179

bilgileri vermektedir: “Akşam yemeğinden sonra, kapıda mehterhane çalınıp kapı kapatılır. Bekçiler kandiller yakıp dibinde yatarlar, eğer gece yarısı dışarıdan misafir gelirse kapıyı açıp içeri alırlar, hazır olan yemekten getirirlerdi. Amma cihan yıkılsa içeriden dışarıya bir âdem bırakmazlar. Vakıf kurucusunun şartı böyledir. Bütün misafirler kalkınca yine mehterhane dövülüp, herkes malından haberdar olur, Hancılar tellallar gibi:”Ey ümmeti Muhammed! Malınız, canınız, atınız tama mıdır?” diye rica edip nida ederler. Misafirlerin cümlesi:”Tamamdır. Hak, hayrat sahibine rahmet eyleye.”Dediklerinde kapıcılar kapıları açarlardı.” Kervansaraylar ticarî malların ve tacirlerin güvenliğini garanti altına aldığından Anadolu’daki uluslar arası ticaret için son derece önem taşıyordu.

Ticaretin önemli altyapılarından olan kervansarayların bu dönemde ki çokluğu Anadolu’daki ticarî canlılığı gösterdiği gibi, Anadolu’nun siyasî ve iktisadî istikrara da kavuştuğunun bir göstergesidir. Özellikle Sivas, Kayseri, Konya gibi önemli ticaret yolları üzerinde yer alan şehirlerde sayılarının fazla olduğu ve takriben her 30-40 km. mesafelerde kurulduğu görülen Kervansaraylar güçlü surlarla çevrilmiş, surlar üzerinde kule ve burçlar inşa edilmiş, kapılar demirden yapılmış ve bu suretle her türlü tehlikeye karşı koyabilecek savunma tertibatıyla donatılmıştır.

Yapılan bu kervansaraylar milletlerarası ticaret ağı ile bütünleşen bir üretim-dağıtım sistemine dayanan sistemli bir ekonomik politika izlendiğinin göstergesidir. Bunun yanında yapılan kervansaraylar konaklama işlevinin ötesinde sosyal, kültürel ve ekonomik çekim merkezleri olarak potansiyel yerleşmelerin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Ki bu sebepten öylesine önem arz etmektedir ki köylerin ve vakıf gelirlerinin bir kısmı kervansaraylara ayrılmıştır.

Devlet toprak sistemi ve vergilendirme hususunda da vakıf ve kervansaraylara önem vererek buraları vergilerden de muaf tutmuştur. Vakıf gelirlerinin 6/1 i kervansaraylara ayrılmıştır. Öyle ki bu dönemlerde vakıfların tamirine ayrılan paranın 10.000 Dirhem olduğunu bilmekteyiz.

Sekçuklu Devleti, ticaret yollarının daimi kontrol ve güven altında tutulması ticaret kervanlarının Hindistan ile Suriye sahillerine veya Batı-Avrupa ile Türkistan ve Harezm arasında güvenle sefer yapmaları için her tedbiri alıyordu.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda; Selçuklu Devlet ekonomisinin mihenk taşlarından olan kervansaraylarda yolcuların yemek ihtiyacını karşılamak için ücretsiz aşhanelerin olması, ilk üç gün misafir kabul edilen kişilerden herhangi bir talepte bulunulmaması, kervansaray güvenliğinin askerlerce sağlanması, belirli yol mesafelerinde karakolların yapılması ve asayişe önem verilmesi Selçuklu Devleti’nin bölgedeki ticarî hayatını olumlu yönde etkilediği gibi devletlerin bu dönemde ekonomik faaliyetlere verdiği önemini de ortaya koymaktadır. Mesela Sivas’ta Avrupalı tacirler, Anadolu’ya geldiklerinde sultanın verdiği ya da tanıdığı “aman”ın koruyuculuğu altında şehirlerde ve şehirlerarasında ticarî faaliyetlerde bulunabiliyorlardı.

Avrupa’da para kazanmak amacıyla ancak 18. Asrın ortalarında ilk örnekleri görülebilen (1750 İngiltere’de) otellere karşılık Müslümanlar asırlardır din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeden birer sosyal hayır kurumu olan kervansaraylarla yolculara hizmet veriyordu.

1641-1642 yıllarında üç arkadaşıyla birlikte, Mısır’dan İstanbul’a kadar 67 günlük bir yolculuk yapan Samuell Ben David Yemşel; “yolları boyunca her gece bir han veya kervansaray bulduklarını, hanı ve kervansarayı olmayan iki küçük kasabada da yolculara

tahsis edilmiş misafir odalarında ağırlandıklarını” yazmaktadır³². Han ve kervansarayların kuruluş amaçları ve buralarda verilen hizmetler farklılıklar arz etmekle beraber bu binaların tesis edilmesinde ana faktör ticarî zihniyettir.

Anadolu'nun kıtalar arası coğrafi bir köprü konumunda bulunması sebebiyle ticarî faaliyetlerin aksatılmaması, yol emniyetinin sağlanabilmesi, farklı cins malların değişik bölgelere nakledilerek gerekli ihtiyacın karşılanabilmesi açısından bu binaların yapımına ve işletilmesine özel bir önem verilmiştir. Bir başka açıdan da buralardaki ticarî düşünce dinî yaklaşımlarla da beslenerek vakıf anlayışı içerisinde hizmetler sunulmuş veya buralardan elde edilen gelir özellikle camiler olmak üzere farklı hayır kurumlarına aktarılmıştır. Hanlar o derece yaygınlaşmıştır ki Anadolu'nun hemen her şehrinde ve büyük ticaret yolları üzerinde bu yapıları görmek mümkündür. Büyük ticaret yolları üzerinde hemen her “bir gün menzillik (takriben düz arazilerde 30-40 km, Dağlık arazilerde daha kısa) mesafede” bir kervansaray bulunur.

Çünkü Anadolu'da uzun süren kış mevsimi şartları vardır. Yoğun kar yağışları, tipi ve ayaza rağmen kervanlar, her türlü iklim şartlarında yollarına devam etmek zorundadırlar. İnsanlar her günün sonunda emniyet içerisinde uyumak, hayvanlarını da dinlendirmek mecburiyetindedirler. Ayrıca, yolculukta ihtiyaç duyulan her türlü malzemenin de bir şekilde temin edilmesi gerekir. İşte bütün bu sebeplerle çoğunluğu vakıflara ait olan bu sosyal tesislerin içerisinde, odun, yağ, arpa, saman, semer, ayakkabı, eyer ve yiyecek gibi yolculukta bir insanın ihtiyaç hissedebileceği bütün zorunlu malzemeler bulundurulur. Verilen hizmetler açısından İslâmî nitelik taşıyan bu müesseseler sadece İslâm ülkelerinde böylesine sistemleşmiş bir sistem olarak gelişmiştir. Müslümanların bulunmadığı başka bölgelerde benzer örneklerini görmek de pek mümkün değildir.

İdare bakımından kervansaraylar, iki kısma ayrılırdı. Büyük bir kısmı vakıflı idi ki, yolcular buralara parasız alınırdı. Bunlar, Batı'da hiçbir zaman eşine rastlanmayan birer şefkat ve yardım kurumlarıydı. Bazı kervansarayların vakfi yoktu. Oralarda yatıp kalkanlar ise az bir miktar ücret öderlerdi. Hatta ölen fakir yolcunun defin masrafları bile karşılanıyordu.

Şehirlerarasında kavşak noktalarında kurulan kervansaraylar, çoğunlukla iki katlı ve revaklı bir avluya sahiptir. Kervansaraylarda şehir hanlarından farklı olarak hamam, çarşı, ahır gibi mekânlar bulunur.

Selçuklu döneminde Konya, Kayseri, Sivas gibi ticaret merkezlerinin bulunduğu yollar üzerine yaptırılan han ve kervansaraylar gibi sivil yapılar Anadolu'da hem ticaretin sağlıklı ve güvenli bir şekilde yapılmasını sağlıyor ve hem de devlete önemli bir gelir kaynağı oluyordu.

Ayrıca kervansarayların hareket halinde bulunan ordulara kışla, Anadolu'yu ziyaret eden yabancılara misafirhane, savaşlarda esir alınan askerler için hapisane, bazen bir sığınma yeri ki; meselâ bir Moğol komutanının Aksaray yakınında bulunan Sultan Hanı'na sığınmış Türk Bey'ini, 20 bin askeriyle kuşatıp, 2 ay geçmesine rağmen esir alamaması buna iyi bir örnektir ve ikinci derecede önemli bulunduğu veya yol önemini kaybettiği zamanlarda zaviye veya başka dini amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu Sultanları ve vezirlerinin çok önem vererek yaptırdıkları ve anıtsallıklarıyla dikkat çeken bu yapılar Anadolu'daki ilk ticarî konaklama mekânlarıdır diyebiliriz. Anadolu'da ilk kervansaray, II. Kılıçaslan (1155-1192) tarafından yaptırılmıştır. XII. ve XIII.

³² Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, (redaktör, H. Dursun Yıldız), Çağ Yay. İstanbul 1993, s.52/ Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar, Mehmet Babayiğit, dergipark. org.tr s.65

yüzyıl, Anadolu'da kervansarayların en fazla inşa edildiği, dolayısıyla ticarî ve iktisadî hayatın en canlı olduğu yüzyıldır. Özellikle I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196), I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), I. Alaaddin Keykubad (1220-1237) dönemleri, kervansaray yapımının en fazla olduğu dönemlerdir.

Hanlar ve özellikle de kervansaraylar dönemin sosyal ve kültürel yapıları içinde önemli yere sahip oldukları gibi aynı zamanda bugünkü otellerin işlevlerini yerine getiriyorlardı. Bir başka deyişle isminden de anlaşılacağı gibi Kervansaraylar zamanın beş yıldızlı otelleri idi. Bugün Beş yıldızlı otelde ne varsa Kervansarayda da o günün imkânları nispetinde benzerleri mevcuttu. Mesela hamam, ibadethane, hekim, berber, çeşitli tamirciler, kışlık ve yazlık mekânlar gibi.. Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu ribatlarının Özetle Anadolu'daki devamı sayılabilecek olan bu yapılar, önemli ticarî merkezler arasında hizmet veren ve günbatımı mesafelerle sıralanan yani yaklaşık 25-30-40 km aralarla, dağlık bölgelerde ise 15 km aralarla yapılmış bulunan bir sistemin parçaları idi.

Kervansarayların Mimarisi ve Yaşam

Orta Asya'dan başlayarak Doğu Anadolu üzerinden İzmir'e kadar uzanan ticaret yolu üzerinde belirli günlük menziller üzerinde kurulan insan, yük ve hayvanlardan oluşan kervanların konakladıkları bu kervansarayların özenli taş süslemelerinin yer aldığı görkemli portâllerinden revaklı avlularına girilirdi.

Genellikle avlunun ortasında kare plânlı, dört taşıyıcı üzerinde yükselen dört kemerli köşk mescid yer alır ve avlunun etrafındaki revakların gerisinde ise odalar, kütüphane, sağlıkla ilgili birim, hamam gibi değişik işlevli kapalı kısımları ihtiva ederdi. Bu yapılar kervanların her türlü ihtiyacını karşılayacak donanıma da sahiptiler. Plânları bölgenin iklimine ve ticaretine göre açık avlulu, kapalı avlulu ya da bu iki türü birleştirerek uygulanmıştı. Kapalı avlulu hanlarda insan ve hayvanlar birlikte kalırdı. Bütün hanların plânlarında orta eksen, tonoz ve eyvan vardır. Anadolu Selçuklu mimarisinin bütün özelliklerinin bir arada görüldüğü kaleye benzeyen büyük boyutlu hanlar kesme taştan yapılmıştır. Daha sonraları Kervansaray adını alan bu yapılardan Anadolu'da yüzden fazla bulunuyordu. Dokuzu Selçuklu sultanları tarafından yaptırıldığı için "Sultan Hanı" ismini almıştır.

Bu kervansaraylarda, geniş avlusunun ortasında bir köşk mescit; onun altında bir şadırvan, odaların içinde birer sedir ve bir ot yatak, ocakta yakılmak için birkaç odun, bir de kandil vardı. Bir kunduracı ve bir terzinin görevli olduğu bu kervansaraylarda ayrıca kıymetli eşya, para ve mücevherleri saklamak üzere demir kasalar bulunmakta idi.

Hayvanlara ücretsiz yem verilen bu konaklama tesislerinde bir de aşevi vardı. Birçok kervansarayda kütüphane ve neşeli vakit geçirtmeye yönelik oyun araçları ve çalgıcılar da bulunurdu. Kervansaraylarda dışa açılan yalnız bir taç kapı vardı. Giriş ve çıkışlar ancak bu kapıdan yapılabilirdi. Kervansarayın kapısı güneş batınca kapatılır; sabaha kadar içerden dışarı hiç kimse çıkamazdı. Herkes güvenlik içinde yatardı. Kervansaraylarda sultan tarafından atanan bir personel kadrosu disiplin içinde çalışırdı. Personel özellikle soygun olaylarına karşı çok dikkatli idi. Kervanın sabah hareketinden önce herkese malının eksik olup olmadığı sorulur; ondan sonra kapılar açılırdı. Sabahleyin kapılar açılmadan önce, yolculara Kervansaray yetkilisi tarafından: "Bir şeyiniz eksik mi?" diye sorulur, yolcular da; Eşya ve mallarını kontrol ederek; "Her şeyimiz tamam, Allah razı olsun!" derlerdi. Daha sonra, hanı yaptıran kişiye ve sultana dualar okunur, yolcular eşyaları hayvanlarına yüklenmiş olarak taç kapıdan dışarı çıkarak yollarına devam ederlerdi.

Kervansaraylarda "Rahdar" veya "Tutguvul" olarak isimlendirilen rehberler, talep halinde kervanlara diğerk bir kervansarayaya kadar eşkiyalara karşı koruma görevi yaparlardı. Bunlara belirli bir ücret kervancılar tarafından ödenirdi.

Devlet ileri gelenlerinin yaptırdıkları kervansarayların bir amacı da Hıristiyanlara yardım ederek onları İslâm'a ısındırmak ve Müslüman yapmaktı. Meselâ Kayseri'ye en yakın menzilde bulunan Karatay Kervansarayı, yolculara parasız yemek verir, kervansarayaya gelen Müslüman, kâfir, özgür ya da köle her yolcuya eşit olarak bir okka et ve bir çanak yemek sunardı. Herkese akşamları bal helvası dağıtılır, ayakkabıları tamir edilir ve hatta bazen yeni ayakkabı verilirdi. Hayvanları nallanır, arpa ve saman verilir, hasta hayvanlar ise bir baytar tarafından tedavi edilirdi. Hasta yolculara ilaç verilir, ihtiyaç duyan yolculara hamam hizmeti sunulurdu.³³

Yolcuların kervansaraylarda hayvanları ile birlikte üç gün bedelsiz olarak kalması ve yeme içme ihtiyaçlarının karşılanması âdettendi. Yine Anadolu Selçukluları'nın zihniyetine uygun olarak kervansaraylara gelen Müslüman-Hıristiyan, zengin-fakir, hür-köle bütün misafirlere aynı yemek verilmesi ve eşit muamele yapılması vakıf şartları arasında kaydedilmekteydi. Büyük sultan ve vezir hanlarında hastalar tedavi edilmekteydi. Kale gibi burçları ve demir kapılılarıyla kervansaraylar, aynı zamanda, ticâret eşyaları için güvenilir emanet yerleriydi³⁴.

Şehirlerde ise gelen yolcuların sosyal statülerine göre misafir edildikleri anlaşılmaktadır. Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled'in Konya'ya ilk gelişinde I. Alaaddin Keykubad tarafından sarayına davet edilmesi üzerine Bahaeddin'in ona; " *İmamların ineceği yer medrese, şeyhlerin hângâh, beylerin saray, tacirlerin han, rindlerin zaviye, gariplerin mastaba*" olduğunu söylemesi, bu tür müesseselerin Türk-İslâm dünyasında varlığını ve bunların gayelerini belirtmiş olur. Nitekim Anadolu'ya Moğolları kovmak ve Selçuklulara destek vermek üzere bir sefer düzenleyen Memlûk sultanı Baybars, Anadolu'da son menzil olarak geldiği Kayseri'de şehir dışındaki Keykubadiye Sarayına inmiş, burada iki gece kalmış, sonra 22 Nisan 1277 şehre girerek doğruca Saltanat Sarayına (Devlethane) gitmiş ve Kayseri'de kaldığı süre içinde bu sarayda ikâmet etmiştir. Sultanın vakanüvisti Kadı İbni Abdü'z-zair Bu sarayı; " *etrafi meyva bahçeleri ile çevrilmiş, duvarları muhteşem çinilerle bezenmiş, bir şahane bina*" olarak tarif eder.

Aksaray-Kayseri yolu üzerindeki II. Kılıçarslan zamanında 1192 yılında tamamlanan Alay Han erken tarihli bir örnektir. İç cephesi ve iç içe geçen geometrik motiflerle süslü dışarıya çıkıntılı taş portâli günümüze iyi durumda ulaşmıştır. Sultan hanların öncüsü olan yapı, mukarnas nişli iç portâle, ortada ışık kubbeli tonoz ve yanlarda yedişer dikey tonozlu örtü sistemine sahiptir.

Tuzhisar Sultanhanı, Konya-Aksaray yolundaki yine aynı tarihli Sultan Hanı'na benzer plâna sahiptir. Kayseri-Sivas yolunun 45. kilometresinde bulunan Sultanhanı'nın hol portâlindeki kitabesinden 1232/1236 yılları arasında I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 3900m² lik bir alana yapılan Tuzhisar Sultanhanı'nın, girişi kuzeyden olup, portâlinin her iki yanında, alt kısımları kare, gövdesi yarım daire şeklinde sütunlardan oluşan kuleler yer alır. Kısmen yıkılmış portâli ise klasik Selçuklu portâllerinden farksızdır ve bu kulelerin arasında anıtsal bir görünümde dir.

Yüksek kemerli bir holden kare plânlı avluya geçilir. Avlunun tam ortasında yer alan kare plânlı köşk mescit kemerli dört kaide üzerine oturur. Mescide kuzey yöndeki iki taraflı

³³ Turan Osman, C. Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri, Belleten 45, sayfa: 56-59

³⁴ Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Osman Turan, İst. 1969, s:285

merdivenle çıkılır. Mescit cephesi ve kemer yüzlerindeki geometrik, rozet, çift düğümlü bordür ve ağızları birbirine bakan ejder tasvirlerinden ibaret motifler zengin taş işçiliğini gösterir. İbadet kısmı kare plânlı, tonozlu olan köşk mescidin içindeki bir nişten yukarıya uzanan bir merdiveni vasıtasıyla ezan okunan terasına çıkılır.

Avlunun kuzeybatısındaki kubbeli hamamı beş bölümdür. Hamama sağdaki revağın kuzeybatı köşesindeki kapıdan girilir. Önce giriş holüne ve soyunma yerine daha sonra kurnalı ve kubbeli yıkanma yerine geçilir. Tabandan ısıtılan hamamın su deposu dikdörtgen plânlı ve tonozlu mekânıdır. Bu taraftaki revaklı diğer mekânlar, kervansaraya gelen konuklara ve onların hayvanlarına aittir. Bu kısmın karşısında ise yine yazlık olarak kullanılan mekânlar yer alır. Revak ve tonozların avluya bakan yüzleri sivri kemerlidir. Avluya doğru yaklaşık 2m. çıkıntı yapan kışık hol portâlinin yan yüzleri süslemesiz olmasına rağmen ön yüzdeki zengin süslemelerden ve işçilikten dolayı dış portâl gibi anıtsal görünümlüdür. Dış çerçevesini geometrik süslemelerin oluşturduğu portâlin girişinin üstünde dokuz sıralı mukarnas yer alır. Giriş kapısı ise basık kemerlidir. Girişin tam karşısında orta nef, kenarlarda ise dörderden altı sıralı yirmi dört adet kare ayaklı, tonozlu yüksek kemerler yer alır. Kemer ayaklarında insanların ve hayvanların kaldığı mekânları birbirinden ayıran 60-70 cm. yüksekliğinde sekiler bulunmaktadır. Duvar dipleri hayvanlara, orta nefe yakın olan mekânlar yolculara, orta nef ise ara hizmetler için ortak bir yer olarak kullanılmıştır. 6m. genişlikte ve oldukça yüksek olan aydınlık kubbesi pandantifler üzerine oturur. Bu kısımda ayrıca seyrek olarak yazılmış bir dua yer alır.

Kayseri Çevresinde Bilinen Han Ve Kervansaraylar

Yolcuların şehre bir veya iki menzil mesafede kaldıkları hanlar; İspile Hanı, Mengücek Hanı, Sarı Han, Karatay Kervansarayı, Sultan Hanı, İncesu Kervansarayı (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı- Osmanlı Dönemi), Erkilet Hanı, Cevizli Han, Yörük Han, Tepe Han, Yavaş Hanı, Karahisar Hanı ve Kayır Han olarak sayılabilir.

Bunlar içinde mimari özellikleri ve süslemeleriyle en dikkat çekici olanlar ise Karatay Kervansarayı ve Sultanhanı Kervansarayı'dır. İncesu'da bulunan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı da bunlara göre daha geç dönemde yapılmış Bir Osmanlı dönemi eseri olup, son dönemde restore edilerek yok olmaktan kurtulan önemli bir konaklama merkezidir.

Sultanhanı Kervansarayı da tipik Selçuklu kervansaraylarından biridir. Selçuklu kervansarayları aynı plâna göre tasarlanmakla beraber, aynı zamanda birbirinden farklı görünüme sahiptirler. Bu farklı görünüm, ek yapılarla veya mimari unsurlarla ortaya çıkar. Sultanhanı da özellikle ortasındaki köşk mescit ile görünüm olarak diğer kervansaraylardan ayrılmaktadır.

Sultanhanı Kervansarayı

Sultanhanı Kervansarayı Kayseri-Sivas karayolunun üzerinde ve Kayseri'ye 47 km uzaklıktadır. Aynı adı taşıyan köyün içindedir. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat zamanında 1232-1236 tarihleri arasında yaptırılmıştır.

Girişi kuzeyden olan Sultanhanı'nın taçkapısının her iki yanında, alt kısımları kare, gövdesi yarım daire sütunlardan oluşan kuleler yer alır. Kısmen yıkılmış olsa da Sultanhanı taçkapısı klasik Selçuklu taçkapılarından farklı olarak yapıya abidevî bir görünüş kazandırmıştır. Taçkapıdan ustalıkla işlenmiş yıldızlı bir kubbenin örttüğü aralığa geçilir. Bu aralıktan, doğusunda ve batısında yedi kemerli bir revakın çevirdiği dikdörtgen şeklinde bir avluya çıkılır. Avlunun doğu bölümünde aynı zamanda arabalık ve ahır hizmetini görebilen, üstü örtülü, önü açık ve genişliği hanın dış duvarına kadar uzanana bir revak bulunmaktadır. Batı tarafında ise Avlunun batı tarafında revağın arkasında dört odadan oluşan kubbeli hamam yer almıştır. Hamama sağdaki revağın kuzeybatı köşesindeki kapıdan girilir. Önce giriş holüne ve soyunma yerine daha sonra kurnalı ve kubbeli yıkanma yerine geçilir. Tabandan ısıtılan hamamın su deposu dikdörtgen plânlı ve tonozludur. Hamam bölümüyle aynı sırada ve avlunun batı bölümünde yer alan odalar ise kervansarayın diğer hizmetleri için kullanılmış veya özel misafirleri ağırlamak için kullanılmış olmalıdır.

Anadolu'daki diğer önemli Selçuklu hanlarından çok destekli kapalı avlulu olanlara: Seyitgazi'de Deve Han-1207-, Afyon Kütahya yolunda Eğretihan-13. yüzyıl başı-, Konya-Ankara yolunda Zalmandahan-13.yüzyıl-, Sivas-Amasya yolunda Çiftlikhan-13. yüzyıl başı-, Aksaray-Nevşehir yolunda Öresinhan(13. yüzyıl), Aksaray-Nevşehir yolu üzerinde Ağzıkarahan(1237), Konya-Doğanhisar yolunda Elikesik Han, Malatya-Kayseri yolunda Kuruhan, Antalya-Alanya arasındaki Şarapsahan (1236-1245), Kayseri'de İspile Hanı (Başakpınar)(1247), Denizli yakınlarında Susuz Han örnek verilebilir.

Revaklı ve açık avlulu olanlar ise: Antalya-Isparta yolunda-1214-18- Evdirhan ve Kırkgözhân-13. yüzyıl-, Alanya yakınlarında Alacahan-1232-, Antalya Konya yolunda Kargihan-13. yüzyıl- sayılabilir. 1278-79'da yapılan Akşehir-Afyon yolundaki Çay Han Selçuklu kitâbesi bulunan son handır. Hanlarda bulunan kitâbelerde, mimar, usta ve yaptırınların adları yazılıdır.

Hanlar iki kısımdır; Menzil adı verilen yapılar, ulaşım yolları üzerinde inşa edilenlerdir. Bir de şehir hanları vardır ki bunlar tamamen ticarî amaçla kullanılmaktadır. Hanın bir bölümünde genelde üst katta gelen misafirlerin (tacirlerin) konaklamaları için odalar bulunur, diğer bölümünde ise ambarlar ve geniş avlular yer alırdı, genelde giriş katta olan ahırlar ise bu malları taşıyan katırcı kervanlarının hayvanları ile dolup taşardı.

Yol güzergâhlarında yapılan bu mükemmel sistemi tamamlayan zincirin diğer halkası da şehir içlerinde kurulan çok miktardaki hanlardır. Çünkü kervanların esas hedefi olan şehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaç vardır. Bu sebeple Selçuklular, Anadolu'da fethettikleri her şehirde imar faaliyetlerine girişiyor ve hanlar inşa ediyordu. Özellikle önemli ticaret yolları üzerinde yer alan Sivas, Kayseri, Konya gibi şehirlerde han sayısı fazla idi. Bu hanlar tacirlerin cinsine ve ihtisasına göre ayrılmıştır: Meselâ Pamuk Hanı, Bezzazlar Hanı, Şekerciler Hanı, Saraçlar hanı gibi türlü ticaret yapan ve tacirleri barındıran hanlardır. Şehirdeki hanlar, yollardaki kervansaraylara benzer bir teşkilata sahipti. Meselâ hanlar da bir mescidin bulunduğu ve bu mescitte maaşlı bir imamın görev yaptığını öğreniyoruz. Bazılarında medrese ve kütüphane bulunduğunu yine kaynaklardan öğreniyoruz³⁵.

Kentte geçici olarak bu hanlarda kalan tacirler, mallarını da aynı yerde saklardı. Bazı hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla anılmaya başlanırdı. Hanlarda yolcular kaldığı gibi herhangi bir iş için şehre gelmiş olanlar ve bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadınlar yalnız başlarına giremez, han kâhyası veya odabaşısı onlara refakat ederek istedikleri kişilerle görüşürlerdi.

Küçük hanlar duvar boyunca yüksekçe bir sediri olan üstü kapalı bir alandan ibaretti; yolcu sedirde oturur, hayvanları da ortadaki alanda dinlenirdi. Bazı hanlarda ise yolcuların odalarının hemen yanında ahırlar bulunurdu ve küçük pencereler yolcuların atlarına ve develerine nasıl bakıldığını görmelerini sağlardı.

Pazarlar ve Panayırlar

Tarihte ilk fuarların M.Ö. 2000'li yıllarda kurulduğunu biliyoruz. Daha çok Orta-Doğu, yani Mezopotamya ve Suriye ile Mısır'da kurulan bu fuarlar belli kentlerde ticaret kervanlarının bir araya gelmesiyle oluşan büyük pazarlar şeklindedir. Benzer fuarlar Eski Yunan ve Roma'da da görülmektedir. Romalılar işgal ettikleri yerlerde ticareti geliştirmek maksadıyla fuarlar kurmuşlardır. Eski Yunan'da halkın ürettiği malların tanıtılıp sergilenmesiyle fuar geleneği başlamıştır. Bu geleneğin hemen her farklı toplumda izleri görülmüştür. Hz. Peygamber zamanında da "Medine Pazarı" adıyla meşhur bir pazar kurulmuştur. İslâm toplumunun ticarî ve iktisadî hayata ilişkin temel ilkelerinin oluşmasında bu pazarın payı büyük olmuştur.

İlk örneklerinin Ortadoğu ve Anadolu'da ortaya çıkıp geliştiğini bildiğimiz fuarın bizim tarihimizde de ilk numunelerini görmek mümkün. Mesela Hunlar ve Göktürkler zamanında, özellikle Çin sınırında pazarlar kurulur ve komşu devletlerin vatandaşları birbirinden alışveriş ederlermiş. Bu gelenek Selçuklu ve Osmanlılarda da devam etmiştir. Bizde bunlar daha çok pazar ve panayır olarak adlandırılır.

Panayırlar pazarlardan ölçek itibarıyla ayrılırlar. Panayırlar büyük ölçekli pazarlardır. Milletlerarası olabilir. Yerli ve yabancı tüccarlar katılır. Pazarlarda olduğu gibi bir kasaba veya birkaç köyün katılımıyla sınırlı kalınmaz. Daha çok nüfus çeker. Ve tabii en önemlisi daha uzun sürelidir. Bu anlamda panayırların Osmanlı devletindeki varlığı ve devletin düzenlemesi on altıncı yüzyıldan itibaren başlar. Çünkü pazarları mahallî idare, panayırları ise merkezî idare organize eder.

Anadolu Selçuklu zamanında iktisadî ve ticarî faaliyetler ve politikalar yukarıda anlattıklarımızın devamı olarak gelişmiştir. Milletler arası fuarlar düzenlenmesi geliştirilerek sürdürülmüştür. "Yabanlu Pazarı" buna iyi bir örnektir. Pazarın yeri kesin olmamakla beraber

³⁵ Turan Osman, Selçuklu Kervansarayları, Selçuklular ve İslâmiyet, İst. 1980 s.195

Kayseri – Pınarbaşı yolu üzerinde bulunan Pazarören kasabasında pazarın kurulduğu biliniyor. Bu pazar Rusya, Çin, Afganistan, Irak, İran, Suriye, Kırım gibi ipek yolu üzerinde bulunan tüm ülkelerin kumaşları, atlas ve sakállât³⁶ kumaşlarından yapılmış elbiseler, kürkler, ipekler, tarım ve hayvancılık ürünleri, savaş aletleri, tahıl, at, koyun, yün, tiftik, hatta cariyelerin bile satıldığı dünyanın en büyük milletler arası fuarı (panayır)dır. Fuar, mayıs ayı başlarında kurulup haziran ortasına kadar 40-45 gün devam ederdi.

Tarihi uluyolların yakınlarına kurulan Yabanlu Pazarı gibi büyük organizasyonlara Anadolu'dan ve Suriye Mısır ve İran'dan dahi hayvan tacirlerinin geldiği Pazar yerinde büyük kapalı alanlar bulunmaktadır. Bunlardan başka zahire, çerez ve ekmek pazarları da örtü altındadır. Fırın ve kahvehaneler Loncaların bulunduğu meydana bakmaktadır

“Büyük loncadan başka bakkaliye, aktarlar, tuhafiyeciler, urgancılar, semerciler manifatura ve yerli dokuma sergileri bulunmaktaydı. Bir tarafta Kayserili, Kızılhisarlı, Tavaslı, Burdurlu ayakkabıcı esnafıyla, yamacı, göncüler; diğer tarafta ise meyve ve sebze sergilerini açarlardı. Her esnafın yeri belli olduğundan, kimse başkasının sergi yerini işgal edemezdi. Yerden 10 cm kadar yükseltilerek kenarları taşla çevrilmiş olan bu sergi yerlerinin en geniş iki metre kareyi geçmezdi. Bölgenin belli başlı tek panayırı olma özelliği taşıyan bu pazarda, fuar süresince 3-8 bin kadar insan bulunur, 4-7 bin Manda, beygir, at, eşek, katır, yüzlerce deve katarı ve binlerce sığır, koyun, davar sürüsü toplânırdı. Bu hayvanlar, pazaryerinin hemen yanındaki geniş merada alınır satılırdı. Hayvan pazarındaki pazarlık ve alım satımlarda “Cambaz” denen kişilerin rolü büyüktü. Çevre köylerinde yaşayan insanlar mahsullerini bu pazarda satarlar ve her türlü ihtiyaçlarını buradan sağlarlardı

Büyük Loncanın bir kısmında Manifatura, tuhafiyeciler ve yerli dokuma satıcıları sergilerini kurarlardı. Her türlü basma, ham bez, elbiselik kumaş, takım elbise, şapka, kadın üstlük ve yazmaları, çeşitli terzi ve tuhafiyeciler malzemeleri bu bölümde bulunurdu.

Yatağan Kasabası'ndan sanatkarlar, atölyelerinde imal ettikleri ürünlerini bu pazara satmaya gelirlerdi. İstanbul'un fethinde Osmanlı savaşçılarının kullanılan kılıç, pala, ve kalkan gibi savaş aletlerinin Yatağan'da imal edildiği ve meşhur topların kurşunlarının burada döküldüğü söylenmektedir. Adeta bacasız bir sanayi beldesi olarak bilinen Yatağan kasabasında yapılan çakı, bıçak, makas, balta, kürek, pulluk, orak gibi çeşitli ürünleri her zaman bu sergilerde bulmak mümkündür.

Bugün neredeyse unutulmaya yüz tutan mesleklerden biri olan Nalbantlık ve semercilik bu pazarın parlak günlerinde pazarın vazgeçilmez birimlerindendi.

Değişik yörelerden gelen ayakkabıcılar, ayakkabı, terlik, çizme, koşum takımları yanında, işlenmiş deri ve kösele satarlardı. Ayakkabının bulunmadığı zamanda ise Kayseri sahtiyanından yapılmış çarıklar çok meşhurdu ve bu pazarda çok satılırdı.

Bu pazarın asıl özelliği olan Hayvan Pazarının yakınında kurulan bir bölümde, önceden hazırlanıp çuvallara konan çeşitli hububatların samanları ile yonca, fiğ, çayır otu ve yemlik arpa satılırdı. Bu Pazar da, hayvan pazarı kadar hareketli olur, saman ve ot bu bölümdeki tacirler tarafından hem alınır hem satılırdı.

Bir başka bölümde de, arpa, buğday, darı, fasulye, mercimek, nohut v.b hububat ürünleri alınıp satılırdı.

Daha ziyade bakır kazan, çanak, leğen ve sini, tepsi gibi mutfak gereçlerinin satıldığı bölümde bugün önemini büyük ölçüde kaybeden kalaycılar da bulunur, güntübirlik kalaylama yaparlardı.

³⁶ Sakállât; En güzellerinin Bağdat'ta dokunduğu mavi, kırmızı renkte ipekli dokuma. Avrupa'da çok makbûl bir kumaş olan bu ipekliye ciclatun veya ciclat isimlerini veriyorlardı.

Yorgancılar ve yastıkçılar bölümündeki tacirler ve sanatkârlar ürünlerini satarlar, ayrıca siparişler alınırdı. Döşeklik yün ve pamuğun da alınıp satıldığı bölümde, ottan yapılan yastıklar da alıcı bulurdu.

Pazara, hayvan ürünlerini getiren köylüler, bunları satıp diğer ihtiyaçlarını almak için acele ederlerdi. Yağ, yoğurt, tereyağı, peynir gibi hayvansal ürünler, kese, bakraç veya tulum içinde satışa sunulurdu. Yörede hayvancılık yoğun bir uğraş olduğundan, sözü edilen ürünler bolca ve ucuz fiyata bulunurdu.

Tabii ki bu kadar insanın beslenme ihtiyacını karşılamakta önemli bir sektördü. Ekmek ve kebab Pazarın hemen girişindeki kebabçı dükkânlarında pişirilir ve satılırdı. Ekmeğin ve kebabın kokusu tüm pazarı sarardı. Kebabçılar dükkânlarının önündeki tezgâhlarda terazilerle tarttıkları ekmeği, aynı zamanda dükkânın lokanta kısmında kebabla da ikram ederlerdi.

Ticarî ve iktisadî hayatta önemli bir yer tutan üretim, ithalat ve ihracat Anadolu Selçuklu ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Anadolu'da at, koyun, sığır ve bu hayvanlardan elde edilen ürünler komşu ülkelere ihraç ediliyordu. Ayrıca ihraç edilen ürünler arasında tarım ürünleri özellikle buğday, meyveler, yün, tiftik, ipek, ipekli kumaşlar, Ankara'nın dünyaca meşhur sof kumaşı, halı, dokuma ürünleri, ham ve işlenmiş deri, şap, demir, bakır, gümüş, kereste de vardı. İthalat ise yok denecek kadar azdı. Şeker, Bizans'ın İstanbul ve diğer şehirlerinde dokunan Rumi adını alan diba, atlas, iskorlat kumaşları idi³⁷.

Bunun dışında Mardin'in güneyinde Kızıltepe, Kırşehir-Kayseri yolu üzerinde Ziyaret, Amasya-Tokat yolu üzerinde Azine pazarları da hatırı sayılır pazarlardandır. Bir de güneydoğuda Türkmenlerin yoğun olduğu yerlerde kurulan Türkmen pazarları vardı ki, bunlar arasında Halep, Musul ve Kırşehir'i saymak mümkündür.

Ticaretin Gelişmesinde Temel Nakliye Aracı Olarak Eşek, At ve Devenin Önemi

Eşek (equus asinus), Afrika faunasından çıkan ekonomik öneme sahip en eski hayvandır ve Afrika'nın vahşi eşeğinden türemiştir. İlk zamanlarda Kuzey Afrika'da yiyecek olarak avlanıyordu. Koyunun başlangıçta yük hayvanı olması, sığırın koyunun yerine yük hayvanı olarak ikâmesi gibi eşek de sığır ve/veya koyunun yerine kurak bölgelerde ikame edildi ve nihayet deve Eski Dünya'nın kurak bölgelerinde uzun mesafe taşıma fonksiyonunu üzerine aldı. Eşek yukarı Mısır'da yaklaşık olarak M.Ö. 3.000'de yük hayvanı olarak kullanılıyordu ve evcilleştirme bölgesinin yukarı Mısır olduğu düşünülmektedir. Eşeğin evcilleştirilmesi göçebeliliğin önemli şekilde yayılışına yol açtı. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve kamp eşyalarını taşımakta uygundu. Beni Hasan'da M.Ö. 1892'den kalan ve bu tür taşımacılığı betimleyen freskler vardır. M.Ö. 4. Bin yılın sonlarına doğru eşek Mısır aracılığı ile bütün Yakın Doğu'ya yayıldı. Çabuk yayılışı muhtemelen göçebeler ile ilgiliydi. M.Ö. 2.000'de Asur Ticaret Kolonileri Çağında eşek kervanlarının Yakın Doğu'da düzenli kullanımda olduğu bilinmektedir. Eşek Anadolu ve Yunanistan'a da yayıldı ve M.Ö. birinci binyılın ikinci yarısında İtalya'da önemli hale geldi. Greko-Romen dönemde ise eşek, bütün Akdeniz dünyasında önemli bir iş hayvanı idi.

AT

At binicilik tekniklerinin ilk uygulandığı hayvandır. Daha önce evcilleştirilen hayvanlar hem yük hem insan taşımakta kullanılıyordu Fakat özel bir teknik olarak binicilik atı evcilleştirenlerin bir icadıdır. Son arkeolojik bulgular atın evcilleştirilmesinin bilinen ilk kemik bulguları Orta Asya'da Aral Gölü'nün kuzeyindeki bozkırlarda, Kazakistan'ın Botai

³⁷ Turan Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yay., 5. bsk., İstanbul 1996, s.365

kültüründe M.Ö. 3000. Yıllarda yapıldığını ispatlamaktadır. Ural nehrinin batısında önemli sayıda at kemiklerine rastlanması ise M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısından itibaren dir.

At bir gem aracılığı ile sürülmektedir ve gem atın dişleri üzerinde iz bırakmaktadır. Dolayısıyla ata binmenin kökenini bulabilmek için dişler üzerindeki izler incelenmiştir. Buna göre ata binmenin başlangıcı yaklaşık olarak M.Ö. 4.000 civarına (ya da M.Ö. 4.000-3.500 arasında) Kazakistan ve Ukrayna bozkırlarına tarihlenmektedir. At biniciliği, kara ulaşım teknolojisinde tekerlekten önceye tarihlenen ilk büyük yenilikti. Sadece buharlı lokomotif ya da otomobilin icadı ile karşılaştırılabilecek düzeyde bir etki yarattı. Ata binme, ticaret ve ticaret yollarında, savaş teçhizatında, sosyal organizasyonda ve siyasi ideolojide önemli değişikliklere yol açtı. At biniciliğinin Orta Asya göçebeliğinin kökeninde ve Avrupa Bronz çağı toplumlarının gelişmesinde anahtar rol oynadığı kabul edilmektedir. At, insanın bir günde alabileceği mesafeyi iki-üç katına çıkardı. Hareket hızını da aynı oranda artırdı. Daha önce etkili bir şekilde erişilemeyen yerlere, pazarlara, dost ya da düşman diğer topluluklara ulaşılabilir hale geldi. Hızlı uzun mesafe keşifleri de ilk defa mümkün oldu. Atları olmayan ya da atı yaygın ve etkili bir şekilde kullanamayan yerleşik toplumlar saldırıya açık hale geldi; çünkü atlılar birden ortaya çıkıyor ve herhangi bir yaya birliğinin izleyemeyeceği kadar hızlı bir şekilde geri çekiliyorlardı. Hareketlilik, Avrasya toplumlarını değiştiren ve kültürel bir avantaj sağlayan bir olgu oldu. Ancak at biniciliği her yerde çabucak yayılmadı. Indus vadisi kültürlerinde (Harappa, Mohenjo Daro) ve Sümer'de at yoktu. Hammurabi yasalarında (M.Ö. 1760-1686) diğer evcil hayvanlarla ilgili düzenlemeler varken attan bahsedilmiyor. Öyle anlaşılıyor ki at sadece savaş arabalarında kullanılmakta ve böylece M.Ö. 2. binyılda yayılmaya başlamaktadır.

At, Mezopotamya'ya M.Ö. I. 1000'den biraz önce, muhtemelen Türkistan ve İran üzerinden geldi. Fakat önemi fazla değildi. Anadolu'ya gelişi ise yaklaşık M.Ö. 1800-1400'lerdeydi, ancak at nadirdi ve sadece soylularca besleniyordu. M.Ö. 1.500'den sonra araba ile birlikte at, daha yaygın şekilde kullanılmaya başladı. At Mısır'da M.Ö. 1.700'lerde görüldü. Atın savaş arabasına koşulması her ikisinin de önemli ölçüde yayılışına yol açtı. M.Ö. I. binyılda at ve savaş arabası Afrika'da Nijer, Asya'da Hindistan ve Çin, Avrupa'da İskandinavya kadar uzağa yayıldı.

Fakat at, uzun mesafe taşımacılığı için deve ya da eşekten daha uygun değildi ve hatta kısa taşımalar için sığır daha üstündü. Mezopotamya ve Mısır'ın doğal faunasında at yoktu. Yakın Doğu'da askeri ve ulaşım amaçlı binek hayvanı olarak kullanılışı, belki şehir duvarları ve daha etkili bir nehir ulaşımı olduğu için bir dereceye kadar kısıtlandı.

İlk dönemlerde belki atın yönetiminde gemden farklı bir araç kullanılıyordu. Gemin olmayışı biniciliğin olmadığı anlamına gelmese de M.Ö. 4.000'de tekerleğin icadından önce, ancak gemli bir at bir binek hayvanı olabilirdi. Gem sadece binilen hayvanlarda etkili bir kullanıma sahiptir. Yük atları yular ile daha kolay idare edilmektedir. Bu gem, biniciliğin temel faktörlerinden biridir. At biniciliğinin savaş alanlarında etkisini artıran en önemli araç ta muhakkak ki üzenginin icadı olmuştur. Türklerin Orta asyadan Batı'ya kadar etkili bir savaş avantajı kazanması ancak at kültürü ve üzengi sayesinde mümkün olabilmiştir. Romalıların henüz bilmedikleri üzengi sayesinde savaşçı süvariler at hareket halinde iken ayağa kalkabiliyor, mızraklarını ve kılıçlarını daha güçlü vurabiliyor ve oklarını daha uzaklara atabiliyorlardı.

Dönemin En Önemli Nakliye Aracı Develer

Devenin evcilleştirilmesi kara ulaşım tarihinde önemli bir aşamadır; İnsanın ilk kez çöl bölgeleri üzerinden düzenli ticaret yapmasını ve ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Ayrıca o ana kadar koyun ve eşeğin fiziki gereksinimleri tarafından sınırlanan göçebeliliğin daha da gelişmesine yol açmıştır. Tek hörgüçlü Arabistan devesi ile iki hörgüçlü Asya (Bakırian) devesi olarak iki guruba ayrılan develerden Arabistan devesi, güneyli ve sıcak seven bir türdür. Bu türün fosil kalıntılarının daha çok Kuzey Afrika'da (Cezayir) bulunması, bu türün menşinin Arabistan ve Kuzey Afrika olduğunu göstermektedir. Bu tür Paleolitik dönemde güney Avrupa'ya da yayılmış ama Neolitik dönemdeki iklim değişikliği ile tekrar Akdeniz Asya'sı ve Kuzey Afrika'ya geri çekilmiştir. Asya devesi ise, İran 'dan Gobi'ye kadar uzanan Orta Asya çöllerinin yerlisidir ve daha ilkel bir tiptir. Tek hörgüçlü deve güney, iki hörgüçlü deve kuzey vahşi türlerinden gelmiş görünmektedir. Asya devesinin kemikleri Hindistan'dan Orta Asya ve Sibiryaya, Volga nehrine kadar olan alanda bulunmuştur. Bu tür muhtemelen M.Ö. 3. binyılda Orta Asya'da evcilleştirilmiş görünmektedir. Buradan bir yanda Uzak Doğu ve Çin'e diğer yanda Afganistan ve İran'a ve Yakın Doğu'ya yayılmıştır. Arabistan devesi de yine M.Ö. 3. binyılda Arabistan'da evcilleştirilmiş görünmektedir. Asya ve Arabistan develeri kesinlikle çöl ve bozkır göçebelerince evcilleştirilmiştir. Göçebeler için bu hayvanlar muhtemelen M.Ö. 3. binyıl kadar erken bir dönemde en uygun ulaşım yöntemi oldu. Başlangıçta süt ve postları için beslendi ama hemen, özellikle belirli alanlarda, yük hayvanı olarak kullanılmaya başladı. Eski Dünyanın iklim şartlarına en iyi uyan yük hayvanıydı. Ancak antik dünyada çok yaygın olarak beslenmiyordu ve yayılışı yavaş oldu. Her iki cinsin büyük miktarlarda kullanımı M.Ö. ikinci binyılın ortalarında Asur İmparatorluğu'nda askeri amaçlarla kullanılmaya başlasa da Asur Ticaret Kolonileri döneminde (M.Ö. 2000-1100) Asur ile Anadolu arasındaki ticarete devenin kullanılmayışı bahsi geçen bu dönemde henüz yaygınlaşmadığı veya sayısının yeterli olmadığı tahminini güçlendirmektedir. Çok daha sonraki dönemlerde daha da yaygınlaşarak Pers ordularına geçti. Bu hayvanlar aslında taktik hareketler için pek uygun değildi: iki hörgüçlü deve özellikle yük hayvanı olarak, tek hörgüçlü deve ise binicilik için kullanılmış görünmektedir. Orta Doğu'da Hellen istilası döneminde ve özellikle Roma hâkimiyeti döneminde, Kuzey Afrika'da ise M.S. ilk dört yüzyıl içinde kullanımları arttı. İslâm istilaları öncesinde ise her iki türün de yoğun olmayan bir genel kullanımı vardı. İki türün çeşitli coğrafi bölgelerdeki yayılışı hakkında şunlar söylenebilir:

Mezopotamya ve İran, tek ve çift hörgüçlü develerin coğrafi alanları arasındaki sınır bölgeydi. Önce Asya devesi Kuzey İran'a geldi. Buradan, muhtemelen Hazar dağlarının güneyindeki bölgeden, Mezopotamya'ya geçti; Mezopotamya'da Arabistan devesinden önce yaygın bir kullanımdaydı. Arabistan devesi M.Ö. 8. yüzyıl sonlarından itibaren metinlerde görülürken Asya devesi M.Ö. 1100'lerde görülmektedir. Asur İmparatorluğu, Asya devesinin Media'dan (M.Ö. 1000'lerde) ve Arap devesinin Arabistan'dan (M.Ö. 700'lerde) gelişinde önemli bir rol oynamış gibidir. Güney Mezopotamya'daki kullanım genellikle daha geç tarihlere aittir. M.Ö. 1400'den önce Arabistan devesi Sümerlilerce bilinliyordu. Sümerce adının "deniz ülkelerinin eşeği" anlamına gelişi Suriye çöllerinin göçebeleri tarafından getirilmiş olduğunu ima etmektedir.

Kuzey Afrika: Asya devesi Neolitik dönemlerde Kuzey Afrika'da mevcuttu. Ancak Libyalılar ve Numidyalılar develere sahip görünmemekte, Kartaca dokümanlarında bahsi geçmemekte ve sadece Kuzey Afrika kıyılarında ticaret kervanlarında kullanılmış olduğu görünmektedir. Arabistan devesi ise Roma dönemine kadar bilinmiyordu; Sezar ve Arcadius dönemlerinde kıyı şehirlerinde bunun kullanım kayıtları vardır. Libya'ya M.S. 2. yüzyılda

yayıldı: Libyalı deve binicileri çöl savaşlarında M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda görülmektedir. Arabistan devesi daha sonraları Vandalların ve Arapların savaşlarında önemli rol oynadı.

Eski Arabistan ekonomisinin en önemli argümanı, tek hörgüçlü devenin ulaşım aracı olarak kullanılmasıydı. M.Ö. 1.300 ve M.Ö. 800'lerdeki Arabistan krallıklarının Arabistan devesi beslediği kabul edilmektedir. Burada üretilen ya da Hindistan'dan gelen mallar kervanlar ile daha batıdaki bölgelere gönderiliyordu. Asya devesi ise muhtemelen Asur gibi Arabistan'a da gelmişti. Fakat buranın iklimine uygun değildi.

Arabistan devesinin Mısır'a sızması Asurlular sayesinde olmuştur. Ancak Hellenistik dönemde daha da önem kazandı. Çöl sakinleri ile olan ilişkilerinden dolayı eski Mısırlılar hanedanlık öncesi dönemlerden beri Arap devesini biliyorlardı. Fakat bu türün ekonomilerinde önemli bir role kavuşması Hellenistik dönemde Arabistan ve diğer ülkelerle çöl aracılığı ile ticaretin yaygınlaşmasıyla değerli hale gelmiştir. Suriye'de ise evcilleştirilmiş Arabistan devesi M.Ö. 3. binyılda görülmektedir.

Deve, o dönemin adeta kamyonu gibi idi. Bütün büyük yükler develerle taşınırdı. İnsanlar, her şeylerini ve hayatını, yürüme üzerine kurdukları ekonomilerini, develere yükleyip taşımıştır. Bu yaşamda devesi olmayanın fazla itibarı olmadığı gibi devesi çok olan ise saltanatlı bir hayat sürerdi. Hareketli hayatın son derece önemli aracı olan deve, bu insanlar arasında diğer hayvanlara göre, ayrıcalıklı bir yere sahipti. Onun bakımı, ihtiyaçlarının giderilmesi ve hatta bazı özel günlerde süslenmesi, vazgeçilemeyen günlük işlerdendi.

Devenin sırtına vurulan '**havut**' keçenin en iyisi ile kaplanır, üzerine boncuklar dizilirdi. Havutun üzerindeki yüklemeye işe yarayan ağaç parçalar, ustası tarafından yapılır ve Devenin yuları, özenle dokunmuş dokumalardan dikilir, yuların üzeri işlemelerle ve inciler boncuklarla süslenirdi. Bu duygulu hayvana takılan çanın önemi çok büyüktü. Bir deveye bir kaç tane çan takılır, gümbürdekler, orta çanlar ve ziller isimlerini alırlardı. Yanaklara değişik tonlarda ses veren ziller takılır ve en çok süslenen deve, katarda önde olurdu.

Deve çanının alınması titizlik isterdi. Çan, o zamanın önemli bir aleti olduğu için, şehirlerin hepsinde dükkânların önlerine asılmış olarak satılırdı. Çan almaya giden kişi, diğer komşuların devesindeki çanlardan ayrı ses çıkaran çanlar seçmeye çalışırdı. Bu konu o günlerin ana kültürlerinden biri olduğu için genellikle de yanılmazdı. Çünkü alıştı. Büyük çanlar hataplara, ziller yanaklara takılır. Deve yüklenip, çanları, zilleri takılıp yola düştüğünde bir orkestra gibi ahenkli ses verir ve ayrıca değişik değişik renkte kilimler örtülünce çan sesleri ile birlikte çok güzel bir tablo ortaya çıkardı.

Yer yüzünün en iri hayvanlarından biri olan deve çıplak ayakla yere basar . Yarım ton kadar yükü bana mısın demeden taşıyan deveye öyle at gibi, eşek gibi nal çakılmaz. “Yok devenin nalı” O, nazlı hayvana yanlış yakıştırılmış bir deyimdir. Devenin kini de çok önemlidir. Bir olaya kızarsa kin tutar. Böyle durumlarda kin tuttuğu şey yıllar sonra karşısına çıkınca hatırlar ve öcünü almaya kalkışır.

Devenin başlıca üç ana türü vardır. Türü ne olursa olsun yavrusuna '**Köşek**' denir.

1. Yoz deve 2. Tülü (tüylü) deve 3. Buhur devesi

Yoz devenin dişisine '**Daylak**' erkeğine '**Kirinci**' denir. Bu türün biraz arı olanına '**Lök**' adı verilir. Tülü devenin dişisine '**Maya**' erkeğine de '**Beserek**' derler. Tülü deve, tüylü olur. Kafası büyük, dizleri iri, kemiklidir. Tülü deve arı deve sayılır. Buhur devesi, çift hörgüçlüdür. Kıyılıp da yük vurulmaz. Hörgücü yağ olduğu için yük vurulursa yanlara devrilir. Döl almak üzere yörüklerin beslediği deve türüdür.

Devenin yüklenmesi ustalık ister. Yörük olmayan deveyi yükleyemez. Deve önce çökerilir. Buna **ihkırma** denir. Yuları aşağı asılarak. Ihr..ihr denilince deve sallana sallana önce ön ayaklarını dizlerinden kırarak çökmeye başlar. Ardından tümüyle çöker. Yük bu durumda yüklenir. Bunun için iki kişi yükü çuvallar içinde olmak üzere devenin iki yanına koyar. Sonra her iki çuvalda aynı anda birkaç kişi tarafından kaldırılır ve çuvallar karşılıklı olarak çuval kulplarıyla birbirine geçirilerek hataplara bağlanır. Böylece deve yüklenmiş olur. Öteki develer de yüklenince sırayla kaldırılır. Baş deve önde olmak üzere birbirine sırayla eklenir. Yani bir devenin yuları öndekinin yüküne bağlanarak katar kurulmuş olur. Artık deve ile taşımacılığa başlanabilir. Deve kervanlarının en önüne koşulan eşek ise yol bulma konusunda şaşmaz bir rehberdi.

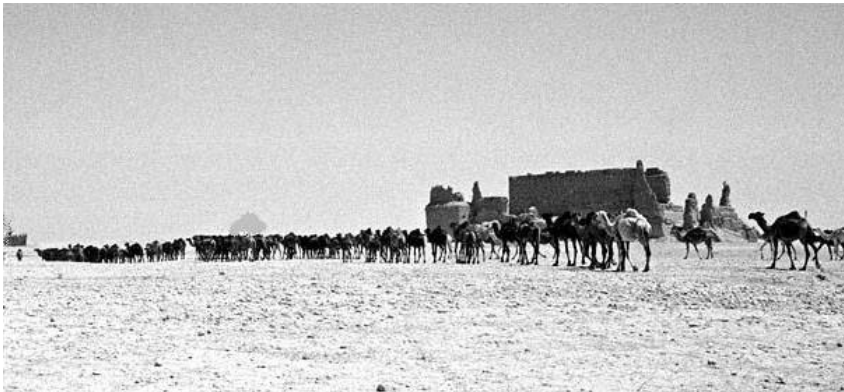
Deve, kervan halinde saatte 4-5 km yol alabiliyor, Uzun mesafelerde ve sıcak havalarda 200 kg. Kısa mesafelerde ve soğuk havalarda ise 450 kg.a kadar yük taşıyabiliyordu. 15-20 deveden oluşan kervanlar uzun yolculuklarda 7 saat, kısa yolculuklarda 14 saat süre ile yola devam edebilen en kullanışlı vasıta idi.

Bu dönemde kullanılan diğer bazı ulaştırma vasıtalarının imkân ve kabiliyetleri ise şöyle idi;

Kağrı, yollara bağlı olarak günde 40-50 km.yol alabiliyor, saatte ise hızı 3-4 km. olup 300 kg. yük taşıyabiliyordu. İki adet öküzle çekileni Kısa mesafeli ve bozuk yollarda taşımalarında daha kullanışlı idi.

Atlar Her türlü yolda yük ve yolcu taşımacılığında kullanılmakta idi. Katır ise özellikle dağlık bölgelerde yük taşımacılığına elverişliydi.

At arabası saatte 3-4 km olmak üzere Tek atlı araba 205-300 kg. Çift atlı ise 450-500 kg. yük taşıyabiliyordu. Tabii ki hızı ve yükü yolların durumuna bağlı idi. Fayton tipi arabalarla ise saatte 15-20 km hız yapılabilir (tırıs) ve 4 yolcu taşınabiliyordu. Bu tip arabalar daha çok yakın mesafeler ve şehir içi ulaşımında tercih ediliyordu.

Bir Deve Kervanı

Ticaretin Şehirlerdeki Merkezi; Bedestenler

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ticarî kural ve geleneklerin daha da olgunlaştığını görmekteyiz. Altı yüz yıllık Osmanlı tarihinde, devleti idare edenler kışla, kale, medrese ve camilerin yanında ticarî hayatı geliştirmek ve yönlendirmek için şuurdu bir şekilde kervansaraylar, hanlar, bedesten ve çarşılar da inşa ettirmişlerdir. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı'da ticarî malların toplandığı, değerlerinin tespit edildiği ticaret merkezi ve borsa olarak bedesten ve han modelleri ortaya çıkmıştır. Bu modeller kuruluş döneminde, önce Bursa ve Edirne'ye; sonra geliştirilerek İstanbul ve bütün ülke geneline yayılmıştır.

Çarşı, borsa, ticaret merkezi olarak anlaşılan bedesten, Arapça ve Farsçada kullanılan "bezzasistan, bezistan" (bez kumaş alınıp satılan yer) kelimesinden gelmektedir. Bedestene kale içi mânâsına gelen "kayseriyye" de denilmiştir. Bedesten şehirlerarası ve milletler arası ticaretin yapıldığı çarşının kalbi olup, şehirlerin ticaret merkezi hükmünde olmuştur. Bu yönleriyle de bedestenler, şehrin en önemli yapıları arasında yer alır. Başka bir deyişle bedesteni olan şehirler büyük şehir statüsünde sayılmıştır.

14. yüzyılda dünya ticareti, Portekiz, Ceneviz ve Venediklilerin elindeydi. Deniz yoluyla, gemilerle taşınan değerli ticarî mallar, liman şehirlerinde toplandırdı. Bu yüzden ticaret, gemilerde ve limanlarda yapılıyordu. Osmanlı, ticaretin canlı olmasının bir devleti yaşatabileceği veya ticaretin olmamasının bir devleti çökertebileceğini çok iyi bildiğinden, tarihî ipek yolunu yaşatarak, dünya ticaretinin tekrar karadan yapılmasını sağlamış; bu vesileyle ticaret yolları üzerine kervansaraylar ve hanlar; şehirlere ise bedestenler kurmuştur. Osmanlı yönetimi, geniş bir coğrafyada tek bir devletin hükümranlığının, tüccarlara sağlayacağı güvenlik ve kolaylığı da çok iyi değerlendirerek, dünya ticaretini 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar elinde tutmuştur.

Bedestenler, şekil ve fonksiyonları bakımından kervansaray ve hanlardan farklıdır. Hanlar 13. ve 15. yüzyıllar arasında hem ticaret hem de seyahat süresince yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılırken bu dönemde hanlara da "bedesten" denmiştir. Ancak olgunlaşma dönemi olan 15. ve 16. yüzyıl ve sonrasında, bütün büyük şehirlerde bedesten sadece borsa ve ticaret merkezi olarak, hanlar da mola yeri olarak kullanılmıştır.

Bedesten ve mimarî

Bedesten, Osmanlı'nın kuruluş ve gelişmesiyle ortaya çıkmış bir ticarî yapıdır. Bedesten mimarîsi, eski Anadolu ve Bizans medeniyetlerinde görülmediği gibi, Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan "kayseriyye" denilen üstü açık çarşı şekline de benzemez. Osmanlı-Türk şehirciliğinin özelliklerinden biri, yeni kurulan şehirlere dinî ve ticarî merkezlerin, yani ulu cami veya selâtin cami ve bedesten gibi büyük yapıların kendi üslûplarında inşa edilmesidir. Bu yapılar, şehrin merkezi olurlar ve şehrin Osmanlı'ya ait olduğunu sembolize ederlerdi.

Osmanlı'da bedesten; tipik olarak kare veya dikdörtgen şeklinde, kurşun kaplı kubbeleri olan, en kullanışlı şekilde bölümlere ayrılmış, kalın taş duvarlı bir yapıdır. Şehrin merkezinde

bir kale gibi yükselir, kuleleriyle şehre tepeden bakar, uzaktan hemen tanınır. Genellikle bir veya iki, bazen de dört ayrı kapısı vardır. Bu kapılar çarşıdan şehre ana cadde şeklinde devam eder. Bedestenin içi, taş duvarlarla her birinin tepesinde bir kubbe bulunan kare biçiminde 4 ila 20 arasında değişen bölümlere ayrılmıştır. Işık, bedesten duvarlarının tepe bölümünde yer alan minik pencerelerden girer. Dışarıda ise bedestenin duvarlarına dayalı dükkânlar vardır. İşyerleri bedestenin dışarıya çıkan caddelerin iki yanına dizilmiştir. Bu kompleks çevresinde de kare veya dikdörtgen şeklinde ilâve dükkânlar bulunurdu.

Bütün bedesten ve hanların girişleri, çoğu kez abidevî şekilde yüksek, görkemli taş işleme-süsleme sanatlıdır. Kapıları demirden veya abanoz ağacından olup, mutlaka demir veya ahşap süslemelidir. Çok iyi korunmuş olan mağazalarda, dükkânlar ile depolama tesisi bulunur. Yağmur ve kardan korunmak için kurşun kaplı kubbelerle süslü olarak inşa edilen bedesten, Osmanlı mimarî tarihinde çok özel bir yer tutar; bilhassa, taştan yapılmış olmasıyla sağlamlık, güvenilirlik ve devamlılık gibi mesajlar verir.

Hanlarda ana kapıdan girince, üst katlara çıkmak için sağlı sollu 20-30 basamaklı merdivenler vardır. Hanların üst katlarının önleri revak, arkaları mağazadır, ön revakların üstü kubbe, mağazaların üstü tonozdur. Her mağaza bir odalı, yalnız köşe mağazalar 2-3 odalıdır. Alt kısımlardaki mağazalar da, aynı şekilde önleri revak olarak yapılmıştır. Mağazaların altında mahzenler vardır. Bu mahzenlerde dövme demir sandıklarda çok kıymetli meta'lar saklanırdı. **Evlîya Çelebi**, hanların yanında veya hanlarla bağlantılı “develik” veya “ahırlar”dan bahseder ki, bunlar kervanların taşıyıcıları olan hayvanların kaldığı yerlerdir. Üst katları depo veya insanların konakladığı yer olarak kullanılmıştır. Üst katlardaki odalarda ocaklıklar bulunur. Kubbelerin yanından bacalar çıkar. Avluların ortasında da çoğu kez bir şadırvan ve üst tarafta mescit bulunur.

15 yüzyıldan itibaren yapılip günümüze kadar gelebilen; Amasya (1483), Ankara (1471), Bayburt, Beyşehir, Bergama, Ereğli (Konya), Erzurum, Filibe (Plovdiv- Bulgaristan), Gelibolu (1454), Isparta (1562), İştîp (Yugoslavya), Kahramanmaraş, Kastamonu (1474), Kayseri (1497), Konya (1539), Lefkoşa, Manisa, Mardin (1480), Merzifon, Makedonya, Saraybosna (1551), Selanik (1481 -1512), Serez (1419), Sofya (1481-1512), Şam (1752), Şumnu (Kolarovgrad-Bulgaristan), Tekirdağ (1500), Tire (1480), Tokat, Trabzon (1516), Urfa (1568), Üsküp (1418), Vezirköprü (1670), Yanbolu (1492-Bulgaristan), Yenişehir (Larissa-Yunanistan 1510) ve Zile (1494) bedestenleri halen kullanılmaktadır.

Ayrıca günümüzde en çok bilinen ve hâlen kullanılmakta olan bedestenlere ilâve olarak; İstanbul Kapalıçarşı'daki Bedesten-i Şâhâne (Fatih Sultan Mehmet) ile Yeni Bedesten, Galata Bedesteni, Bursa'da Kapalıçarşı'nın merkezi konumundaki Yıldırım Beyazıt Bedesteni'dir (1398).

Bedestenlerden; Bursa'da Emir Han, Koza Han, Fidan Hanı gibi sekiz han daha Kapalıçarşı'yla bağlantılıdır. Edirne'deki Çelebi Mehmet Bedesteni'nin (1418) Edirne Kapalıçarşısı'nı oluşturması gibi, Kayseri'deki bedesten de (1497) Kayseri Kapalıçarşısı'nın merkezi ve parçasıdır. Saraybosna'daki “Bursa Bedesteni” de kendi çarşısının bir parçasıdır.

Bedestenlerin çalışma prensipleri

Osmanlı'da bedesten -günümüzde ticaret merkezleri ve borsaların, ayrıca sanayi bölgeleri ve kooperatiflerin kanunlarla teşkil edilmesi gibi- ancak padişah fermanı veya vezir hükmüyle kurulabiliyordu. Bir beldede bedesten kurulmasıyla, orası kale içi güvenliğiyle ticaret yapmak isteyen bilhassa zengin tüccarları çekecek bir ticaret merkezi durumuna gelmekteydi. Hatta bedestenler uluslararası bir nitelik kazanmakta idiler. Nitekim

Osmanlı'nın bedestenli şehirleri, yüzyıllar boyu Hindistan, İran ve Avrupa'dan gelen binlerce tüccarın tanışma, konaklama ve alışveriş yaptığı yerler olmuştur. İstanbul Bedesteni ve onu çevreleyen çarşı da, Fatih Sultan Mehmet'in fermanıyla, fethin hemen akabinde, Anadolu-Rumeli ticaret yolu üzerinde bulunan şehir için emniyetli ve büyük hacimli bir ticarî aktivitenin sağlanması gayesiyle kurulmuştur.

Bedesten ve hanların kira gelirleri, küçük nispette yaptırının şahsî kazancına ilâve edilse de, daha ziyade cami, medrese ve imarethanelerin hayır işleri için kullanılırdı. Edirne'de **Çelebi Mehmet** 'in 1418'de yaptırdığı bedesten, Eski Cami'ye; Fatih Sultan Mehmet'in kurdurduğu bedesten ve kapalıçarşı, camiye çevirdiği Ayasofya'ya; II. Beyazıt'ın Bursa'da yaptırdığı Koza Han ve Pirinç Han ise İstanbul'daki bazı cami ve imaretlere gelir getirmek gayesiyle vakfedilmişti. Osmanlılar, ticarî hayatı diğer alanlardan bağımsız düşünmemiştir. Bu dengenin sağlanmasında Medine döneminden başlayarak, çeşitli asırlarda ve çeşitli İslâm coğrafyalarında uygulanan tecrübe ve birikimlerden faydalanılmıştır.

Osmanlı'da tacirler, gezgin (seffar) veya yerleşik olarak iki grup idi. Bedestenler yerleşik tüccarın işyerlerinin bulunduğu yerlerdi. Ayrıca buralar malların fiyatlarının ayarlandığı borsa, hatta vergilerinin alındığı vergi dairesi görevi de görürdü. Fiyat belirleyen, vergileri tahsil eden resmî görevliler burada bulunurlardı. Böylece malların değerlerinin kontrol dışı artmasına, yani karaborsaya izin verilmezdi.

Bedestenler, çarşı veya kapalıçarşıların çekirdeğini oluştururdu. Bu çarşılar, bugünkü hipermarket veya plazalar gibi, hemen her malın bulunabileceği alışveriş merkezleri olma fonksiyonu görüyordu. Bazı bedestenler, belli-başlı ticarî kolların, yani kuyumcuların, ipekçilerin, halıcılarının, kumaşçıların, baharatçıların, aktarların ve kitapçıların merkeziydi. Çevrelerinde ise, hem günlük ihtiyaçların görüldüğü meyve, sebze, tahıl, un, tuz gibi gıda maddelerinin, hem odun-kömür gibi yakacak maddelerinin ticareti yapılıyordu. Diğer yandan hammadde ihtiyacının karşılandığı tabakhaneler, boyahaneler, yağhanelerin yanı sıra aşçılık, terzilik, çömlekçilik, iğnecilik ve yemcilik gibi çeşitli yan iş kolları da ortaya çıkıyordu. Bu çarşılar, insanların ayrıca diğer ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri şadırvan, mescit, kıraathane, çayhane, berber, han ve hamam gibi yerleri de bünyelerinde bulundururlardı.

Esnafı bir aile gibi olan bedestenlerin, kendi aralarında kuralları çok iyi belirlenmiş ve yerleşmiş olan "Ahilik ve Lonca" sistemi gibi teşkilâtları vardı. Kayseri'deki ticaret geleneğinin en önemli tarihsel göstergelerinden birisi de kuşkusuz Âhi Teşkilatı'dır. Âhilik, Selçuklu Dönemi'nde I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez tahta çıktığı dönemde ilk olarak Kayseri civarında örgütlenmeye başlamış ve temelini İslâm kültüründeki "fütüvvet" idealinden almıştır. "vermek, bağışlamak, herşeyi vererek arınmak" anlamlarına gelen fütüvvet kısaca şöyle tanımlanabilir. "(Allah'ın) emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, zahiren ve batinen, gizli ve açık ahlakın en güzeline sarılmadır." Fütüvvetin bu arka planı ilk dönemlerinde ezilenlere destek olma mahiyetinde bir cesaret ve yiğitlik öğretisi görünümündedir. Daha sonraları tasavvufi etkilerle tarikat benzeri bir yapıya dönüşen fütüvvet birlikleri Anadolu'da da varlık göstermeye başladıktan sonra tarihsel süreç içinde kültürel, sosyal, siyasî ve ekonomik yönleri olan etkin bir kuruma dönüşmüştür. Çıraklık, kalfalık ve ustalık eğitiminden geçmeyen esnaf bu teşkilâta alınmazlardı. Gençler bire-bir usta-çırak münasebeti içinde şekillenen bir ticarî eğitimin yanı sıra, iyi komşu, iyi insan olmak için de ciddi bir ahlâkî eğitim alarak yetiştirilirdi. Meslekî eğitimde çırak, kalfa ve ustaların terfileri törenlerle olurdu. Bu şekilde bedesten mensupları kendi kadrolarını yetiştirir ve korurlardı.

Bedestenlerin önde gelen dört fonksiyonu vardı:

- 1- Malların fiyatlarının belirlendiği yer olması (Borsa);
- 2- Vergilendirilmenin yapılması ve verginin tahsil edilmesi (Vergi Dairesi);
- 3- Kamuya ve özel şahıslara ait değerli malların, bilhassa kumaşların, altın-elmas gibi mücevherlerin ve kıymetli vesikaların devlet teminatı altında, emniyet içinde depolanması ve satışa sunulması;
- 4- Yerleşik tâcirlerin ticarî faaliyetlerini yürüttüğü ve sınır ötesi ticaret için kervanların hazırlandığı yer olması.

Bedestende özel bir emniyet bölüğü ve bir de emanetçi bulunurdu. Kayıp mallar emanetçide belli bir müddet saklanır, arayan olmadığı takdirde Beytü'l-mal'e aktarılırdı. Emanet sınıfındaki mallardan biri de yetim malıdır (yetimlerin mal üzerinde tasarrufta bulunabileceği rüşd çağına kadar bekletilen şahsî mal varlıkları). Kısacası, bedesten pek çok bakımdan günümüz ticaret borsalarının (pamuk, üzüm gibi) fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Bedesten bazı yerlerde, kıymetli kumaş ticaretiyle işigal eden tüccarların karargâhıydı. Bedesten tâcirlerinin elinde, imtiyazlarını teminat altına alan bir sultan fermanı, bir de kadı hükmü bulunmaktaydı. Sürekli vergi veren ve kayıt altında ticarî faaliyette bulunan tâcirler için, bedesten dışında yapılan kaçak ve kayıt dışı ticaret, haksız rekabet demektir. Meselâ 1609 yılında bedestende ticareti yapılan bazı malların (ıtriyat, güzel koku) Galata'da attarlarda (parfümeri) satıldığını haber alan bedesten tâcirleri, hemen sultana şikâyetinde bulunmuşlardı. Kayıtlı ekonominin unsurlarından olan bezzazların hâkimiyeti ise, 16. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştü, o tarihte devlet, aksine ferman çıkmadıkça, bedesten dışında da bez (kumaş) satışı yapılabileceğine karar vermiştir.

Osmanlı ticaret hayatında önemli bir yeri olan bedestenleri, günümüz ticaret merkezleriyle mukayeseli bir analize tâbi tutmak, sadece tarihî inceleme açısından değil, ticarî ve sosyal hayat açısından da faydalı olacaktır. Bir yandan, ticarî faaliyetlerin kayıt altına alınması ve sürekli kontrole tâbi tutulması, kuralların belli olması ve prensiplerin hakkaniyet esasına üzerine oturması gibi hususlardan, diğer yandan da kişinin ehil hâle gelmeden belli meslekleri icra etme izni alamaması gibi düstürlardan alınacak dersler olacaktır.

Tacirler

Osmanlı Devleti, coğrafi konumunun farkında olarak ticarî hayatı iyi değerlendirmiştir. Çiftçilik ve zanaatkârlık sıkı kurallara bağlı olup, bu iki meslekte kâr oranı devlet tarafından "narh" (fiyatların tespit edilmesi) ile % 10-15 arasında tutulmuştu. Fakat ticaret erbabının kâr oranı serbest bırakılmıştı. Esnafılık, daha çok imalâta ve bunun satışına; ticaret ise toptan mal satın almak, ithal ve ihraç etmek, büyük sermaye sahibi olmak, kervan sahibi ya da armatör olmak gibi özelliklere dayanıyordu. Şehirlerarası ve devletlerarası ticaretle uğraşanlara "tacir" (çoğulu tüccar) denirdi. XVI. yüzyılda İstanbul, Bursa, Edirne, İzmir, Kayseri, Selanik, Kahire, Basra, Kırım ve Trabzon önemli ticaret merkezleri olarak gelişmiş durumda idiler. İpek Yolu ve Baharat Yolu'na sahip Osmanlı Devleti topraklarından, kervanlar emniyet içinde geçerler. Doğu'nun mallarını Batı'ya taşırlardı. Deniz yolları da çok işlek bir durumdaydı. Devletin ticaret gemisi olmadığından, ticaret gemileri ve deniz yolu ticareti özel şirketlerin elinde bulunmaktaydı.

Tüccarın devletin himayesi altında serbest, huzurlu ve emniyet içinde olması, ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti ticaret sayesinde kapalı bir devlet ve kapalı bir

ekonomi hâline gelmekten kendisini korumuştur. Türkiye'nin karayolları orduların, kervanların, yayaların ve atlıların geçmesine uygundu. Sürüler, yolun iki yanındaki toprak şeritlerden geçer ve yol daima açık bulundurulurdu.

Bir kervan şehre giriş yapıyor

Kervanların hareket ve geliş tarihleri belli idi. Tacirler gerekli hazırlıklarını yaparlar ve belirli günde kervana katılırlardı. Tüccar olmayanlar "kervanbaşı" dan müsaade alarak kervana katılır ve seyahat ederlerdi. Bir kervan en az üç yüz hayvan ve yükünden meydana gelirdi. Şehirde üretilen mallar öncelikle yöre halkına sunulur, ihtiyaç fazlası olan mallar ise İstanbul başta olmak üzere ülkenin diğer şehirlerine tevzi edilirdi.

Anadolu'da daha çok şehir hanları yapımı önem kazanmıştır. Şehir hanlarında da kervansaray ve eski hanların kale fonksiyon ve görünüşlerinden vazgeçilerek sadece ticarî amaca yönelinmiştir. Bu sebeple yapıların dışarı ile bağlantısı sağlanmış dikdörtgen formlardan vazgeçilerek arsa ve yollara uyan plânlar geliştirilmiş ve cephelerde dükkânlar yer almaya başlamıştır. Kayseri'deki Pamuk Hanı bu tipten birer örneğidir.

Ticaretin en önemli unsuru; Terazi ve Kantar

Tarihi milattan önce 3500 yılına kadar uzanan ölçü aletleri, sadece dünyayı değiştiren, ticaret ve ekonomik hayatı şekillendiren bir gereç olarak değil; tarih boyunca ilişkilendiği denge, adalet ve hassasiyet gibi kavramlarla; felsefeye, bilime ve sanata ilham veren bir simge kabul ediliyor. Terazi adaleti temsil etmekle beraber bir ticarî organizasyon olan Anadolu Ahî'liğinin de simgesi olmuştur.

İlkel toplumlar önceleri ağırlık ölçümlerine pek az ihtiyaç duyuyorlardı. Ama altın, insanoğlu tarafından bulunduğu ilk günden itibaren çok büyük değere sahip olduğu için Mısırlılar altın tartmak amacıyla bir aygıt geliştirdiler. Ayrıca bu türlü bir alet, tarım ürünlerini tartmak, ekili arazileri ölçmek ve ticaret işlemlerini standartlaştırmak için de gerekliydi. İ.Ö. 3500 dolaylarında teraziyi icat eden Mısırlıların standart tartı ağırlıkları, ayrıca cubit denen, yaklaşık 52 cm'ye eşit bir uzunluk ölçme birimleri vardı.

Bunun bilinen ilk kanıtı, M.Ö. 3500 yılından kalma bir Mısır mezarında bulunan ilkel bir tartı aleti ile, ağırlık ölçüsüdür. Mısırlılar tarafından kullanılan terazilere ait resimler, mağara duvarlarında ve papirüslerin üzerlerinde günümüze kadar gelmiştir. M.Ö. 3000 yılında çizileri bu resimlerde, bir çubuk ortasından bir iple tavana asılmış olarak gösterilir. Çubuğun bir ucunda, ağırlığı ölçülecek olan cisim bağlıdır. Öteki uçtaki kefedede de çeşitli büyüklükteki

ağırlık ölçüleri vardır. Yine M.Ö. 2600 yılında Babilliler, sabit ağırlık ölçüleri kullanıyorlardı Babil hükümdarı Hammurabi'nin İ.Ö. 1792-1750 arasındaki emirlerini içeren "Hammurabi Yasaları" adlı belgede de, standart tartılardan, farklı ağırlık ve uzunluk birimlerinden söz edilmekteydi. Yine İki tabağın bir kirişe asılmasıyla yapılmış olan bir terazi örneği de MÖ. 2000'lere dayanan tarihlerde Pakistan'da İndus Nehri vadisinin yakınlarında bulunmuştur. Eski Yunanlılar ve Romalılar dönemlerine geldiğinde, teraziler, ölççekler ve cetveller günlük yaşamın birer parçası haline gelmişti.

Kantar

Kantar Ağır cisimleri tartmak için kullanılan tek kollu terazidir. Kantar, esas olarak yatay bir kol, bu kolun ucunda, tartılacak cismi asmaya yarayan çengel, ayrıca kol üzerinde hareket eden sabit bir ağırlık (kantar topu) ile kantar bıçağından meydana gelmiştir. Kantar bu yapısı ile bir çeşit kaldıraçtır.

Hem tartı aleti ve hem de bir ağırlık biriminin adı olan kantar, aslı Latince centenarius (yüzlük) olan kelime Grekçe'ye kentenarion (κεντηνάριον), oradan Süryânîce'ye kantîrâ ve Arapça'ya kintâr (çoğulu kanâtîr) olarak geçmiştir. Arapça'dan Türkçe'ye kantar, İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve Portekizce'ye quintal ve quintale, İtalyanca'ya cantaro (cantar, cantare) şeklinde geçen kelimenin Türkçe versiyonu bütün Balkan dilleriyle Rusça ve Ukraynaca'ya aynen veya kandar, kandari biçiminde aktarılmıştır. Türkiye'de metrik sisteme geçme teşebbüsleri sırasında yaygın kullanımına rağmen kantar kelimesinin Fransızca versiyonu kental olarak ödünç alınmıştır.

Türkçe'de bir çeşit tartı aletine de kantar denir. Kantarla tartılan şeylerden alınan vergiye kantariye, bu verginin mültezimine kantar ağası, tartım işlemini yapan kişiye ise kantarcı adı verilir.

Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da İstanbul kantarının ağırlığı her biri 176 dirhemlik 100 lodraya ya da her biri 400 dirhemlik 44 okkaya eşitti. XIX. yüzyılda Trabzon, Giresun ve Gümüşhane'de 44 ve 30 okkalık kantarlar kullanılırdı. Siirt ve Kayseri kantarı 180 okkaya veya 30 batmana eşitti. Erzurum'da kullanılan demir kantarı 120 okka çekerdi. Tekirdağ, Edirne, Çanakkale, Gelibolu, İzmit, Sakız ve Rodos adaları kantarı İstanbul'unkine eşdeğerdi .

Coğrafyasının genişliğine bağlı olarak Osmanlı Devleti bünyesinde çok çeşitli ölçü ve tartı birimlerine rastlamaktayız. Ancak bu ölçü ve tartı birimlerinde herhangi bir eşitliğin olmadığı bir sancaktan diğerine, hatta aynı sancak içerisinde bir köyden öbürüne değişiklik gösterdiği dahi görülmektedir. Ahmet Esat Paşa'nın verdiği cetvelde 19. yüzyılda Trabzon'da 44 ve 30 okkalık, Gümüşhane'de ise adi kantar345 denen bir kantarın kullanıldığını görmekteyiz. Yine Siirt'te 180 okka, Erzurum demir kantarı 120 okka, Kayseri'de 180 okkalık kantarlar kullanılırdı .

Meselâ, Şinik'in genel tanımı kilenin ¼'i olduğudur. Kileler arasında bölgesel farklılıklar olduğundan dolayı şinik miktarları da değişik olmalıdır. Bugün Kayseri'de bir şinik 8 kg tahılı ifade etmektedir

Ayrıca "Tekü", denilen bir ölçü birimi daha Kayseriye (Kayseri) sancağında pazar yerinde esnaf tarafından kullanılmıştır ki bu da 200 dirhemlik bir ölçüye karşılık gelmektedir.

Ticaretin Olmazsa olmazı; Sikke

Sikke Darbı ve Teknikleri

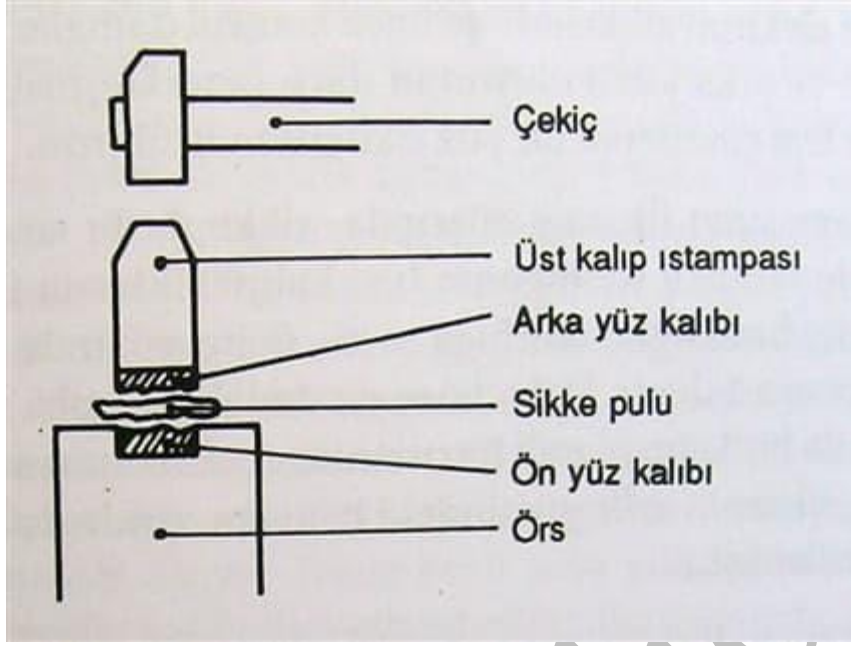
Eski Çağ'da değerli metal yataklarının işletilmesi sikkenin icadından çok önce başlamıştı. Çünkü billon, demir, altın ve gümüş gibi değerli metal çubuklar ya da külçeler (ingot) ticarî alış verişlerde para yerine kullanılıyordu. Daha sonraları değerli metalin ayarının kontrollü düşürülmesi ve sikkeye uygun temel metal alaşımlarının bulunması ile önemli bir adım daha atılmış oldu. 5. yüzyılın sonlarına kadar sikkeler elektrik, altın ve gümüş olarak basılırdı. M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında bronz sikke ortaya çıkmış tam olarak M.Ö. 4. yüzyılda yaygınlaşarak sikke yapımını üstlenen uzman zanaatkarların birkaç aşamada yaptıkları çalışma ile istenen sikke elde edilmeye başlandı.

Tarihî kaynaklarda, sikke metalinin temininde; maden ocaklarından çıkarılan madenlerle beraber, savaş ganimet ve tazminatları, armağanlar, satın almalar ve devlet hazinesinde biriktirilmiş bulunan çeşitli eşyaların (kült heykelleri, adaklar, taçlar, vazolar, mutfak eşyaları, mobilyalar, bina süslemeleri ve külçeler) eritilmesinden elde edilen metaller kullanılıyordu. Fakat yaygın olarak ta, eski sikkeler ile yabancı sikkelerin eritilerek yeniden hazır sikke metali elde ediliyordu.

Bu konuda eski devirlerden başlayarak kullanılan temel iki yöntem vardı.

1. Yöntem; metalin eritilerek heykellerin, figürünler ve bir kısım kullanma eşyalarının yapıldığı döküm yöntemi idi ki bu metot sikke imalinde nadir olarak kullanılmıştır. Meselâ; İlk Roma paraları ile Çin sikkeleri başlangıcından 1890 yılına kadar dökme tekniği ile yapılmıştır.

2. Yöntem; klasik darp (Basma-Kesme) metodu olup, sikkeler, darphane adı verilen basit atölyelerde hazırlanan kalıplar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Tabii ki sikke darbu itinalı, hassas ve zor işçilik gerektirmekteydi. Önce devletçe öngörülen madenden (elektrik "el", altın "av", gümüş "ar", bakır "cu", bronz "br" ve gümüş-bakır alaşımı olan billon "bi") belirli kalınlık ve çapta döküm olarak düz ya da yuvarlak "sikke taslağı" hazırlanıyordu. Sikkenin ön yüzüne basılacak figür, damga ve yazılar (sikkenin biçimine göre) demir ya da bronz kalıba negatif olarak kazınarak işleniyor, bu kalıp ahşap kütük ya da demir örs içine gömülerek yerleştiriliyordu. Sikkenin arka yüzü için hazırlanan kalıp ise bir nevi güçlü bir çekiç gibi idi. Hazırlanan taslak, kızıl derecede ısıtıldıktan sonra iki kalıbın arasına konularak üst kalıp üzerine bir çekiç ya da tokmakla çok güçlü bir darbe vurularak her iki kalıbın üzerindeki resim ve yazıların "sikke" üzerine aktarılması sağlanıyordu. Bu yöntemle sikke basmanın en güç yanı üst kalıbın çekiç darbeleriyle alt kalıptan daha çabuk eskimesi ve sık sık değiştirilmek zorunda kalınmasıydı. Bu sebepten yenilenen üst kalıbın üzerindeki yazı ve işaretler tümüyle değişmese bile, bazı küçük farklılıkların doğması kaçınılmazdı. Ancak bu teknik aksaklık ilerde koleksiyon veya tarihi belge olarak antik sikkelerdeki estetik ve zenginliği doğurmuştur. Üst kalıbı sık sık yenileme zahmetinden kurtulmak ve işi azaltmak amacıyla erken evre sikkelerinde bu kalıp hiç resimsiz yapılırdı, taslaktan kaymaması için de üst kalıba çentikler kazınırdı. Aynı amaçla alt kalıba da açılan bu çentiklerin sikkelerin arka yüzlerine çıkan dikdörtgen ya da dört köşeli izlerine "QUADRATUM İNCUSUM" adı verilmektedir. Başlangıçta kaba ve düzenli olmayan quadratum incusumların sonraları değişik biçimli bezemelerle süslenmesi yoluna gidilmiştir.

Eski çağda birçok önemli şehirde küçük ve basit bir atölyeden ibaret darphane vardı. Ancak bazı şehirlerin sikkeleri komşu şehirlerin darphanesinde basıldığı da olurdu. Roma Dönemi'nde devlet sikkelerinin basıldığı seçilmiş bazı şehirlerde darphanelerin yanı sıra özellikle imparatorluğun doğu eyaletlerinde yerel sikke basan şehir darphaneleri de vardır. Bizans Dönemi'nde ise yalnızca devlete ait darphaneler çalışıyordu. Şehir darphanelerinde basılan sikkelerde genellikle şehrin ismi veya simgesi bulunurdu. Bazı Roma şehir baskılarında, başlarında kaleye benzeyen şehir simgesi olan bir taçla görüntülenen tanrıça portresi bulunmaktaydı. Nitekim Kappadokia'nın son kralı Archelaus'un (M.Ö. 36-M.S. 17) ve Roma İmparatoru Severus Alexander'in (M.S. 222-235) Kayseri'de darbedilen sikkelerinde Argeus (Erciyes) kültü ile birlikte bu tanrıça görülmektedir.

KAYSERİ DARPANESİ

Klasik Kappadokia sikkeleri başşehir Eusebeia'da (Kayseri) IV. Ariarathes'in M.Ö. 220 senesinde başlayan krallığı döneminden itibaren darbedilmeye başlanmıştır. Bu ilk dönemden itibaren Kappadokia krallığının sonu olan M.S. 17 yılına kadar Eusebeia'da basılan paralar Kappadokia krallarının ait olup, onların resimleri bulunuyordu. Çevre krallıklarla karşılaştırılan Kappadokia sikkelerindeki sembollerin bazı özellikleri benzerlik taşısa da temel olarak belirgin biçimde onlardan ayrıştığı görülmektedir³⁸.

M.S. 17 tarihinde Kappadokia resmen bir Roma eyaleti olunca artık Roma'ya ait kolonial paralar basılmaya ve bu sikkelere Roma imparatorlarının resimleri konulmaya başladı. Kayseri darphanesinin de, Roma imparatoru Gallianus (M.S. 253-268) zamanına kadar takriben 250 sene devamlı Roma sikkeleri basılmaya devam edilmiştir.

³⁸ Selçuk Kırılı, Nuran Şen, Mustafa Şahin,
“Vamık Volkan'ın Tanımladığı Bazı Toplumsal İlmeklerin
Antik Kappadokia Sikkelerindeki İzdüşümleri”
Anadolu Psikiyatri Dergisi, 2017, 18 (2) s,147-160

Kappadokia'nın Ariarathes IV ile birlikte büyük oranda Hellenleştiği anlaşılmaktadır. Bu süreç bölgenin tamamen Roma hâkimiyetine girmesine kadar artarak devam edecektir. Bu kralın dönemi aynı zamanda Kayseri darphanesinin de faaliyete geçtiği dönemdir.

Kappadokia sikkelerinin;

a) Gaziura, Sinope baskılı ve Tarihsiz olanlarında Datames, Sisinas, Ariorath (Aramice) veya EUSEBEİAS

b) M.Ö. 25-11 arasında darbedilenlerde EUSEBEİAS

c) M.Ö. 9 İ.S 17 arasında darbedilenlerde KAİSAREIAS adı kullanılmıştır.

Sikkelerin arka yüzlerindeki ilk stilize Erciyes dağının değişik görüntüleri Archelaus döneminde görülmeye başlar ki, bu tasvir şüphesiz sikkenin Eusebeia-Mazaka'da basıldığıının kesin belgesidir. Ayrıca Erciyes figürleri, Roma koloni devrinde de sadece Kayseri darplarının belirtisi olmuştur.

Eusebeia'nın Ariarathes IX dan Archelaus'a kadar bastırılan sikkelerinde, darp yeri olarak Caesarea (Kayseri) yazılmaya başlamıştır. Kappadokia kralları namına bastırılan ve belirsiz tarihlere sahip bronz sikkelere baktığımızda Kappadoki'da bronz sikke basımının aralıksız olarak devam ettiği anlaşılır.

O dönemde Darphane şehri Eusebeia otonom sayılmazdı. Yani Roma denetimi altındaydı. Roma'nın gümüş devlet darpları ile Eusebeia yönetiminin darplarının mutabakat halinde olduğu muhakkaktır. Çünkü sikkeler üzerindeki tasvirler ve de Archelaus'un hükümdarlık yıllarının tarihleri Roma ilintisini açıkça göstermektedir.

Ariarathes X

Ariarathes XII

Ariobarzanes I

Orofernes

Archelaus

Ariarathes IX

Ariarathes VII

Ariarathes VI

Ariobarzanes II

ROMA DÖNEMİ KAİSARİA (Caesarea) SİKKELERİ

Eusebeia'da ilk basılan paralar Kappadokia krallarına ait iken M.Ö. birinci yüzyıldan itibaren Roma ile yakın diplomatik ilişkiler kurmaya başlayan Kappadokia krallığı, son kral Archelus döneminden itibaren başkent Eusebeia'da (Caesarea) Hellenistik tipten vazgeçip Roma tarzı sikkeler basmaya başlamıştı. Nihayet Kappadokia krallığının sona ermesi (M.S. 17) ve bu bölgede Tiberius'un himayesine alarak yetki verdiği Germanikus tarafından Roma eyalet düzeninin kurulması ile Kayseri darphanesi daha da aktif hale gelmiştir. Kayseri bu dönemde Küçük Asya'da ve Kıbrıs'ta bulunan 334 darphanenin en önemlilerinden biriydi. Çünkü bütün darphanelerde ancak bronz sikke basımına izin verilmişken sadece Suriye'de Antiocheia, Mısır'da Alexandria ve Kappadokia'da Caesarea'ya bronz sikkelerle beraber gümüş denarius lar darbetme izni verilmiştir.

Tiberius (M.S. 14-37) ile başlayan ve Gordion III (M.S. 238-244) hükümdarlığı boyunca devam eden hatta Gallianus'a (M.S. 253-268) kadar uzanan süreç içinde takriben 250 sene müddetle iktidara gelen pagan imparatorlar tarafından başta gümüş hemidrahmi, drahmi ve didrahmi, tridrahm ve tetradrahmi isimleri verilen birçok kolonial sikke darp ettirilmiştir.

Kapadokya Eyaleti, kuzeyde Amisos'tan (Samsun) güneyde Toros dağlarına, batıda Galatia'dan doğuda Fırat nehri ve Armenia bölgesine kadar olan bir alanı kaplıyordu ve eyalet

merkezi **Caesarea** (Kayseri) idi. Buradaki darphanenin bu dönemde geliştirilmesinin en önemli belirtisi, bol miktarda kaliteli Roma sikkelerinin darbedilmesidir.

Vespasian (M.S. 69-79) döneminde gerek Part savaşları ve gerek se askerî yol yapımı sebebi ile Caesarea darphanesinde çok miktarda sikke darp edildiği ve hatta bu sebeple Roma yönetiminin geniş ölçüde malî enflasyona sürüklendiği anlaşılmaktadır.

Krallık zamanından itibaren bir darphaneye sahip olan Caesarea'da İmparator Traianus'un 6. Konsüllüğü sırasında (M.S. 112-117) çok fazla sikke kesilmiş olması İmparatorluğun doğudaki genişleme politikasına finans sağlama maksadını gütmesinden olsa gerekir.³⁹ Ancak bu sebepten dolayı Roma yönetiminin ciddi bir enflasyona sürüklendiği bilinmektedir.

Dört gurupta toplanabilen Roma sikkelerinin birinci gurubu, tam tamına Roma imparatorlarının gümüşleri tarzında olup Roma'nın Doğu siyasetinin ekonomisi gereği olarak bastırılan sikkelerdir. Literatürde "*Kaisareia sikkeleri*" adıyla bilinen bu sikkeler, Latince yazılı ve Roma denarilerine eş değerdedir. Bu sikkelerin en önemlisi M.S. 32 tarihinde bastırılan, Tiberius ve Drusus adına her ikisinin portresi bulunan gümüş sikkedir.

İkinci gurup "Eyalet sikkeleri" olarak tanınan drahmi ve katlarından oluşan sikkelerdir. Bunların ön yüzlerinde imparator veya eşinin sağa bakan büstleri bulunmakta ve unvanları Grekçe yazılmaktadır. Diğer yüzlerinde ise çoğu zaman Argaios'un (Erciyes) çok değişik şekilleri ve üzerinde tanrı figürleri yer almaktadır.

Argaios'un o dönemlerde darbedilen birçok sikkedeki imajları birbirine çok benzemektedir. Bu kutsal dağ, sivri kayaları andıran parçalardan oluşan, daima üçgen şeklinde, ortasında genellikle noktalarla veya çelenkle süslenmiş bir daire olarak sikkelere kazınmıştır ki, burası zirvenin hemen altındaki ayın yapılan kutsal mağaradır. Argaios'un zirve ve etrafında bazen volkanik patlamalarının sembolleri olarak gösterilmiştir. Bazen de tanrıya atanmış bir sanat eseri olarak tasarlanmıştır. Bazı türlerde, zirvenin üstünde bir yıldız gösterilir. Çoğu zaman da hilal, ışınlarla taçlandırılmış güneş tanrısı, asa ile bir dağ tanrısı veya bir kartal vardır. Argaios'un üzerindeki veya altında ve iki ilâ dört sütunlu tapınaklar (Septimius Severus) bir adam tarafından taşınan Argaios veya Argaios'un iki fil tarafından çekilen bir arabada görüldüğü çok nadir görülen tipler de mevcuttur. Argaios'u başında kale duvarı taçla taşıyan bir Tyche gibi çok çeşitli tasarımlar görürüz.

Yukarıda belirtilen Argaios, eski zamanlardan beri büyük öneme sahip olmasına rağmen, M.Ö. 101 tarihinden son kral Archelaos'a kadar antik dönemde bundan bahseden sikkeye rastlanmamıştır. Ne zaman ki Kappadokia kıralı Archelaos'un Roma merkezinde bir titreme hastalığına yakalanarak ölmesi ve kiralığı Roma'ya bırakması ile tamamlanan siyâsi ittifakla beraber yani MS 1. Yüzyılın ilk senelerinden itibaren Argaios'lu paraları ortaya çıkmıştır.

Muhtemelen, Kappadokia kültürünü, Romalıların inanç sistemine yaklaştırmak için Roma üçlüsü Jüpiter-Helios-Serapis'i kabul ettirmek ve onlar arasında Summus Deus (En büyük tanrı) inancının yaygınlaştırılması amacına uygun olarak değişen kültürün bir tezahürü olarak bu sikkeler basılmaya başlanılmıştır. Argaios, Kapadokya'da Zeus'un kendisi veya bu en büyük Roma tanrısının oturduğu mekân olarak tasavvur edilmiştir.

Üçüncü gurubu bronz sikkeler teşkil eder. Bunlar Kayseri darphanesinin yanında bazen Tyana ve Kybistra darphanelerinde de darp edilmişlerdir. Kayseri baskıları ikinci guruptaki Eyalet sikkeleri tarzındadır. Diğer yüzlerinde ise şehrin unvanları ve önemli olayları belirten ibareler yer alır.

³⁹ Edward, A.Sydenham, *The Coinage of Caesarea in Cappadocia*, Newyork, 1978, s.7

Dördüncü grup ise bir nevi hatıra sikkeleri olup, double sestertius ve madalyon görünüşünde idiler. Meselâ Gordianus III ve karısı Trankulliana'nı Kayseri surlarının yapılışı ile bastırdıkları ve üzerinde "entix" (sur) yazılı sikke ya da İmp. Commodus'un (177-192) 60 x 9 mm. ebadında ve 206 gram ağırlığındaki madalyonu bu türe örnektir.

Aşağıda bazı örneklerini gösterdiğimiz sikkelerin tamamına yakınında çeşitli Erciyes figürleri yer almakta ve Caesarea (Kayseri) adı kullanılmaktadır. Çünkü o dönemlerde Pers ve Grek dinî inanışları devam etmekte, Kayseri önemli bir metropol özelliği taşımakta ve Erciyes, dağ kültü inanışına göre bizzat tanrı olarak ya da tanrıların oturduğu mekân olarak görülmektedir (Olimpos Dağı gibi). Zirvenin hemen altında bulunan ve duvarlarında henüz okunamamış Aramice olduğu zannedilen yazılar bulunan mağaranın, Erciyesli sikkelerin tamamında özenle belirtilmiş olması buranın senenin belli zamanlarında tanrı adına ayin yapılan, çok önemli bir kutsal mekân olduğunu göstermektedir.

Roma kolonial dönemindeki sikkelerde ön yüzde Roma kral veya kraliçesinin portresi konulmak suretiyle klasik Roma tipine devam edilmiş, şehrin adı Caesarea olarak değiştirildikten sonra sikkelerin arka yüzünde yaygın olarak Erciyes dağı resmedilmeye başlamıştır. Bu uygulama antik çağda sadece Kappadokia kolonial dönemi sikkelerine aittir.

Antik çağda dağ tanrıları, yaşlı ve sakallı bir erkek şeklinde işlenmektedir. Dağda Zeus, Helios ve Serapis olmak üzere üçlü testis yani tanrılar grubu sembollendirilmektedir. Dağın ışın saçması semavî bir tanrı olduğunun işaretidir.

Kayseri Darplı Roma Dönemi Sikkeleri

Roma dönemindeki Kayseri darplı sikkelerde ön yüzde Roma İmparator veya kraliçesinin portresi konulmak suretiyle klasik Roma tipine devam edilmiş, Ancak arka yüzünde başta Erciyes dağının resmedilmesi antik çağda sadece Kappadokia Eyaletine mahsus sikkelerde görülmektedir.

Antik çağda dağ tanrıları, yaşlı ve sakallı bir erkek şeklinde işlenmektedir. Dağda Zevs, Helios ve Serapis olmak üzere üçlü testis yani tanrılar grubu sembollendirilmektedir. Dağın ışın saçması semavî bir tanrı olduğunun işaretidir.

1Dört sütunlu Serapis Tapınağı

Roma öncesi sikkelerini şu şekilde gruplandırabiliriz.

1. Otonomi dönemi (Tarihsiz)

Bu sikkelerde şehir ismi olarak EYΣEBEΙΣ (Eusebias) kullanılmakta olup, bu yüzlerinde umumiyetle Erciyes vardır. Diğer yüzlerinde ise, Zevs Athena, Herakles, Kybele, Tyche, Nike, Eros, Hermes, Artemis bulunur.

2. M.Ö. 9-8 senelerinde

Ön yüzü: Herakles

Arka yüzü: ΚΑΣΑΡΕΙΑΣ (Kaisareias) yazısı ve Erciyes vardır.

3. M.S. 17-18 Senelerinde

Önyüzde : Athena, Tyche

Arkayüzde: Erciyes dağı ve ΚΑΙΣΑΡΕΩΝ yazıları vardır.

Roma eyaleti olduktan sonra ise dönemler şöyle sınıflandırılır.

Period: Devri	Değeri	Min ve max ağırlık
I. Devir Tiberius	Didrachm	7.28 – 7.62 gr
Nero	Drachm	3.41 – 3.73 gr
II. Devir Vespasian	Didrachm	6.80 – 7.22 gr
Domitian	Drachm	3.47 – 3.62 gr
III. Devir Nerva	Tridrachm	10.53 – 11.83 gr
Trajan	Didrachm	66.4 – 7.44 gr
	Drachm	3.27 – 4.05 gr
IV. Devir Hadrian	Didrachm	6.31 – 7.08 gr
M.Avrelus	Drachm	3.17 – 3.46 gr
V. Devir Commodus	Didrachm	4.39 – 4.61 gr
Sept.Sev.	Drachm	3.02 – 3.46 gr

Tiberius ile Gordianus zamanlarında yani I. İle III. yüzyıllarda çok çeşitli Erciyes sikkeleri darbedilmiştir.

Erciyes zirvesinde ışın taçlı küre ve asa taşıyan figürler, Dağda Kartal, Dağda yıldız ve yarım ay, Dağda yıldız, Sunak üzerinde Erciyes, Tapınak içinde Erciyes, İki filin çektiği araba içinde Erciyes, Tapeleri ışınlı sütunlar arasında Erciyes, Tanrı Serapis'in elinde Erciyes, Kent Tanrıçasının başında Erciyes, Atların çektiği araba üzerinde Erciyes v.s. gibi⁴⁰.

Dağ tanrısı kültünün, Arkhelaos'un kentin **Eusebias** olan adını M.Ö. 8 yılında **Kaiseria**'ya çevirmesinden başlayarak önem kazandığı ve Tiberius döneminde Kaiseria'nın eyalet merkezi olmasıyla da iyice yerleşmiş olduğu söylenebilir. Sikkelerde tasvir edilen Erciyes dağının yukarı kesimlerinde görülen tepeliklerin Lifos ve Kefelik tepeleri olduğu muhakkaktır. Bu "Dağ Tanrısı" inancının önemi ve saygınlığına bir örnek te Büyük İskender'in, ölümünden sonra cesedinin Kaiseria'daki "İki Tepeli Dağ'a" gömülmesini istemesidir⁴¹.

Bu sikkeler değer olarak; Drachm (asıl birim), Hemidrachm(yarım), Didrachm(iki), Tridrachm(üç), Tetradrachm(dört) ve Bronz paralar olarak gruplara ayrılır.

Roma sikkeleri, Roma sınırları içinde kalan Avrupa'nın doğusu, Anadolu, Suriye, Mısır gibi ülkelerde tedavül ettiği gibi komşu ülkelerle yapılan ticarî ilişkilerde de bol miktarda kullanılmıştır.

Gerek maden alaşımı ve gerekse darp tekniği bakımından gayet sanatlı ve iyi basılmış olan bu paralar arasında Roma devrine ait Mesellina'nın Didrachmisi, Trangullina'nın bronz paraları ile Diadumenian'ın bronz paraları gayet nadirdir.

⁴⁰ Sydenham, s. 5

⁴¹ Baydur Nezahat, Kutsal dağlar ve Dağ Tanrıları,

Roma İmparatorluğu Döneminde Kayseri’de Darbedilmiş, Ön Yüzlerinde İmparator ve Diğer Yüzlerinde Çeşitli Konumlarda Sitalize Erciyes Dağı Figürleri olan Gümüş Paralar (Drachmi)

Türkiye Selçukluları Döneminde Kayseri’de Sikke Darbı

Selçuklu Türkiye’inde alış veriş vasıtası önceleri Bizans ve diğer İslâm memleketlerine ait sikkeler idi. Selçuklu Devletinin oturması ve iktisadî yükselişine paralel olarak yüksek ayarda altın ve gümüş sikkeler darbedildi. Bu paralar yabancı memleketlerde bile itibar gördü⁴².

Türkiye Selçukluları döneminin başlangıcı olan I. Süleyman Şah’ın Anadolu’da ilk hâkimiyet kurduğu 1075 senesinden 1196 yılına kadar 121 sene müddetle Kayseri Darphanesinde sikke darbına rastlamıyoruz.

Kayseri’de ilk sikke darbinın, II. Kılıç Arslan’ın Selçuklu ülkesini 11 oğluna paylaştığı ve Kayseri’yi de Kutbeddin Melikşah’a verdiği tarihlerde yani 1196 yılında Kutbeddin Melikşah adına yapıldığı anlaşılıyor.(Kaynak Y.İzmirli)

Kayseri darphanesinde 1196 yılından I. A. Keykubad’ın ilk senelerine kadar yani 1222 yılına kadar kesintisiz 26 sene müddetle gümüş sikkeler darbedilmiştir.

I. Keykubad’ın saltanatının 5. Senesinden itibaren ve onu takipeden II. Keyhüsrev döneminde 31 sene müddetle Kayseri’ de darbedilmiş herhangi bir sikkeye rastlanmamıştır.

II. G. Keyhüsrevden sonra hem üç oğlunun kurduğu müşterek saltanat döneminde (1253) ve hem de şehzadelerin ikili veya tek tek iktidar dönemlerinden II. Mesud’un I. Cülusunun başlarına kadar olan (1296) 43 sene müddetle Kayseri’de sikke darbı devam

⁴² İbrahim Cevriye Artuk, İstanbul Arkeolojik Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu C:1, S:1, İst. 1970.

etmektedir.

II. İzzeddin Keykavus'un Kayseri kazalarından Develü'de darbedilen 656 tarihli bir sikkesi bulunmaktadır.

Ayrıca IV. Kılıç Arslan döneminde gümüş ocaklarının bulunduğu Develü'de 661-662-663 yıllarında üç sene, Sarus'da da H/ 656 yılından H/ 665 yılına kadar 9 sene, III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde H/ 666 yılından 675 yılına kadar 8 sene müddetle sikke darbedilmiştir. Yine II. Mesud döneminde de H/ 693 (M/1293) senesine ait Sarus baskılı bir adet gümüş sikkeye rastlanmıştır.

Beylikler Döneminde Kayseri Darphanesi

Eretna Devleti döneminde Alâeddin Eretna'nın Kayseri'de bastırıldığı H-751/ M-1350 tarihli sikkesi il başlayan ve Gıyaseddin Mehmed'in (M-1352/1365) saltanatı dönemindeki Kayseri baskılı tarihsiz sikkeleri bilinmektedir⁴³.

G. Mehmed'in Kayseri Darph Sikkesi (H.E. Kol.)

Eretna'dan sonra bu bölgede kendi devletini kurmuş olan Kadı Burhaneddin'in de H-783/M-1381 tarihinde darbettiği tahmin edilen Kayseri darph bir gümüş sikkesi mevcuttur⁴⁴.

Osmanlı Devleti Dönemi

Kayseri'nin Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Karamanoğulları döneminde Kayseri'de H-806/M-1403 tarihli basılmış "Timur Yarığından" ve "Mehmed bin Alâeddin" yazılı bir gümüş sikkesi mevcutsa da, 1403 senesinden itibaren bir Osmanlı sancağı olduğu Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar olan 71 sene içinde ve onu takip eden 1520 de Osmanlı tahtına çıkmış olan Kanunî dönemine kadar ki 46 sene içinde sikke darbına rastlamıyoruz.

Yüzü: *Mehmed bin/Âlâ ed din hallede mülke-hu/durube Kayseriyye*

D.Yüzü: *Es sultan e/l-azam Timur Han/ yarlığından.*

Ancak 1520 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtına çıkması ile ülkenin birçok merkezinde olduğu gibi Kayseri'de de sikke darbedilmiştir. Osmanlılar

⁴³ H. Erkiletlioğlu Kol.

⁴⁴ H. Erkiletlioğlu Kol.

zamanında Kayseri'de bastırılan bu tek sikke, bize o tarihte Kayseri'de geçici de olsa bir darphane olduğunu izah etmektedir. Kayseri darphanesinin yeri ise bugün için meçhuldür.

**Gümüş akçe 0,65 gr 11 mm. Yüzü : Sultan Süleyman Şah bin Selim Şah / D.
Yüzü: Azze nasrühü durube Kayseriye sene 926⁴⁵**

Selçuklu Ticarî Hayatında Sikkenin Yeri

Bizans döneminde ekonomik olarak çökmüş bulunan Anadolu, Oğuz Türklerinin gelmesi ile iktisadî ve sosyal canlılığa kavuşmuş oldu. Türk-İslâm kurumlarının hızla kurularak fonksiyona kavuşturulmaları ile Bizans'ın harap şehirleri yeniden canlanıp taze bir ruhla imar edildi. Bu imar hamlesinden Kayseri de nasibini aldı⁴⁶.

Şehirleri mamur eden cami, medrese, şifahane, kervansaray ve bunların ebediyen yaşamalarını sağlayacak vakıflar oluşturulması çok ileri bir medeniyet hamlesinin görünüşü idi. O devirde belediyeler bulunmadığından amme hizmetleri devlet adamları ve vakıflar vasıtasıyla ifa ediliyordu. Şehrin imarı ise, yine devlet büyükleri, vakıflar ve zenginler tarafından yapılıyordu.

⁴⁵ İ.Artuk, İstanbul, Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, c. 2, İstanbul 1974, s. 515, Nu. 1546

⁴⁶ Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Ank. 1970 S:15 i.H. Uzunçarşılı, İ.A. Cilt:4 S: 162 İst. 1970.

Yerli Bizans halkı san'at ve ticaretteki önemlerini muhafaza etmekle beraber, Türkler de iktisadî hayatın her safhasına hemen nüfuz ediyorlardı. Mesela; Bizanslıların meşhur pamuklu dokumaları Türklerin gelmesi ile beraber el değiştirmiş ve hatta inkişaf etmiş idi. Türk zanaatkârlarının ahilik gibi organizasyonlarla derhal teşkilâtlanmaları sanat güçlerini çok daha artırıyordu.

Selçuklu Türkiye'sinde alışveriş vasıtası önceleri Bizans ve diğer İslâm memleketlerine ait sikkeler idi. Selçuklu Devletinin oturması ve iktisadî yükselişine paralel olarak yüksek ayarda altın ve gümüş sikkeler darbedildi. Bu paralar yabancı memleketlerde bile itibar gördü⁴⁷. Daha önce Büyük Selçuk İmparatorluğunda bol miktarda altın para darp edilmesine rağmen, Anadolu'da darp edilen altın paraların daha çok sultanların hediye ve ödemelerinde veya devletlerarası büyük ödemelerde kullanıldığı bu sebepten çok az darp edildiğini görüyoruz. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Anadolu toprakları ele geçirilince Burada çok miktarda Bizans altın parasının kullanılıyor olması ve Selçukların gerek haraç ve ganimet gerekse ticaret yoluyla bu altınlara sahip olmaları ve onları değiştirmeden kendi ihtiyaçları için kullanmaları önemli bir sebep olarak sayılabilir.

Ancak Türkiye Selçuklularının ana para birimi dirhem denilen gümüş sikkelerdi. Dirhem'in yarım ve ¼ gibi küçükleri olduğu gibi ayrıca fels denilen bakır sikkeler de küçük alışverişlerde kullanılmakta idi. Selçuklu malî sistemi özellikle ilk dönemlerde çok kontrollü olduğu için Sikke ayarı asla düşmüyordu. Ancak sikkelerin kenarlarından kazımak suretiyle gümüş veya altın çalınmasını önlemek üzere büyük ödemelerde para tartı ile veriliyordu.

Kayseri'de Sivas Meliki Melikşah, II. Rükneddin Süleyman Şah, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus, I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev (Kayseri'de darbedilmiş yalnız bir bakır sikkesi bilinmektedir.⁴⁸) IV. Rükneddin Kılıçarslan ile II. Alâeddin Keykubad'ın müşterek paraları ile üç kardeşin müşterek paraları, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. İzzeddin Keykavus ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Mesud'un sikkeleri darbedilmiştir. II. İzzeddin Keykavus'un Develu baskılı (H/651) gümüş sikkesi dikkat çekicidir. Kayseri darphanesinin yeri ise bugün için meçhûldür.

Türkiye Selçuklu Sikkelerine Genel Bakış

Ticaretin temel birimi olan sikke, Anadolu Selçuklu hükümdarları tarafından I. Kılıçarslan döneminden itibaren bağımsız bir devlet olmanın işareti olarak bastırılmaya başlanılmış ve II. Mesud zamanına kadar kesintisiz sürdürülmüştür. Selçuklular Anadolu'yu iki buçuk asır süreyle anayurt edinmek için uğraşmış, içte mücadeleler verirken dışa karşı savaşmışlar ve her türlü zorluğun üstesinden gelerek bin yıllık bir hâkimiyetin temelini kurmuşlardır. Mücadele ve savaşlara rağmen bu kara parçasını imar etmişlerdir. Bugün halen ayakta duran ve ilk yapıldığı gibi korunan eserler, 250 yıl gibi kısa bir zaman içerisinde ortaya çıkarılmıştır. Hiçbir yabancı kültürün etkileri görülmeyen bu eserler kendine has mühendislik karakteri gösterirler. Nitekim cami, medrese, hastane, kervansarayların inşası ile transit yolların düzenlenmesi veya yenilerinin inşası bunun anlamlı bir işaretidir. Yol ağının geliştirilmesi ile beraber pazaryeri, kapalı çarşı, liman ve hanların da inşa ettirilmiş olması burada yeni bir uygarlığın filizlenmekte olduğunu göstermektedir.

⁴⁷ İbrahim Cevriye Artuk, **İstanbul Arkeolojik Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu** C:1, S:1, İst. 1970.

⁴⁸ Erkiletlioğlu Halit-Güler Oğuz, **Türkiye Selçukluları Sultanları ve Sikkeleri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları No:89 Kayseri 1996, s:144

Selçuklular'ın Anadolu'yu ele geçirip burada sürekli ve kalıcı bir hükümdarlığın kurulması önemli bir tarihî olaydır. Batıda gücünü henüz tamamen yitirmemiş Bizans ve onun sürekli destekleyicisi Papalık ve Haçlılar, doğuda Moğol baskıları arasında yeni bir hükümdarlık kurmak ve çağının evrensel sanatını yaratabilmek pek kolay olmamıştır. Bu uygarlığın tamamen kendine has özellikler taşıyan sikke basımı da doğu, batı ticaret ilişkisinin gereği olmuştur. Selçuklu parası kendine has karakter taşımaktadır. Kuruluş halindeki hükümdarlığın ticaret düzenlemelerinde ilk önceleri Bizans'ın büyük etkileri olmuştur. Hatta onların parası ya doğrudan kullanılmış veya karma bir kompozisyon oluşturulmuştur. Buna sebep olarak ticaret ve akrabalık ilişkileri gösterilebilir. Doğu batı arasında köprü durumunda olan hükümdarlık üzerinde geleneksel doğu kültürlerinin de kısmî etkileri olmuştur. Sikkeler üzerindeki bazı monogramlar veya motiflerden bunu tanıyabilmek mümkündür. Şir-i Hurşid, Yıldız, Nike ve Haç motifleri seyrek te olsa görülebilmektedir. Burada geliştirilen kompozisyonlar doğu kaligrafisiyle belirlenir. Sultanın ismi, unvanı kelime-i tevhid, besmele ibareleri ve monogramlar kendine has bir düzene kavuşturulur. Bir kısım sikke, sultanın at üstünde tasvirlerine yer verirken büyük bölümü sadece Arap kaligrafisiyle düzenlenmiş altı ve sekiz köşeli yıldız, hilal monogram ve boy işaretleri yeni bir kompozisyon içerisinde yerini almıştır.

Sikkenin ayarı ve maden çeşitleri kendine has bir durum arzeder. Altının ilk önceleri az elde edilmesi ve hükümdarlığın kuruluş halinde olması sebebiyle bakır felslere ağırlık verilmişti. Kısa süren bu dönemin arkasından esas birim olan gümüş dirhem basımına geçilmiştir. Gümüş Lülüe, Gümüşsaray, Sarus ve Gümüşhane'den çıkarılmaktaydı.⁴⁹ Altın ise ya dışarıdan ithal ediliyor veya ganimetlerle ele geçiriliyordu. Başlangıçta çok az bastırılan altın sikke miktarı daha sonra devletin güçlü döneminde artmıştır. Sultan Alâeddin Keykubad zamanında Sikke-î Alâî (sultanî dinar)⁵⁰ bastırılmıştır. Bu miktar öyle artmış ki Lidinillahın elçisi Ş. Ömer bin Muhammed Suhreverdi'ye 50.000, Erzincan meliki Davud Şah'ın Kayseri'de kabulü sırasında 10.000 dinar altın verilmiştir.⁵¹ Hükümdarlığın kuvvetli döneminde Harizmşah'ın elçisine 30.000 gümüş dirhem verilmediği tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu sikkesi hükümdarlığın kuruluş devrinden sonuna kadar büyük değişiklikler göstermeksizin ancak maden ayarı ve ölçülerinde ülkenin ekonomik durumuna göre bazı ayarlamalara gidilerek devam ettirildi. 243 yıllık hükümdarlık ve bağımsızlık süresince bastırılmış olan Selçuklu sikkesini üç periyot halinde incelemek mümkündür.

- 1- Kuruluş devri sikkeleri
- 2- Hükümdarlığın kuvvetli devri sikkeleri
- 3- Hükümdarlığın çöküş devri sikkeleri

Anadolu Selçuklu hükümdarlığı 1075 tarihinde kurulduğu halde bilinen ilk sikke 1092 tarihinde basılmış olan I. Kılıçarslan'ın felsleridir. Çeyrek yüzyıllık sürede hükümdarlığın kendine ait sikkesi görülmezken bunu takip eden yarım asırlık sürede de sadece felslerin bastırılmış olduğu görülür. Kuruluş devri hükümdarlığının ödemeleri ve ekonomiyi nasıl yürüttüğünü kesin bilmemekle beraber bu devirde Büyük Selçuklu ve Bizans sikkesinin kullanılmış olduğu ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Ekonomik yönden zayıf ve fetih

⁴⁹ Faruk Sümer, Yabanlu Pazarı, İstanbul 1985 s:6

⁵⁰ Osman Turan Selçuklu Tarihi Ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul 1985 s:306

⁵¹ İbn-i Bibi, Anadolu Selçukî Tarihi, Ankara 1941,s:97-133-149

*Yazar-Nümismat

hareketlerine büyük önem vermiş olan Selçuklular, Bizans paralarının yanında kendi sikkeleri olarak ancak bakır sikke bastırabilmiştir. Felsler karışık bir kompozisyon göstermektedir. Sikkenin bir yüzünde Bizans imparatorunun büstü yer alırken, diğerinde Selçuklu sultanının ismine yer verilmiştir. Bu durumdan anlaşılacağı gibi iyi komşuluk ilişkileri sürdürülürken aynı zamanda Bizans'ın büyük çaplı desteği olmuştur. Selçuklular'ın birinci devir sikkeleri bakır felslerdir ve tasvir olarak ekseriyetle süvari görülmektedir. Bu felsler sanki farklı birimlermiş gibi değişik genişlik ve ağırlıktadırlar. II. Kılıçarslan döneminde altın dinar ve gümüş dirhem bastırılmaya başlanılır. Bu devirle birlikte hükümdarlığın gerçek parası belirlenmiş olur. Ayrıca II. Kılıçarslan döneminde ülkenin muhtelif bölgelerinde meliklik yapan 12 oğlunun bir kısmı melik unvanıyla kendi adlarına para bastırırlar. Selçuklu hükümdarlığı süresince gelenek olarak benimsenip devam ettirilen melikliğe hükümdarlık ailesinden olanlar atanabilmişlerdir. Bunların bastırıldığı paralar büyük bir ekseriyetle bakır felslerdir.

Dinarlar Mısır örfi miskalinden daha ağır ve 3,72–5,40 gr. arasında değişmekteydi. 1 Dinar = 10 dirhem, 1 Dirhem = 2 yarım (nıfs) dirhem ve 1 yarım dirhem de 4 çeyrek dirheme eşitti. Bir istisna olarak Siyavuş, duble dinar (8,65 gr.) ve Keyhüsrev Atiye dinarı (134 gr.) bastırmışlardı. 13–16 karat arasında değişik ayara sahip olan ve örfi dirhem adıyla da anılan dirhemler buğday tanesine göre hesaplanmaktaydı. Bunlar ilk önceleri Abbasî dirhemlerinden daha aşağı iken Gazan Mahmud Han zamanında Tebriz miskalinin benimsenilmesiyle yükseltilmiştir. Yeni duruma göre dirhem 4,608 gr. olarak hesaplanmıştır. Selçukluların Moğollara tabi olması Tebriz miskalinin benimsenmesini zorunlu hale getirmişti. I. Keykubad zamanında en yüksek değere ulaşan ve 4,5 gr gelen altın sikkeler Sikke-î Alaî ve Sikke-î Keykubadî adıyla anılmıştır. Ülkenin esas tedavül aracı olan dirhemler zaman içerisinde değişik ağırlıklarda hesaplanmış olsalar da genellikle iki ila üç gr. arasında değişen ağırlıklarda ve 22-25 mm. çapında bastırılmışlardır. Bunların ayarları da sultanlığın ekonomik durumuna göre yükseltilmiş veya düşürülmüş, II. Mesud ve II. A.Keykubad zamanlarında en düşük ayara indirilmiştir. Dirhem yanında daha ufak birim olarak bastırılan çeyrek ve yarımına da seyrek olarak rastlanılmakta, yarım 1,20 gr. çeyrekler ise 0,47-0,52 gr. gelmektedir.

Selçuklular'da üçüncü bir birim olarak bakır felsler görülmektedir. Bunların geniş baskılı olanları (hükümdarlığın ilk devirlerinde bastırılmıştır) bizans'ın follislerine eşdeğerde ve daha sonraları tedavüle çıkarılan dar baskılı olanları ise onların küçük katları olan nummuslara eşdeğerde oldukları sanılmaktadır. Böylece ticarete daha fazla işlerlik kazanılmış olmaktadır. Ankara meliki Muhyiddin Mesud'un felsleri her ne kadar Arabistan felsleri tarzında bastırılmış olsalar da bunlar temelde Bizans birimlerini esas almış olmalıdırlar. Nummus gibi değerlendirilen küçük boyutlu felsler II. Kılıçarslan sonrası görülmeye başlar ve II. A. Keykubad sonrasında da çok seyrek olarak tedavüle çıkarılır.

Selçuklu sikkelerinde Kufî hat çok sık kullanılmıştır. Ancak halifeliğin bulunduğu ülkeye bağlılık, Moğollar'a tabiyet ile hükümdarlığın ekonomik durumu sikkenin genel durumu ve sanatını etkilemiştir. Büyük Selçuklu'lar zamanından beri kullanılmakta olan Kufî hat (köşeli yazı) sikke sanatına güzel bir görünüm vermekteydi. Arap kaligrafî düzenlenmesinde bu yazının inkâr edilemez bir yeri olmuştur. Arap yazısı 6.yüzyılda Filistin'in güney bölgesinde yaşayan Nebatilerden alınmış, önceleri Cezm adıyla anılırken Hz. Ali'nin Kûfe'yi başşehir yapmasıyla Kufî adıyla söylenilmeye başlanılmıştır. Kufî yazı 9.yüzyıldan itibaren de daha az kullanılır olmuştur. İki ayrı grupta toplanan Kufî yazının doğu kanadı Selçukluları da çok etkilemiş anıtlarda ve çeşitli yazma eserlerde kendine has bir özellikle kullanılmıştır. Selçuklular aklam-ı sitte denilen sülüs yazıyı da birlikte kullanmışlar

ve bunlara hüsn-ü hat denilmiştir. Son Abbasi halifesi Mustasım'ın saray hattatı Yakut-i Mustasım'ın başlattığı yenilikler Anadolu hattatlarınca da benimsenmiş ve doğu kûfisi yanında Selçuklu kûfisi'nin tercih edilmesi ve daha sonra sülüsle birlikte kullanılmış olduğu gözlenmiştir.

Selçuklular 1258 yılına kadar Abbasî halifesine bağlıydılar ve sultanlar yönetime getirilirken ondan menşur almaktaydılar. 1261 yılında Moğollar'ın Bağdat'ı istilâsı sırasında buradan kaçan halife Zahir'in oğlu Ahmed'in Mısır'a sığınmasıyla halifelik Memlûkler'e geçmiş oldu. Bu tarihten itibaren de halifenin yerine Moğollar etkin olmaya başladı. Nitekim sikkeler üzerinde halife ismine artık rastlanılmaz oldu.

Selçuklu sikkeleri birim değer olarak çeşitlilik göstermekle beraber kompozisyon düzenlemelerinde kaligrafi, ön plândadır. Genel olarak tasvirler az rastlanılır. Bunlar arasında bilhassa süvari figürleri yaygındır. Süvaride gösterilen bazı âlâmetler onun sultanı tasvir ettiğini göstermektedir. Atın üstündeki figür, başı haleli ve elinde teber veya üçlü mızrak ile tanımlanmış ve bunların bir kısmında da özel anlamı olan ok, yay ve mızrak gösterilmiştir. Muhteşem bir tavır ile yayını sonuna kadar geren ve okunu hedefe fırlatmaya hazırlanan süvari sultandan başkası olamaz. Seçkin koşumlu at ve etrafta görülen kutsal gök cisimleri de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Zaten sultanların özel hayatlarında başvurdukları veya iktidar yılları boyunca en çok uğraştıkları şeylerde bilinmektedir. Savaş, avcılık ve at üzerinde yapılan merasimler bunlar arasındadır. Avcılıkla ilgili gösterilen figürlerde süvari güç sembolü olarak mızrağını boğa ve pars'a yöneltmiş ve ok atarken gergin kollarıyla sonsuzu hedef almıştır. Süvarinin üzerindeki kıyafet ile başındaki sarıkta onun önemli bir kişiye ait olduğunu belirlemektedir. Selçuklu sikkelerinde görülen diğer bir kompozisyon da üstte şua bordürlü insan yüzü güneş ve onun altında tek veya çift aslandır. Bu tasvirler II. Keyhüsrev'in sikkelerinde rastlanılır. Şir-i Hurşid denilen bu kompozisyon aslında Mezopotamya kaynaklıdır. Aslan tarih boyunca kuvvet sembolü olarak tanımlanmıştır. Ancak buradaki aslan birazda pars'a benzerlik göstermektedir. Güneş'e benzetilen portre ise Yunan mitolojisindeki Medusa görünümünde, ancak ondan pek çok yönüyle farklıdır. Bu kompozisyonun sultan ve karısını tanımladığını ileri sürenler olsa da⁽¹⁾ kullanılış amacının nedenini açıklayacak yeterli bir görüş henüz ortaya çıkmamıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi Selçuklu sikkeleri her iki yüzü itibariyle Arap kaligrafisiyle düzenlenmiş ve bu gelenek halinde sürdürülmüştür. Bunlarda Bizans veya Artuklu sikkelerinde olduğu gibi bir yüz veya iki yüz tasvirli değildir. Yazı ya ufki düzeyde oturtulmuş veya böyle düzenlemeye çevreyi saran dairesel bir düzenlemeyle diğer bir kısım bilgiler yerleştirilmiştir. Bunda izlenen kesin bir yol olmasa da biz Selçuklu sikkelerini göze çarpan bu karakteristik yapısıyla hemen tanıyabilmekteyiz. Hükümdarlığın ortalarına doğru yazıyı kuşatan çizgi bordürler de kullanılmaya başlanılmıştır. Yazıların bir kısmı dörtgen içerisine alınmış fakat onun kenarları boş bırakılmayarak dışa bazı ibareler eklenilmiştir ki bunlar genellikle tarih ve darp yeri isimleridir. Dörtgen bordür Arkaik devir paralarından itibaren birçok ülkede kullanılmıştır. Bunların ilk örnekleri eski Anadolu kaynaklıdır. Tanrıça Ana-Kybele kaynaklı olan şekiller gök cisimlerinin düzeni esas alınarak ilk defa neolitik devir mühürlerinde kullanılmıştır. İslâm ülkelerinde ise ilk defa Muvahhiddün, Beni Hafs ve Eyyubî sikkelerinde rastlanılır ve Selçuklular'ın bunu kullanmaları da aynı devre denk düşmektedir. Düzgün dörtgen dışında kompozisyonu çevreleyen genellikle altı ve sekiz oval köşeli yıldız bordürler de kullanılmıştır. Bunu da ilk defa kullananın Eyyubiler olduğu ve Selçuklular'ın onlardan faydalandığı sanılmaktadır. Yıldız İslâm mitolojisinde "Mühr-ü Süleyman" olarak tanınmaktadır.

Sikkelerde satır aralarına altı ve sekiz köşeli yıldızların konulduğu görülmektedir. Bunlar kutsal gök cisimleri olarak tarih boyunca birçok ülkenin sikkesinde kullanılmış ve Selçuklulara da İranlılardan geçmiş olma ihtimali fazladır. Ancak bunlara Asya motifi olarak bakmakta yerinde olacaktır. Eski İran dinlerinde Yıldız (Hint kökenli) Mithirayı ve hilal Kybele'yi temsil etmekteydi. (Kybele burada Anahit) Persler'in Anadolu'yu ele geçirmelerinden sonra burada kurulan birçok krallık ve satraplık sikkelerinde aynı motiflerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Hatta Roma'nın Kappadokia eyalet sikkelerinde yıldız ve hilal ayrı ayrı veya birlikte kullanılmış ve sürekli tekrarlanmıştır. Selçuklu paraları üzerinde en az bir, en çok on üç yerde yıldız kullanılmıştır. Bunlar satır aralarına, önemli isimlerin üstüne, kompozisyonların yukarisına tek veya sıralı olarak yerleştirilmiştir. Bazen seyrekçe görülen tasvirlerin ise etrafına konulmuştur. Yıldızların en parlak olanı kuşkusuz Venüs'tür. Selçuklular Venüs'ü kendi yıldızları olarak kabul etmişler ve sikkelerde sekiz köşeli yıldızlar olarak kullanmışlardır. Hilal ile birlikte kullanılmış olan yıldızların ekseriya belli bir kompozisyon anlamı içerisinde bir düzen takip etmesi örneğin yıldızın hilalin önünde gösterilmiş olması bir kompozisyon düzeni kurmaktan çok belli amaca yönelik olmuş olmalıdır. Şöyle ki; bir tarih veya önemli olayın başlangıcında ya böyle bir görüntü yakalanmış veya bunun için başlangıç tespiti yapılmıştır. Zira uzay cisimlerinin kullanılmasının tarihi çok eskilere dayanmaktadır.

Genellikle tanrı ve krallara ait olan nesnelere üzerinde kutsal ve onur işareti olarak kullanılmışlardır. Nitekim İslâmî sikkelerin öncesinde son olarak Sasanî sikkelerinde sıkça görülmektedir. Sikkeler üzerinde kullanılmış olana diğer bazı monogramların da bugün ne anlama geldiğinin açıklanabilmesi pek mümkün olamamaktadır. Temel anlamın dışında sikkeye daha fazla önemli ve gösterişli bir yapı kazandırmak için ok, uğur düğümü ve rumî motifler de kullanılmıştır. Bu sikkegen işaretlerinden bilhassa yıldızların sultan ve halife isimlerinin üzerine konulmuş olduğu görülmektedir.

İslâmî olan veya eski çağlardan beri kullanıla gelen motifler dışında hristiyanlarca kabul edilmiş olan bazı motiflerde kullanılmıştır. Nike (sultana çelenk uzatmaktadır), haç ve yonca yaprağı bunlar arasında olanlardır. İkinci bir damga vurulmuş olan sikkeler üzerinde de muhtelif işaretlere veya motiflere rastlanılmaktadır.

Para geleneğine uyularak Selçuklu sikkelerinde da onu bastırmaya yetkili sultanın ad ve unvanları yerli yerine konulmuştur. Sultanın ad ve unvanıyla birlikte bazen de baba adı veya soyundaki önemli bir hükümdarın adına da yer verilmiştir. Bu ibareler sikke sahibini belirlerken tarih silsilesini ve ülke sınırlarını da ortaya çıkarmaktadır. Bunlar üzerinde rastlanan diğer bir ibare de halifenin isim ve unvanıdır. Selçuklu sikkelerinde Bağdat halifelerinin adına sıkça rastlanılmaktadır. Ancak, son halife Mustasım Billah H.656 tarihinde ölünce sikkelerde halife adı yerine kelime-i tevhid, el masum, el azamete lillahi, el minnetallahi, el mülki lillahi, el azametallahi gibi terimler yer almaya başladığı görülmektedir.

Anonim baskılı sikkeler üzerinde, sikkeyi bastıran hükümdar veya melik'in isimleri ve sıfatları arka arkaya sıralanmıştır. Müşterek sikkelerde ise, onun her iki yüzü ya bir hükümdara veya iki yüz ayrı ayrı hükümdarlara ayrılmıştır. Müşterek sikkelerin üslûbunun bağımlı olunan devletin sikkelerine benzemesi bize o ülkeyi bağımlı hale getiren sultanın sikkegenini de yanında taşıdığı ve feth ettiği ülkede kendi adının da geçtiği sikke darbına müsaade ettiği anlaşılmaktadır.

Beylikler Dönemi

Selçuklular döneminde olduğu gibi Eretna döneminde de yolcuların ve kervanların şehirlerarası yollarda üç güne kadar ücretsiz misafir edildikleri, şehre ulaştıklarında da şehrin içindeki hanlarda kaldıkları önemli kişilerin ise ileri gelen Ahî liderleri tarafından ağırlandıkları anlaşılmaktadır. 1325–1349 yılları arasında Anadolu’da seyahat etmiş bulunan İbn Batuta, Kayseri’de şehrin ileri gelenleri ve ulularından bir gurubun lideri olan Ahî Emir Ali’nin Tekkesinde kaldığını söylemektedir. Bu tekke(zaviye) kandilleri ve döşemeleri ile dikkat çeken, sağlam yapılı bir bina olup, tekke mensupları ve başkalarının da her gece toplântılar yaptığı, yenilip içildiği ve şehre gelen önemli kişilerin barındırıldığı bir mekândır. (Adı geçen zaviyenin Evhadüddin Kirmanî’nin yaptırttığı ve bu gün Köşk Medrese olarak bilinen yer olması ihtimali kuvvetlidir.) Buradan Sivas’a geçen seyyah, bu Ahî tekkelerinde yatacak yerin yanında zengin yiyecekler ve yıkanma ihtiyacının karşılandığını anlatmaktadır.⁵² Kayseri surları dışında Emir Eretna tarafından yaptırılmış bulunan ve Köşk Medrese ismi ile bilinen fakat klâsik medrese formuna benzemeyen bu yapının dinî veya askerî maksatlı bir ribat olduğu bazı yazarlar tarafından ileri sürülmüştür.⁵³

Selçuklu döneminde uygulanan, daha sonra da Beylikler ve Osmanlılar zamanında devam eden konaklama sisteminde Ahîlerin önemli bir yer tuttuğu görülür. Genellikle sultanların“âyende ve revendeye” (gelip geçen yolculara) hizmet etmeleri şartı ile izin verdikleri vakıflar kurarak çalışan Ahî teşkilâtları, Anadolu Türkmen yurdunun her köşesini ağ gibi sarmışlardır. Dünyanın hiçbir yerinde, yabancılara yakınlık göstermekte, onların yiyecek vesair ihtiyaçlarını karşılamakta, zorbalardan ve güvenlik güçlerinin veya onlara katılan serserilerin zulümlerini önlemekte, hatta onları ortadan kaldırmakta gösterdikleri ciddî çabaları bakımından bir benzeri daha bulunmaz. Ahî, bir zaviye bina eder, içini halılar, kandiller ve başka gerekli eşyalarla döşer. Zaviyeye diğer ahîler de katkıda bulunurlar. Gündüz işlerinde çalışırlar, ikinci namazından sonra da getirdikleri o günkü kazançlarını birleştirerek zaviyenin yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını sağlarlardı. Şayet o gün şehre bir yolcu gelmiş ise, ona şefkat yakınlık ve itibar gösterirler zaviyede misafir ederler, ayrılış gününe kadar yedirir içirirlerdi.⁵⁴ Ahîler için bu hizmetler dinî bir hayır sayılır ve büyük bir kardeşlik disiplini içinde yapılırdı.

Ahî etkilerinin 30-40 yıl öncesine kadar sürdüğü, köylerde bulunan misafir odaları ve burada yolculara verilen hizmetlerden anlaşılmaktadır. Buraya gelen esnaflar, köyde Ahîlik geleneklerini yaşatan aileler tarafından ağırlanırlardı. Köy insanı, misafirperver insancıl yönleriyle yıllar boyu, pazara gelenlerin burayı sevmelerini sağlamışlar, bu ilgi nesilden nesile korunmuş ve sürdürülmüştür.

Buralarda kalan konuklardan ücret alınmadığı, her köy ve kasabada bulunan odaların ocaklarının çoğu zaman yandığı, güğümlerde devamlı sıcak suyun hazır bulundurulduğu, gelen ziyaretçi ve misafirlere mutlaka sade kahve pişirilip kallavî fincanlarla ikram edildiği bilinmektedir.

Anadolu tarihinde zaviyeler, genel olarak devlete önemli hizmeti geçen bazı ahîlere, inanç önderlerine ve alperenlere vakıf olarak verilen yerler olup, şehir ve kasabalar kenarlarında, köy civarlarında veya yol kavşaklarında yapılmışlardır. “Zaviyedâr” denilen bu kişiler kendilerine vakfedilen yeri ekip, biçerek elde ettikleri geliri zaviyesinde sarfederdi.

⁵² İbn Batuta Seyâhatnâmesi’nden Seçmeler, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 1000 Temel Eser, İstanbul 1971, s.24-25

⁵³ Güran Ceyhan, Türk Hanlarının gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi, Vakıflar Genel Müd. Yay. 1978 s:6

⁵⁴ İnalçık Halil, Devlet-i Aliyye, İstanbul 2009, s:37, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları

Zaviyeye uğrayan her yolcu, burada yiyecek, içecek ve yatacak yer bulurdu. Örnek olarak, Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed tarafından Develi’de “Şedin” adlı bir çiftlik, Şeyh Ümmî Zâviyesi’nin her türlü masraflarının karşılanması için vakfedilmişti.⁵⁵

Bu dönemde Kayseri’ye gelen İslâm dışındaki dini gurupların ise bağlı oldukları kiliseler tarafından misafir edildiği anlaşılmaktadır. Meselâ Sis ve Adana’daki Katolik Ermeniler 1307 ve 1316 yıllar arasındaki “Din Bilginleri Kurulunu” Efkere’de bulunan Surp Garabet Manastırı’nda toplamışlardır.

Osmanlı Devleti’nde İktisadî Düşünce ve Ticaret Hayatı

Anadolu

Her şeyden önce, Osmanlı Devleti, Doğu ile Batı arasındaki tarihî ticaret yolunun (İpek Yolu) geçtiği topraklar üzerinde kurulmuştur. Daha Selçuklular zamanından başlayan hanlar ve kervansaraylarla donatılmış geniş bir yol şebekesi, yaygın bir posta ve güvenlik sistemi Anadolu’yu kaplamaktaydı. Bu coğrafi durum ve geniş ticarî yatırımlar, Anadolu’yu ‘bir nakliyecisi ve tüccarı’ memleket haline getirmiştir. Basra Körfezi, Kızıldeniz, Suriye limanları ve Anadolu’dan geçen kervan yollarını kontrol eden bölgelerin hâkimi sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu, tarihi baharat ve ipek yollarının sağladığı milletler arası transit ticaretinden geniş ölçüde yararlanmakta idi. Transit metallerinden alınan türlü haraç ve resimler, devlet gelirinin önemli kaynaklarından birisi olduğu gibi, bu yollar üzerinde bulunan Türkiye kervan sitelerinin halkı da böyle bereketli ve faal bir ticaret hayatına katılarak veya kervan nakliyatının doğurduğu hancılık, komisyonculuk, saraçlık, mutafık gibi türlü hizmetleri karşılayarak zengin oluyordu. Nakliyatçılık ve kervancılık özellikle Doğu ve Orta Anadolu’da büyük yığınlar halinde yaşamakta olan göçebe unsurlara belli başlı geçim olanaklarında birini sağlamış ve bu sayede geniş ölçüde yük hayvanı yetiştirmeyi de teşvik etmişti. Şehirlerden örnekler verecek olursak; Gaziantep’te ayakkabıcılığa önem verilmişti. O zaman Antep’te herkes yemeni, çizme ve her neviden ayakkabı yapardı. Çünkü kervan onu istiyordu. Maraş’ta demir sanayii himaye edilmişti. Nal, mih, çivi, zincir, gem, silah ve kervanlar için gerekli her çeşit demir avadanlığın yapıldığı ve işlendiği merkez burası idi. Konya ve Afyon’a kadar olan sahada keçecilik vardı. Ankara’nın ahî esnaf teşkilatı, büyük kervanların deri ve demirden yapılır malzemesini hazırlıyordu. Sivas taraflarında şal, cerim ve Uşak taraflarında halı, seccade dokunuyordu. Kayseri’de ise o dönemin en önemli ihraç malları; sarı sahtiyan, cehri, halı ve pastırma idi.

Yani Selçuklular zamanından başlayarak, Anadolu Türk toplumu, coğrafi konumu gereğince, milletler arası ticaret aracılığı ile zanaatın tarımdan ayrılması ve şehirlerarası ticaret aracılığı ile zanaat ve ticaretin birbirinden kopması gibi, Ortaçağ düzeninden Modern Çağa geçişte önemli rol oynayan iki evrimi gerçekleştirme yolunda büyük mesafe almıştı. Ticaretin büyük önemini kavrayan Türk devletleri, çağına göre mükemmel bir ticaret örgütü kurmuşlardı. Derbent örgütü, yol ve köprülerin iyi halde bulundurulması kadar, tüccarın can ve mal güvenliğini de sağlamaktaydı ve derbentçiliği de köyler yapmaktaydı bunlar zengin köylerdi.

Yalnız derbent köyleri değil daha birçok köy, şehirler gibi bu ticaretten yararlanmaktaydı. Her sitenin bir kervansarayını bir arastası vardı. Bu arastalar, kervan düzenleme yeri idi. Sipahi pazarlarında biniciliğe hitap eden malzemeler satılırdı. Büyük

⁵⁵ Göde Kemal, Eretnalılar’ın Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Vakfiyeleri, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1984 Sayı:1 s.149

kervan yollarının uzağında kalan köyler ve kasabalar akın halinde durmadan meyve, sebze, hububat ve mamul eşya taşırlardı.

Milletlerarası ticaret yolları üzerinde gelişen Osmanlı Devleti, daha başında itibaren büyük şehirlerden güç almıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren önce Konya, Kayseri, Sivas ve sonra Tokat, Amasya, Ankara ve daha sonra da Bursa, Edirne, İstanbul, Filibe, Sofya, Üsküp ve Selanik canlı birer ticaret merkezi olmuşlardır. Bursa'nın fethinden 50 yıl sonra Rumlar köylerde Türkler ise şehirlerde çoğunlukta idi. 1530-1580 yılları arasında Türkiye nüfusu %40-50 arasında artış göstermiştir. Bu artış büyük şehirlerde %100'leri bulmuştur. Bu durumda fetihler ile siyasî ve ticarî güveni büyük ölçüde sağlamış bulunan ülkeye göçün büyük etkisi vardır.

Milletlerarası ticaret yolu üzerinde, büyük şehirlere dayanarak kurulan Osmanlı Devleti'nin diğer bir özelliği, fetihlerdir. Fetih, kolay ve kârlı bir faaliyetti. Yalnız geniş bir profesyonel ordunun beslenmesini gerektiriyordu. Avrupa kralları, senyörlerin derme çatma kuvvetlerine dayanırken, Osmanlı Sultanı küçümsenmeyecek sayıda ücretli asker besliyordu. Profesyonel bir ordu eliyle gerçekleştirilen ve devam ettirilen fetihlerin, merkezî bir devlete yol açacağı açıktır. Anadolu'yu boydan boya geçen milletler arası ticaret ve büyük şehirlerin beslenmesi sorunları da aynı sonucu ortaya çıkaracaktı. Osmanlılar'ın Selçuklular'dan miras buldukları geniş ticaret şebekesinin korunması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, ancak merkezî bir otorite tarafında yürütülebilirdi. Nitekim batıda da şehirler arası ticaretin gelişmesi ve millî pazarın oluşmaya başlamasıyla birlikte, feodallerin egemenliği zayıflamış, merkezî devlet güçlenmiştir. Osmanlı Devleti ise başından beri, milletler arası ticaret yolu üzerinde bulunduğu için, zorunlu olarak merkezî bir kuruluşa yönelmiştir.

Devlet bu panayırları açılış ve kapanış tarihlerini dikkate alarak bir düzene sokuyordu. Yani onları bir sıraya koyuyordu. Böylelikle karışıklık önleniyordu. Ayrıca panayır yerlerinde satış yapılacak yer problemi vardı. Bu ya geçici bir mekân kurularak çözülmüyordu ya da devlet birtakım binalar inşa ediyordu.

Yine panayırlarda vergi veya gümrük vergisine benzer bir vergi alınıyordu. Bunu ya devlet bizzat görevlisi vasıtasıyla alıyordu ya da herhangi bir vergi gibi iltizama veriyordu. Osmanlı panayırlarında alınan vergilerin çok çeşitli olduğu görülmektedir. Bunlar arasında; serçin, yular ve damga rüsumu, duhan hasılatı, çalgıcı ve oyuncu ruhsatiye tezkereleri rüsumu, bac resmi, at pazarı rüsumu, sergi rüsumu gibi vergiler ve harçlar yer almaktadır. "Panayır Resmi" adı altında tahsil edilen bir vergi vardı ki, bu vergi panayıra giren ve panayırdan çıkan mallardan yük başına ve nakit olarak alınmaktaydı.

Her halükârda panayıra katılan tüccar veya esnafın can ve mal güvenliğini devlet temin ediyordu.

Osmanlı Devleti'nde dahili ticaretin faaliyet alanı olarak üç yapı söz konusudur. Bunlar; hafta pazarları, panayırlar ve büyük ticaret şehirleridir. Hafta pazarları adından da anlaşılacağı gibi, büyük köylerde ve küçük şehirlerde kurulan, iştirak edenlerin bir günde ulaşabilecekleri mahallerdi. Ticaret şehirlerinde ise organize olmuş bir esnafın faaliyetlerini görmek mümkündür. Esnaf ürettiklerini emtia pazarlarında, bedestenlerde ve ticaret hanlarında pazarlamaktaydı.

Panayirlara gelince; hafta pazarlarından farklı olarak senede bir veya bir kaç kez ve belli yerlerde kurulan, süresi genel olarak bir hafta ile bir buçuk ay arasında değişen ve oldukça geniş bir bölgenin mallarının bir araya geldiği büyük pazarlardır. Serbest ticaretin etkisiyle batıdaki tersine on sekizinci yüzyıldan sonra Osmanlılarda panayır

organizasyonları artmıştır. Bu panayır mekanları yerli ve yabancı, büyük ve küçük bir çok tüccarın buluşmasıyla toptan ve perakende ticaret yapıyordu. Önemli bir mal sirkülasyonu oluyordu.

Osmanlı panayırlarını organizasyon açısından ekonomik/ticarî ve sosyal panayırlar olmak üzere iki kısımda incelememiz mümkündür. Çoğunluğu ekonomik ağırlıklı organizasyonlar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Sınırlı da olsa, bazı cemaatlerin bir araya geldiği ve fuar formunda şekillenen süreli ve geniş katılımlı toplântılar vardır. Bu toplântılarda bir şekilde eğlence söz konusu olur. Bazen ticarî karakterli panayırlarda da insan çekmek için eğlence öne çıkarılır.

Osmanlı Devleti Döneminde Ahîlik Teşkilâtı ve Ticaretteki rolü

XII ve XIII. yüzyıllarda, Anadolu'da kurumsallaşmasını tamamlayan Ahîlik teşkilâtı Anadolu esnafı'nın bir meslek kuruluşu olmasının ötesinde, askerî, siyasî, kültürel ve sosyal fonksiyonlara da sahip olmuş, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinde ve bir devlet yapısı içinde örgütlenmelerinde önemli görevler üstlenmiş, özerk bir sivil toplum kuruluşudur.

Türklerin, Anadolu ile ilişkisi, Malazgirt savaşından birkaç yüzyıl öncesine rastlar. Anadolu'nun bir transit ticaret merkezi olması, ticaretle uğraşan bazı Türklerin buraya gelip yerleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca, başka ulusların ordularında profesyonel askerlik yapan Türklerin bir bölümü de Doğu Roma ordusunda bulunmakta idi. Bir kısmı komutanlık kademesine kadar yükselmiş olan bu Türkler, askerlikten elde ettikleri ücretler sayesinde kırsal alanda çiftlik, kentlerde de kira getirecek taşınmaz mal sahibi olmuşlardı⁵⁶.

Anadolu'da Yunan harfleriyle yazılmış çok sayıda Türkçe İncilin ve mezar taşlarının bulunması, Ortodoks Hıristiyanlığı benimsemiş olan bu Türklerin ulusal kimliklerini kaybetmediklerini, ibadetlerini bile Türkçe yaptıklarını göstermektedir. Malazgirt savaşından sonra Anadolu'ya göç eden Türklerin bu insanlarla karşılaşmış olmaları, yurt edindikleri bu yeni topraklara uyum sağlama konusunda, bir bakıma onlardan destek ve yardım almış olmaları tabii ki göz ardı edilemez. Nitekim Anadolu'da Türklerin siyasî hâkimiyetini sağlayan Malazgirt zaferinin kazanılmasında, Doğu Roma ordusunda bulunan Peçenek ve Kıpçak Türklerinden oluşan birliklerin, savaş sırasında saf değiştirerek, Selçukların yanında yer almasının büyük bir payı olduğu bilinmektedir.

Türklerin, kitleler halinde ve örgütlü olarak Anadolu'ya göçleri ise, Malazgirt zaferinden sonra olmuştur. Aslında, bu savaştan önce Doğu Roma İmparatorluğu, Anadolu'da siyasî ve askerî otoritesini kısmen kaybetmiş, dolayısıyla Anadolu toprakları burada yaşayanlar için güvenliği olmayan yerler haline gelmişti.

Kayseri'de M/1066-1067 tarihinde geçen bir olay bize şehrin dinî ve sosyal yapısı ile siyasî otorite boşluğu hakkında bazı bilgiler vermektedir. O tarihte Kayseri halkı Grek(Bizans) kilisesine bağlı ve **Kir Markos** isimli bir metropolit tarafından idâre ediliyordu. Grek kilisesi ile Ermeni kilisesi arasında büyük bir mücadele vardı ve metropolit Kir Markos da büyük bir Ermeni düşmanı idi. Küstahlığını o kadar ileri götürmüştü ki kendi köpeğine Armen (Ermeni) adını koymuştu.

Nitekim Ani (Kars) Ermeni kralı Gagik, bunları hayli zamandan beri duymuş ve çok öfkelenmiş bulunuyordu. Fakat Romalıların arasında bulunduğu için bir şey yapamıyordu. Bundan başka metropolit, Grekler arasında şöhret sahibi ve nüfuzlu bir adamdı. O, Ermenilere karşı daima söğüp sayıyor ve bütün köpekleri Armen olarak nitelendiriyordu.

⁵⁶ Cahen Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Yıldız Moran, E yay. İst. 1979 s.37-79

Gagik, Büyük Selçuklu Sultanı **Alparslan**'ın doğu ve iç Anadolu'daki Bizans direncini kırmasını fırsat bilerek Kayseri'ye bir sefer düzenledi. Konakladığı bütün yerlerde Ermeni ordusuna, ileri gelen Romalı kadınların ileri gelenlerine tecavüz edilmesi emrini verdi. Gagik metropolitin ikâmetgâhına yaklaşınca onun konağına inmeye karar verdi. Elçiler yoldan çıkmış bulunan Markos'a gidip :”Ermeni kralı Gagik bu gün evinizde konaklamak istiyor” dediler. Kir Markos buna çok memnun oldu, evinin kâmilen donatılması emrini verdi ve istemeyerek te olsa Gagik'i ruhanilerle beraber karşıladı. Onu şeref töreni ile evine getirdi ve büyük bir ziyafet verdi. Fakat Gagik, bütün askerleriyle beraber çok öfkeli idi. Şarapla neşelenmeye başlayan Gagik, Kir Markos'a :”İşittiğime göre güzel bir köpeğin varmış, onu görmeyi arzu ediyoruz” dedi. Markos köpeğini isteyeceğini zannedip duymamazlığa geldi. Fakat Gagik'in ısrarı üzerine köpeği çağırıldılar ise de hayvan gelmedi. Çünkü onu adıyla çağırmaya cesaret edemediler. Gagik, “onu adıyla çağırın ki gelsin” dedi. Şarabın tesiri ile gevşemiş olan Markos köpeği: “Armen Armen” diye çağırıldı. Bunun üzerine köpek bir arslan gibi atlayıp geldi. Gagik onu görünce; “bu köpeğin adı Armen midir?” diye sordu. Son derecede mahcup olan Markos, “çocuk olduğu için Armen diyoruz “ dedi. Gagik:” Armeni mi çocuk yoksa Romalı mı (Rum mu) çocuktur şimdi görürüz” dedi. Onlar büyük bir harar(çoval) hazırlamış bulunuyorlardı. Gagik'in maiyeti onun bir işareti üzerine hayvanın etrafını sardılar ve büyük bir gayretle hararın içine attılar. Bunu gören Markos köpeği götüreceklerini zannedip hiddetlendi ve kendi hizmetçilerini şiddetle azarladı. Gagik alayla gülererek kendi adamlarına elle işaret etti. Onlar derhal dinsiz Markos'un etrafını sarıp zorla ve çekiştirerek hararın içine Armen denilen köpeğin yanına soktular. Gagik :”Bakalım çocuk mu daha kuvvetlidir yoksa Roma metropoliti mi?” dedi ve köpeğin şiddetle dövülmesi emrini verdi. Acı duyan köpek, Markos'un üzerine saldırıp onu dişleriyle parçalamaya başladı. Onlar uzun bir müddet köpeği şiddetle dövdüler o da menfur din dışı Markos'un kanını akıttı. Markos haykırıyor ve feryat ediyordu. Çuvalın içinde şiddetli bir mücadele oluyor, gıcırdañan dişlerin sesi ve inlemeler işitiliyordu. Kötü, menfur ve küfürbaz herif böylece öldü ve köpeğe yem oldu. Gagik onun evinin kâmilen yağma edilmesi emrini verdi. Çünkü o çok zengin bir adamdı. Onun büyük bir altın ve gümüş hazinesi ile 1000 koyununu, 40 çift mandasını, 20 çift öküzünü ve sayısız at ve katırını yağmalayarak döndüler⁵⁷.

Bu olay bize o tarihteki şehrin sosyal yapısı ile Rum ve Ermeni halkının birbirlerine bakış açısını çok güzel bir şekilde anlatmaktadır.

Anadolu Doğu ile Batıyı birleştiren transit ticaret yolu üzerinde bulunduğu için, İlk Çağdan itibaren Dünya'nın başlıca transit ticaret merkezlerinden biriydi. Ayrıca, Dünya'nın en zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarına sahipti. Ancak, Doğu Roma imparatorluğunun siyasî ve askerî otoritesinin azalmaya başlaması, bu kadar zengin kaynaklara sahip olan Anadolu'da, ekonomik faaliyetlerin durma noktasına gelmesine neden olmuştu. Halkın büyük çoğunluğu can güvenliğini sağlamak üzere Batı Anadolu'ya ve özellikle İstanbul'a yakın bölgelere doğru göç etmiş, İç ve Doğu Anadolu toprakları adeta boşalmıştı. İşte bu ortamda, Türkler hiçbir ciddî engelle karşılaşmadan, Anadolu topraklarına örgütlü olarak gelip yerleşmek imkânını elde edebildiler. Üstelik Türklerin Anadolu toprakları üzerinde bir devlet kurarak anarşiye son vereceğine, can ve mal güvenliğini sağlayacağına ve buna bağlı olarak ekonominin yeniden canlandıracağına inanan yerli halk da bu oluşumu destekledi⁵⁸. Türkler

⁵⁷ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi** (952-1136) Çev: Hrant D. Andreasyan, Ank. 1987, TTK S. 131 / Erkiletlioğlu, Halit, **Geniş Kayseri Tarihi**, Kayseri, 2006 s.86

⁵⁸ Cahen, a.g.e. s.79-118

de yerleştikleri topraklarda yaşayan halkla etnik kimlik ve inanç farkı gözetmeden bütünleşmek becerisini göstererek, onların güvenini sağlamışlardı.

İlk çağdan itibaren Anadolu halkı ekonomik faaliyet olarak üç konuda ihtisaslaşmıştı. Bunlar; tarım ve hayvancılık, madencilik ve el sanatları, Doğu ile Batı arasında transit ticaret. Anadolu topraklarına göç eden Türklerin bir bölümü, Asya'da bu ekonomik faaliyet konularında çalışan ve bu alanlarda uzmanlaşmış kişilerdi. Meselâ, Uygurlar döneminde Türklerin tarım ve bahçivanlık konusunda hayli ileri gittikleri, demir, altın, gümüş ve bakır gibi madeni eşya üretiminin geliştiğini, ipek, pamuklu ve yün kumaş üretiminde, deri ve deriden mamul eşyaların üretiminde uzmanlaştıkları bilinmektedir. Bu dönemde Doğu ile İslâm dünyası arasındaki büyük ticaret yollarında yer alan Türkistan'da yaşayan Türklerin de transit ticaret konusunda uzmanlaştıkları, Horasan ve Harzim'de yaşayan zengin Türk tacirlerinin Sogd dili olarak adlandırılan ticarî bir dil konuştukları, Belh, Merv, Buhara, Semerkant ve Kaşgar'da ticarî koloniler oluşturdukları bilinmektedir⁵⁹. Özellikle Hazarya'da yaşayan ve Müslüman olmayan Türkler tarımda ve gıda maddeleri üretiminde, uluslararası ticarete devrinin en gelişmiş toplulukları idiler⁶⁰. Türkler, Anadolu'ya gelmeden önce sadece ekonomik faaliyetler konusunda değil, bilim ve kültür alanında da hayli ileri gitmişlerdi. Özellikle Türkistan Türkleri, ilim ve sanatta büyük ilerleme göstermişti. Türk alimleri ve düşünürleri hukuk, felsefe, astronomi, matematik, tıp, coğrafya, tarih, müzik, edebiyat, dil, fizik gibi konularda İslâm medeniyetine IX. ve X. yüzyıllarda büyük katkılarda bulunuyorlardı⁶¹. Batı dünyasına, aydınlanma konusunda öncülük yapmış olan İslâm düşünürlerinden İbn-i Sina ile Farabi'nin Türk asıllı oldukları düşünülürse, bu katkının boyutu daha iyi anlaşılır.

Moğol istilâsından kaçarak Anadolu'ya göç eden Türk boylarını tek bir siyasî çatı altında toplayabilmek başarısını gösteren ilk devlet Anadolu Selçuklu Devletidir. Abbasi Halifesine biat ederek ülkeyi yöneten Selçuklu hükümdarları öncelikle ticaret yollarını güvenlik altına almışlardır. Bunun için, bir taraftan derbent örgütü oluşturularak yolların bakımı, onarımı ve silahlı koruması sağlanmış, diğer taraftan hanlar ve kervansaraylar inşa edilerek tacirlerin konaklama ihtiyacı karşılanmıştır. Böylece, Anadolu tekrar bir nakliyeciler ve tüccar memleketi haline gelmeye başlamıştır. Çeşitli etnik kimliğe ve dini inanca sahip bulunan Anadolu'nun yerli halkı da, hiçbir baskı altında kalmadan, ekonomik çıkarlarını gözeterek, Selçuklu Devleti'nin siyasî otoritesini benimsemiş, Türklerle birlik ve beraberlik içinde yaşamaya başlamıştır. Bu tarihi oluşumdan bugün bile yararlanabileceğimiz bir gerçeğe ulaşmaktayız. O da ekonomik çıkarlar, farklı inançlara ve hatta etnik kimliklere sahip toplulukların bir arada ve tek bir devlet çatısı altında, barış içinde yaşaması bakımından önemli bir faktördür. Ancak, devletin de farklı inanç sahibi ve hatta farklı etnik kimliklere sahip vatandaşlarına eşit uzaklıkta olması gerekir.

Anadolu'ya göç eden, geldikleri yörelerde ticaret ve el sanatı ile uğraşan Türklerin, yeni yurtlarında, mesleklerini toplum çıkarlarını da gözeterek belirli ahlak kurallarına göre yürütebilmeleri, iş yeri açabilmeleri, Bizanslı tüccar ve sanatkârların haksız rekabetinden korunabilmeleri için organize olmaları gerekiyordu. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, Selçuklu sultanlarının da isteğiyle, bir sivil toplum oluşumu olarak Ahî örgütleri kuruldu. Bu örgütlenme, kısa sürede Türklerin Anadolu kentlerinde ekonomiye hâkim olmalarını sağladığı gibi, Anadolu ekonomisinin de tekrar canlanmasına sebep oldu.

⁵⁹ Tabakoğlu Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yay. İst. 2000 s.56-57

⁶⁰ Brook, Kevin Alan, Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri, Çev. İsmail Tulçalı, İst. 2005 s. 151-186

⁶¹ Tabakoğlu, a.g.e. s. 57

Ahî örgütleri, mesleksiz Türklerin meslek sahibi olmaları, ekonomiye ve kent yaşamına yararlı birer birey olarak topluma kazandırılmaları konusunda da önemli bir işleve sahiptiler. Örgüt mensubu çırak ve kalfalar, işyerlerinde meslekî eğitim almaları yanında, Ahî zaviyelerinde de ahlâki ve kültürel bakımdan eğitiliyorlardı. Bu zaviyelerde müderrisler ile kadılar tarafından düzenli olarak dersler verilmekte, okur yazar olmayanlara okuma yazma öğretilmekte, herkese yeteneğine göre, hat, tezhip, müzik gibi güzel sanatlar eğitimi de verilmekteydi. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da, o dönemde Müslüman Türklerin İslâm'ı yorumlamasının, diğer İslâm topluluklarından farklı olmasıdır. Türkler, İslâm dinini akıl ve bilimin verilerine göre yorumluyor, mutlak olarak kadın erkek eşitliğini benimsiyor ve hayata geçiriyorlardı. Bunun sonucu olarak, Türk kadınları da erkekler gibi kendileri için uygun olan ekonomik faaliyetlerde bulunuyorlardı. Nitekim onlar da Bacıyan-ı Rum adı verilen, Ahî kuruluşu'nun fonksiyonlarına sahip bir örgüt kurmuşlardı. Bu kuruluş, Türk kadınlarını meslek sahibi yaptığı gibi, onları ahlâki ve kültürel bakımdan eğitiyordu⁶².

Bu dönemde, tarımın örgütlenmesi ve çağdaş tekniklere göre yürütülmesi görevini de, yine bir sivil toplum örgütü olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin kurduğu dergâh'ın üstlendiği ifade edilmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Suluca Karaca Höyükte'teki dergâhı aslında bugün bize takdim edildiği gibi, mistik dünya görüşünü aşıl原因 bir kuruluş olmayıp, bir örnek çiftliktir. Bu çiftliğe seçilerek alınan derviş adaylarına hem çağdaş tarım teknikleri ve hem de insan sevgisine ve akla dayanan İslam felsefesi öğretilirdi. Eğitimi tamamlayanlar da, kırsal alandaki Türkleri hem fikren ve hem de meslekî açıdan yetiştirmek üzere görevlendirilirdi⁶³. Böylece, göçebe Türklerin Anadolu coğrafyasındaki tarımsal üretime uyumu sağlanmakta idi.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin çözümlenmek zorunda olduğu bir diğer önemli sorun da, Anadolu'ya göçen göçebe Türk aşiretlerin yerleşik düzene geçirilmesi veya bunların kent yaşamını tehdit eden unsurlar olmaktan uzaklaştırılmaları idi. Çünkü bunlar yaşamlarını hayvan yetiştiriciliği yanında, kentleri talan ederek devam ettiriyorlardı. Bu göçebelerin bir bölümünün, kent yaşamını sürdüreceği bilgi ve becerilerle donatılarak kentlere yerleştirilmesi görevini de Ahî ve Bektaşî zaviyeleri üstlenmişlerdi. Böylece, yukarıda da belirtildiği gibi, göçebelerin bir bölümü sanatkâr veya çiftçi olarak ülke ekonomisine hizmet eden insanlar haline gelmişlerdir. Bunun dışında, Ahî örgütü, Anadolu'da kırsal yörelerde göçebe olarak yaşamlarını sürdüren ve hayvancılıkla uğraşan Türklerin pazar için hayvancılık ve hayvan ürünleri üretimi yapabilecekleri bir ortam hazırlamış, onları da ekonomik bakımdan kentle bütünleştirmiş, böylece siyasî otoriteye bağımlı hale getirmişti. Ahîlerin çok geniş bir alanda, sadece şehirlerde değil, kasabalarda, köylerde ve hatta dağ başlarında örgütlenmiş olmaları, bu fonksiyonunu kolaylıkla yerine getirmesine imkân sağlamıştır.

Anadolu'ya göç etmiş olan Türklerin farklı sosyal yapıları sahip olmaları, sadece kırsalda yaşayanlar ile kentte yaşayanlar arasında bir çatışmaya neden olmuyordu. Yıllardan beri yerleşik düzen içinde yaşamaya alışmış kentli Türkler ile henüz aşiret değerlerini yitirmemiş ve kentlere yerleşmiş olan Türkler arasında da çatışma vardı. Yerleşik düzende yaşayan Türkler arasında inanç yönünden de bir birlik yoktu. Meselâ, İslâm dinini kabul etmiş olmalarına rağmen Şaman geleneklerini bir türlü bırakmayan, Şii Türkler ile Sünnî Türkler birbirleriyle sürekli çatışma içinde idiler. Bu yapı Anadolu halkının bir siyasî otorite altında bütünleşmesi, ekonomik kalkınmanın sağlanması ve refahın yaygınlaşması konusunda önemli bir engeldi. Bu sebeple, inanç farkı gözetmeksizin Anadolu'da yaşayan halkı bir birine

⁶² Bayram Mikail, Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum, Konya 1994, s. 33-45

⁶³ Ulutan Burhaneddin, İslâm'da Çöküntü ve Kurtuluşun Anahtarı, İst. 1990 s. 170

yaklaştırmak, aralarında dayanışma sağlamak bir zorunluluktur. Ahî ve Bektaşi örgütleri kentlerde ve kasabalarda kurdukları konuk evleri ve köylerde kurdukları yâran odalarında her kesimden, her inanç grubundan ve her tabakadan halka, insan sevgisini aşılayarak, farklı inançların bir arada yaşayabileceği bir ortamın oluşmasını saęlıyorlardı⁶⁴.

Türklerin göçü sırasında çözümlenmesi gereken önemli sorunlardan biri de, Anadolu'ya yeni gelmiş olanların, bir yere yerleşinceye ve iş sahibi oluncaya kadar barınmalarını sağlamaktı. Ahî tekke ve zaviyeleri kuruluşlarından itibaren bu görevi üstlenmişlerdi. Göçmenler buralarda konaklar, Bacılar örgütü de onların beslenme ve giyinme ihtiyacını karşılardı.

Bu dönemde, devlete bağlı profesyonel askerî birlikler sayıca yetersizdi. Bu sebeple, büyük ölçüde güvenlik sorunu vardı. Özellikle, yerleşim merkezleri, ticaret yolları ve bu yollar üzerindeki konaklama tesislerinde güvenlik önlemlerini artırmak gerekiyordu. Ahî örgütü, bu konudaki boşluğu da doldurmak görevini üstlenmişti. Kılıç kullanmak, ok atmak öğretilerek askerî becerileri geliştirilen Ahî kalfalarından, güvenlik gücü olarak da yararlanılmaktaydı⁶⁵. İsmail Hakkı Uzun Çarşılı; "Ahîlerin de askerî teşkilatlara benzer silahlı teşkilâtları olduğu malumumuzdur. Mamafih, bunlar ordu kuvveti olmayıp, mahalli muhafaza kuvvetleridir. Fakat Fatih dönemine kadar ordu ile birlikte hareket edip, ona ikmal sağlamışlardı" ifadesiyle, Ahî örgütünün yerel silahlı bir güvenlik gücüne sahip olduğunu, bu gücün gerektiğinde orduya da destek verdiğini belirtmiştir. İslâmiyet öncesi dönemlerde Türk kadınlarının binicilik ve atıcılıkta usta oldukları, savaşlara katıldıkları bilinmektedir. Bu gelenek İslâmiyet'ten sonra da bir süre devam etmiştir. Meselâ, Ahî eşleri ve kız çocuklarının oluşturduğu Bacılar Örgütü de, o dönemde Anadolu'da Ahîler yanında güvenlik görevi yapıyorlardı⁶⁶.

Anadolu'ya göç eden Türkler, özellikle Ahî ve Bektaşi kuruluşları, insan aklının ve yaratıcı zekânın ürünü olan bu örgütlenme modelinin katkısıyla, bir süre sonra ekonomiyi canlandırdılar. Anadolu'yu tekrar bir transit ticaret memleketi haline getirdiler. Kervan yolları üzerindeki şehirlerde bulunan halk ticaret yaparak veya kervan ulaşımının doğurduğu hancılık, komisyonculuk, saraçlık, mutfaklık gibi çeşitli hizmetler yaparak zengin oluyorlardı. Nakliyatçılık ve kervancılık, özellikle Doğu ve Orta Anadolu'da büyük topluluklar halinde yaşamakta olan göçebe unsurlara, belli başlı geçim olanaklarından birini sağlamış ve bu sayede geniş ölçüde yük hayvanı yetiştirmeyi özendirmiştir. Bu dönemde, Ahî örgütlenmesi sayesinde Anadolu şehirleri arasında uluslararası nakliyat ve ticarete bağlı bir uzmanlaşma sürecinin de başladığını görmekteyiz. Meselâ, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştirme merkezi haline gelmiş olan Kayseri ve Gaziantep'te deri ve deri mamulleri sanayi gelişmiştir. Bir maden bölgesi olan Maraş nal, mıl, çivi, zincir, gem ve silah gibi ürünlerin üretiminde uzmanlaşmıştır. Konya ve Afyon dolaylarında keçecilik, Sivas ve etrafında şal, cerim, Uşak civarında halı, kilim, seccade, kumaş gibi ürünlerin üretiminde uzmanlaşma olmuştur. Bu dönemde, Anadolu'da tarımda da iklim koşullarına uygun olarak, çeşitli yörelerde bir uzmanlaşma olduğunu görmekteyiz. Konya, Kayseri, Malatya, Amasya, Mardin ve Erzincan gibi kentlerin çevresinde meyve üretimi ve bağcılık çok gelişmişti. Bu bölgelerden kurutulmuş meyve ihracatı yapılmaktaydı. Adana, Bitlis ve Erciş yörelerinde pamuk yetiştirilmekte, başta Erzincan, Erzurum olmak üzere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tahıla dayalı tarla tarımı yapılmaktaydı. Erzincan, Erzurum arasında kalan sulu otlaklarda geniş

⁶⁴ Birdal İlker, Siyasal Ve Ekonomik Bir Örgütlenme Modeli Olarak Ahi Kuruluşu, www.sbeso.org

⁶⁵ Ana Britannica Ahi Maddesi, c; 1 s.200

⁶⁶ Bayram Mikâil, Fatma Bacı Ve Bacıyan-ı Rum, Konya 1994, s.54-55

çapta hayvancılık yapılmakta, bu hayvanlar ile onlardan elde edilen ürünler komşu ülkelere ihraç edilmekteydi. Dervişler ise tarım bölgelerini gezerek, tarımsal üretimin iyileştirilmesi ve çeşitlendirilmesi konusunda, halkı uygulamaya yaparak bilgilendiriyorlardı⁶⁷.

13. yüzyılda doğudan Anadolu'ya gelmiş olan ve Anadolu Erenleri olarak ta adlandırılan Ahî Evren, Hacı Bektaş Veli, Sadrettin Konevi, Ehvadüddin Kirmani gibi düşünürlerin yukarıda belirtilen sorunların aşılmasında çok önemli rolleri olduğu bilinmektedir. Bunların İslâm dinine yaklaşımları, bu gün çok yaygın olan ve İslâm ülkelerini Orta Çağ'ın yaşamına mahkum eden, bilimi reddeden, buna karşılık nakli kabul eden İslâm'ın Emevî yorumundan çok farklı idi. Bu düşünürlerin İslâm'ı yorumlamaları, XI. ve XII. yüzyılda İslâm dünyasına, bilim ve teknikte tarihinin en parlak dönemini yaşatan Mutezile görüşü ile örtüşmektedir⁶⁸. Nitekim bu ekolün yetiştirdiği ünlü düşünürlerden olan Farabi ile İbn-i Sina'nın da Türk olması, Mutezile görüşünün Türkler tarafından benimsendiğini göstermektedir. Diğer taraftan, Anadolu Erenleri'nin önde gelen isimlerinden olan Ahî Evren ile hocası ve kayınpederi olan Evhadu'd-Din Kirmani'nin Bağdattan Anadolu'ya gelen düşünürler olduğu göz önünde tutulursa, bu ilişki daha da güçlenmektedir. İslâm'ın Türkmen yorumu olarak nitelendirilebilen bu yaklaşıma, insan sevgisinden kaynaklanan, akla ve bilime öncelik veren bir din anlayışı hâkimdi. Bu dönemde, insan sevgisi, akıl ve bilim adeta kutsallaştırılmıştı. Yine bu dönemde, İslâm Dini insanları aklın ve deneyin ürünü olan pozitif ilimlere özendirilmekteydi. Batının böyle bir din anlayışına ancak aydınlanma sürecinden sonra ulaştığı ve bu tarihten sonra, Batı toplumlarının yaratıcı hale gelerek günümüzdeki uygarlık düzeyine ulaştıkları bir gerçektir.

Hacı Bektaş Veli'nin adına düzenlenmiş olan Velâyetname'de açıklandığına göre; “ Hacı Bektaş Veli tüm insanların kardeş olduklarını, bütün yeryüzünden ortaklaşa ve barış içinde yararlanılması gerektiğini, insanların Tanrısal niteliklerle donatıldığını savunmuş, insanın bir sevgi varlığı olduğu görüşünü benimsemiştir. Ona göre, sevgi insanı olgunlaştırır, Tanrıya ulaşmasını sağlar, varlık birliğinin anlamını kavramasını sağlar”⁶⁹. İnsan sevgisine dayanan bu inanç sisteminin, Anadolu'da birliğin ve beraberliğin sağlanması konusunda çok önemli bir faktör olduğu ifade edilmektedir.

Anadolu'ya Türklerin hâkim olmalarına, ekonomik bir güç haline gelmelerine katkısı olan bir diğer kişinin de, Hacı Bektaş Veli'nin yoldaşı ve dostu olan ve Ahî Evren olarak tanınan Şeyh Nasirü'd – Din Mahmud olduğu bilinmektedir. Anadolu Selçuklular döneminin en ünlü fikir ve aksiyon adamı Ahî Evren'in “ilmi işe (üretime) dönüştürme” fikri, teknoloji yaratmayı ve geliştirmeyi kutsallaştıran bir görüştür. *Letâifü'l Hikme* 'nin bir başka yerinde de “ Allah insanı medenî tabiatlı yaratmıştır” demektedir ki bunun anlamı şudur; Allah insanı yemek, içmek, giyinmek, evlenmek, mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Bu yüzden demircilik, marangozluk gibi çeşitli meslekleri yürütmek için pek çok insana ihtiyaç duyulduğu gibi, demircilik ve marangozluk ise bir takım âlet ve edevatla yapılabildiğinden bu âlet ve edevatın tedariki için de çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Böylece toplumun ihtiyaç duyacağı bütün sanat kollarının yaşatılması gerekir. O halde, toplumun bir kesiminin sanatlara yönelmesi ve her birinin belli bir sanatla meşgul olması gerekir. ki, toplumun ihtiyaçları görülebilsin”.

O dönemde bu düşüncelere sahip tek kişi Ahî Evren değildir. Daha pek çok Anadolu Erenin de aynı düşüncelere sahip olduğunu bilmekteyiz. Meselâ, Diyarbakır Artuklu devri

⁶⁷ Tabakoğlu Ahmet, a.g.e. s.104-105

⁶⁸ Bayram, Bacıyan-ı Rum, s.14

⁶⁹ Türk ve Dünya Ünlüleri Ans. Hacı Bektaş Veli Mad. C.5 s.2572

bilginlerinden Cizreli Ebü'l İzz İsmail Er- Rezzaz'ın “ *İlimle Amelin Birleştirilmesi* “ ve Sivas'a yerleşmiş olan Şeyh Necmü'd-Din-i Daye'nin “ *Mirsadü'l-İbad*” adlı eserlerinde de bu düşüncelere rastlamaktayız. Bu da, Anadolu Selçukluları ile birlikte Anadolu'ya gelen ve buranın sosyal, siyasal ve ekonomik kalkınmasına öncülük edenlerin akli ve bilimi rehber edinmiş bilge kişiler olduğunu göstermektedir.

Bir ülkede birikimli, yetenekli ve yeterli sayıda bilim adamı olması, o ülkenin kalkınması için kafi değildir. Bu bilim adamlarından yararlanma becerisine sahip, inançlı devlet adamlarının da var olması gerekir. Nitekim, Anadolu'da Türk hâkimiyetini kuran ve Türk yurdu haline gelmesini sağlayan Selçuklu sultanları bu niteliklere sahiptiler. Türkiye'nin hemen her yöresinde Selçuklular döneminden kalma bir çok medresenin bulunması, Selçuklu sultanlarının bilime ne kadar değer verdiğinin bir göstergesidir. Selçuklu sultanları bu bilim adamlarından sadece eğitimde yararlanmamış, politika oluşturmada ve devlet yönetiminde de yararlanmışlardır. Meselâ, Alâü'd-Din Keykubat, kendisine sunulmuş olan *Letaifu'l Hikme* adlı eseri okuduktan sonra, Ahî Evren'i Anadolu'da ticareti ve üretim faaliyetlerini organize etmekle görevlendirmiştir. Sultan'dan böyle bir görev alan Ahî Evren 1200'li yıllarda dericilikle uğraşanları, Debbağlar çarşısı adı verilen sanayi sitesinde bir araya getirerek, Kayseri'de ilk Ahî örgütünü kurdu⁷⁰. Aynı dönemde Ahî Evren'in eşi Fatma Bacı'da Ahîlerin eşleri ile kız çocuklarını organize ederek, kadınların çalıştığı ve yönettiği Küllâhduzlar, bugünkü adı ile Örucüler veya Bacılar çarşısını kurdu. Debbağlar çarşısında yan ürün olarak elde edilen yünler buraya getirilerek bacılar tarafından iplik, kumaş, giysi, kilim ve halı gibi mamul hale getirildikten sonra Rum illerine satılıyordu. Bu örgütlenme modeli, kısa bir süre içinde Türk hâkimiyetinde bulunan Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar, diğer iktisadî faaliyetleri de kapsayacak şekilde yayılmış, böylece Anadolu'da, tarihinde görülmemiş bir kalkınma ve gelişme hamlesi başlamıştır⁷¹.

Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti ile başlayan bu ekonomik kalkınma süreci, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Moğol istilâsıyla durdu ve hatta gerilemeye başladı. Bu dönemde Moğollara karşı örgütlenerek silahlı mücadeleye başlayan Ahîler ve onların yan kuruluşu olan Bacılar Örgütü büyük kayıplara uğradı. Malları ve işyerleri talan edildi, bir kısmı öldürüldü.

Ahî üyelerinin büyük bir kısmı ise, herhangi bir kuruluşa bağlı olmadan meslekî faaliyetlerini yürütmeye devam etmişlerdir. Konya ve civarındaki Ahî kuruluşlarının çalışmalarına da Mevlâna'nın güdümünde izin verildi. Ancak, bu görülen manzaranın arkasına baktığımızda, Ahî şeyhlerinin müritleri ile hiyerarşik ve fikri ilişkilerini gizlice devam ettirdiklerini, tekrar eski güçlerini kazanmak için fırsat aradıklarını görmekteyiz. Nitekim 13. yüzyılın sonuna doğru Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin zayıflamasının yarattığı siyasî ortamdan yararlanan Ahîler, tekrar örgütlenmeye ve Anadolu Beylikleri döneminde eski güçlerini kazanmaya başlamışlardır.

Anadolu Beylikleri döneminde, yeni Türk yurdu siyasî açıdan parçalanmış ve kendi yörelerinde siyasî hâkimiyet kuran beyler, birbirleriyle silahlı çatışmalara başlamışlardı. Bu çatışma ortamı ekonomiyi de çöküntüye sürüklüyordu. Anadolu'da siyasî birlik sağlanmadıkça, Türklerin ve Anadolu halkının güvenlik içinde olamayacağına inanan Ahîler, siyasî birliğin tekrar oluşturulması için arayışlar içine girdiler. İşte bu dönemde, Anadolu'daki

⁷⁰ Ulutan Burhan, Ahiliğin Ekonomik Önemi, 21. Kırşehir Ahilik Araştırma ve Kültür Vakf. Yay. İst. 1986 s.247-269

⁷¹ Bayram Mikâil, Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum, s.39

en güçlü Türkmen aşiretlerinden birinin lideri olan Ertuğrul Gazi ile Ahî şeyhi Şeyh Edebalı anlaşarak, Selçuklu Sarayındaki yandaşlarının da desteği ile yeni bir Türk Devletinin temelini atmaya başlamışlardır. Şeyh Edebalı'nın, Kırşehir'de yaşanan Ahî katliamından önce Ahî Evren ile görüştüğü, bu görüşmeden sonra Kırşehir'den ayrılarak Söğüt taraflarına gittiği göz önünde tutulacak olursa, bu sürecin tesadüfi olmadığı, bilinçli ve plânlı bir gelişme olduğu anlaşılır. Nihayet, 1299 yılında Ertuğrul Gazi'nin oğlu ve Şeyh Edebalı'nın damadı olan Osman Gazi'nin liderliğinde Osmanlı Devleti kurularak, Anadolu'da siyasî ve dolayısıyla ekonomik istikrarın tekrar sağlanması süreci başlatıldı. Fuat Köprülü de, Anadolu'da Osmanlıların liderliğinde siyasî birliğin kurulmasında Ahîlerin ve onların kardeş kuruluşu olan Bacılar örgütünün önemli katkıları olduğunu belirtmektedir⁷².

Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren Ahîlerin Devlet yönetiminde de söz sahibi olduklarını bilmekteyiz. İlk Osmanlı sadrazamlarından Çandarlı Kara Halil, Şeyh Edebalı'nın yetiştirmesi bir Ahîdir. Fatih dönemine kadar bu aileden gelen birçok kişi Osmanlı Sultanları ile birlikte ülkeyi yönetmişlerdir. Esasen, Fatih'e kadar olan dönemde Osmanlı Sultanları'nın çoğu Ahî yemini ederek ve önlük kuşanarak bu örgüte üye olan kişilerdi. Yıldırım Beyazıt'ın Timur'a yenilmesinden sonra başlayan fetret döneminde, Ahî Örgütleri buldukları yerlerde bazen yerel yöneticilere destek vererek, bazen de yönetim görevini üstlenerek, siyasî otorite boşluğunun yaratacağı sakıncaların oluşmasına izin vermediler. Meselâ, bu dönemde Ankara'da bir Ahî Devleti kuruldu. Bazı tarihçiler bu devleti, halkın yönetime katılması nedeni ile ilk Türk Cumhuriyeti olarak isimlendirmektedirler. Daha sonra, Osmanlı Devleti'nin tekrar toparlanmasında, Anadolu toprakları üzerinde siyasî ve ekonomik istikrar sağlanmasında Ahîlerin büyük bir payı oldu.

I. Murat döneminden itibaren, Yeniçeri Teşkilâtı kurulduğundan, Ahîliğin güvenlik sağlama fonksiyonu sona ermiştir. Devletin silahlı gücü oluşuktan sonra, bu faaliyetin son bulmasını olağan bir gelişme olarak kabul etmek gerekir. 2. Murat ve Fatih dönemlerinden sonra ise, pek çok fonksiyonunu kısmen veya tamamen kaybetmeye başlayan Ahîlik, devletin güdümünde bir esnaf örgütüne dönüşmeye başladı. Ahî kuruluşunun 17. yüzyıldan sonra da Gedik Teşkilatına dönüşerek, Avrupa'daki meslek loncaları haline geldiğini görmekteyiz. Neşet Çağatay, bu dönüşümün normal bir gelişme olduğunu şu cümlelerle ifade ediyor: "Osmanlı Devletinin, gayri Müslimler üzerindeki egemenlik alanı büyüyüp genişledikçe, sanat ve sanatkârlar çoğalıp dalları arttıkça bu Müslüman ve gayri Müslim ayrımı daha fazla sürdürülememiş, gayri Müslim tebaanın artmasıyla orantılı olarak, muhtelif dindeki kişiler arasında ortak çalışma zorunluluğu doğmuştur"⁷³.

Ancak Anadolu siyasî birliği tamamlanarak, iç güvenliğin daha düzenli bir hale getirilmesi ve deniz yollarının eskiye göre daha kullanılabilir olması ile yeni ulaşım yolları bulunmuş, eski yolların bir kısmı giderek önemini yitirmiştir. Bu sebepten Osmanlı hanları Selçuklu hanlarına göre daha az sayıda yapılmış ve yapılanlar da daha çok şehirlerde toplânmıştır. Osmanlılar devrinde hanlar, kıtalararası ticaret hizmetinden çok, imparatorluk ticaretine yarayacak şekilde düşünülmüştür.

Osmanlı hanlarının bir kısmı da külliye şeklinde yapılan camilerin vakfı olarak yapılmışlar ve gelirleri cami ve külliyesinin giderlerini karşılamak üzere düzene sokulmuşlardır. Böylece hanların şehirler içinde yapılması uygun bulunmuştur. Bu dönemdeki hanların, zamanla yol güvenliğini sağlayan, yolcuların ihtiyaçlarını mutlak anlamda

⁷² Köprülü Fuat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Ank. 1999 s.89-90

⁷³ Çağatay Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, TTK Ank. 1989 s.112

karşıl原因 tesisler olmaktan çok, ticarî amaçların ön plâna alındığı şehir içi yapıları olarak gelişmiş oldukları görülmektedir.

İmparatorluğun başından beri ortaya çıkan Osmanlı şehir hanlarında kervansaraylara göre daha gelişmiş bir plân şeması vardır. Han artık iki katlı olmuş; zemin katlar depo, ahır, tamirhane gibi servis kısımlarına ayrılmış, üst kat ise tamamen yolcuların konaklaması için kullanılmıştır.

Bu dönemde Selçuklu kervansaraylarına ilâveler yapılmakla beraber (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı 1681) daha ziyade menzil hanları yaptırılmıştır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından 1681 yılında yaptırılmış bulunan kervansaray, kışlık kısmının dış ölçüleri 53.50x29.50 m. olan büyük ve yüksek bir yapıdır.

Kervansarayın iç görünüşü

Sivri, beşik tonozlu bir ön hacmin gerisindeki kapıdan, ortada altışardan iki sıra ayağa binen 21 çapraz tonozun örttüğü iç mekâna geçilir. Kışlık kısmın dört yanı bir seki ile çepeçevre kuşatılmış, sekinin gerisine 36 ocak yeri konulmuştur. Bu ocakların bacaları dört satırlı çatının kenarlarında yükselir. Avlunun güneybatı köşesinde artan yer ise helâlar ile onların gerisinde bulunan hacimli bir kısımla doldurulmuştur. Dikdörtgen biçiminde, üstü açık bir hole açılan dört hücreli hela kısmı kervansarayın avlusu ile bağlantılıdır. Daha geride hela dizisini tamamlayan iki hücre ise beşik tonozla örtülü bir odaya açılır. Bugün bu odaya kuzeyden sokak tarafına açılmış kapıdan girilmekte ve burası şu an belediye tarafından akaryakıt deposu olarak kullanılmaktadır.

Kervansarayın kitabesinin metni şöyledir:

*Hayr'ül Carisi erdi İncesu'ya
Hanı Hama ve Cami etti bina
Eseri kaldı ta ebed bakî
Kabbel'a Allahü hayrahü ebada
Saniyen geldi sal-i tarîhi
Oldu bir cami ile han peyda*

Seki ve ocaklar

17. YÜZYILDA KAYSERİ'DE SOSYAL HAYAT

Çarşı, Pazar, Hanlar ve Ticarî Hayat: Anadolu'daki tarihi yolların birleştiği yerde olan Kayseri 20.000'i geçen nüfusu ile bir ticaret merkezi özelliğini taşımaktaydı. Şehir, iç kale, kuzeye doğru uzanan dış kale ile çevrili düzenli bir yerleşim merkezi idi. Şehrin çarşıları daha ziyade sur kapıları etrafında teşekkül etmişti. Sivas kapısı etrafında debbağlar, sahtiyancılar, II. Selim'in 1567 yılında genişletmiş olduğu Yeni kapı içerisinde penbeciler, yeni kapı ile meydan kapısı arasında Atpazarı, Meydan kapısı dışında da büyük bir çarşı oluşmuştu. Seyyid Mehmed Efendi ve Selâm Ağa isimli şahısların birçok dükkânlar inşa ettiklerini Düvenönü denilen yerde savaşlarda ikmâl hizmetinde kullanılmak üzere deve ahırları ve zahire ambarları inşa edildiği önceki metinlerde anlatılmıştı.

Meydan Kapısı dışındaki çarşı içinde 1623 yılında bir kahvehanenin ta'miri için 20.000 akça para harcandığı sicillerde belirtilmektedir.⁷⁴

Eski Karaman defterdarlarından Paşa Kadı olarak anılan Abdülkerim Efendi, Hisar önünde bir emekçi fırını, bir kahve ve kahve kavrulup satılan yer, onbir dükkân, bir bakkal dükkânı dört arabacı dükkânı yaptırmıştır.⁷⁵

Kayseri Bedesteni, Bursa'daki Mustafa Bey evkafına bağlı olup, gündüz ve gece bekçileri ile korunuyordu. 1675 tarihli bir kayda göre Bedesten'in üç tarafına bitişik altı dikici dükkânı, iki terzi, bir halaç dükkânı otuz altı kuyumcu dükkânı olmak üzere kırkbeş dükkân bulunuyordu.⁷⁶

Kayseri'de iki adet kapalı kâgir çarşı bulunduğunu, Kuyumcular, Büyük Bedesten ve Uzun Çarşının çok zengin olduğunu, ayrıca attarlar, atpazarı, uncular, kumaşçılar, berberler, papuç yamayıcıları, entari yapan terzi dükkânları, kasaplar, çörekçiler ve börekçiler, aşçı, başçı ve hoşafçı esnafı, kazancılar, samurcular, saraçhane, haffafhane, debbağlar, odun pazarı, koyun pazarı gibi esnaf guruplarının bulunduğunu Evliya Çelebi'den öğreniyoruz.

17. yüzyılda Kayseri'de canlı bir üretim ve ticaret faaliyetinin varlığı gözlenmektedir. Kayseri'nin çarşı ve pazarı vergi gelirleri 38.000 akçe Pazar bac'ı, 25.000 akça da ihtisab, (bir nevi belediye vergisi) olmak üzere 63.000 akçaya ulaşıyordu.

⁷⁴ Kayseri Şerhiye Sicilleri 24/94.

⁷⁵ Kayseri Şerhiye Sicilleri 109/27

⁷⁶ Kayseri Şerhiye Sicilleri 82/15, 16-107/28

Kayseri'ye giren hububatın vergisinin alındığı Kapan Hanı'nın yıllık gelir ise 38.000 akça tutmaktaydı. Şehirde 45.000 akça vergi hasılı olan bir boyahane yanında bir de mumhane vardı. Bu gibi işletmelerin yıllık iltizama verilmeleriyle ilgili olarak çeşitli kayıtlar bulunmaktadır.⁷⁷

Çeşitli sicil kayıtları, Kayseri esnafının “Ahi” gelenekleri içinde şeyh, yiğitbaşı, kethuda gibi temsilcileri vasıtasıyla denetlenen bir üretim ve satış faaliyet yürüttüklerini belirtmektedir.⁷⁸

Güherçile İmalâtı: Güherçile (Potasyum nitrat), formülü KNO₃ olan bir potasyum bileşiği olup, doğal halde kayalarda ve mağaralarda oluşan beyaz renkli kabuksu yapıda bulunuyordu. Potasyum nitrat; Kükürt ve odun kömürü ile belirli oranlarda karıştırılınca karabarut oluşmaktaydı. Osmanlı topraklarında güherçilenin kendiliğinden bol miktarda olduğu yerlerin başında Mısır, Rumeli'nin birçok yerleri, Konya, Sivas, Boğazlıyan, Niğde Nevşehir, Develi ve Ankara'yla beraber Kayseri gelmekteydi. Kayseri ve şehir çevresinde yer alan topraklar ve çevre köyler arazisi güherçilenin yanında alçı taşı madeni bakımından da gayet zengindi. Bu sebeple Kayseri'de bulunan en önemli tesis güherçile imalâthanesi olmuştu.

Hicri 978-979, (M/ 1570-1572) tarihli Mühimme Defteri kayıtlarına göre Kayseri'de güherçile nazırlığı görevini Ali Çavuş yapmıştır. Yine aynı dönemde Kayseri güherçile müfettişliğini ise Akdağ kadısı Mevlâna Hama yürütmüştür. Nazır Ali Çavuş döneminde Kayseri'deki güherçile işlenen köylerin arazisinden geçen (978/1570) Erkad taifesinin koyun sürüleriyle toprağın yüzeyinde oluşan ince güherçile tabakasını çığneyerek dağıttıklarından, reaya güherçile toprağı toplayamamış ve durum divân-ı hümayûna aksedecek boyutta bir şikâyet konusu olmuştu⁷⁹. 1629 tarihli bir kayda göre Konya, Kayseri ve Niğde sancaklarındaki güherçile kârhanelerinin yıllık üretim kapasitesi toplam “bin kantar” barut olarak tesbit edilmiştir.

Reâyâyâ kârhâneye getirdiği odun ve toprak karşılığı olarak, mirî fiyat üzerinden ücret ödenmekteydi. Devlet mal ve hizmet alımlarında kendisi tarafından belirlenen mirî fiyat üzerinden ödeme yapma eğilimindeydi. Genelde de mirî fiyat ile piyasa fiyatı arasında ciddi bir fark bulunmaktaydı. Hatta bazen carî fiyat mirî fiyatın 3 katı kadar olabilmekteydi. Ancak söz konusu alıcı devlet olduğu ve üreticinin de başka bir alıcıya güherçile satması yasak olduğu için, üretici mirî fiyata razı olmak zorundaydı. Nitekim 1640–1641 yıllarında Karaman Eyaleti, Bozok Sancağı, Zamantu ve Palas Kazası'ndaki reâyâyâ kârhânelere gerekli olan odun ve toprağı temin etmekle görevlendirilmiş ve hizmetleri karşılığında dörder akçe ücret almaları uygun görülmüştür. Karaman Eyaleti'ndeki yerel görevlilere 1673 yılında gönderilen bir hükme göre; kârhânelere örü tayin edilen yerlerdeki reâyâyâ, kârhânelerin odun ve toprak ihtiyacını karşılamakla yükümlü iken, bu yükümlülüklerini yerine getirmek istememişler, bu durum üzerine merkezden gönderilen hükümlerle; reâyânın eskisi gibi kârhânenin odun ve toprak ihtiyacını karşılaması emredilmiştir. Benzer mahiyette diğer birkaç hükme göre; Karaman Eyaleti'nde bulunan Kayseri, Aksaray ve Larende'deki reâyâyâ, kârhâneye vermekle yükümlü oldukları odun ve toprağı vermek istememişler, bahane olarak ellerinde kendilerinin muâfiyetlerini gösteren emr-i şerif oldu ğunu ileri sürmüşlerdir. Devlet, reâyâyâ

⁷⁷ Kayseri Şeriyye Sicilleri 15/276, 24/44.

⁷⁸ Kayseri Şeriyye Sicilleri 38/59, 20/135.

⁷⁹ 12 Numaralı Mühimme Defteri (978- 979/1570–1572) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 112.

yükümlülüklerini hatırlatarak toprak ve odunun kârhanelere ulaştırılmasını emretmiştir. Yine Karaman, Bozok, Kayseri, Develi, Şücaüddin kazalarının reâyâsı kârhanelere odun, toprak ve çam kerestesi temin etmekle görevlendirildiklerinde; bu yükümlülükleri karşılığında dörder akçe ücret almaları uygun görülmüştür. Reâyâ, gücü ölçüsünde kârhâneye odun ve toprak taşımakla yükümlüdür. Yerel görevliler bu vazifenin halka zulüm olacak derecelere vardırılmaması konusunda uyarılmışlardır. Kârhanelerin ihtiyacı karşılandıktan sonra halktan toprak ve odun talep edilmemesi için devlet görevlilerinin uyarıldığını gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Meselâ, Kayseri'deki kârhânenin ihtiyacı olan 2.000 kantar odun (yaklaşık 461.520 kg) ve kifâyet miktarı toprak dışında reâyâdan toprak ve odun talep edilmemesi istenmiştir⁸⁰.

Bu belgelere göre; Kayseri Güherçile Kârhanesi'nin 16. Yüzyıl sonlarından itibaren üretim yaptığı anlaşılmaktadır.

Daha sonraki yıllarda devletin güherçile ihtiyacının en önemli kısmı Kayseri Güherçile fabrikasından getirilirken, Osmanlı İmparatorluğunda İhtiyacın artmasıyla alternatif üretim maddeleri aranmış, koyun gübresinin güherçile bakımından zengin olduğu anlaşılmış ve bu gübreden güherçile üretilip üretilmeyeceği araştırılmıştır. Nitekim İstanbul Baruthânesi civarındaki Subaşı Köyü'nde, 1795–1796 yıllarında nemli mağara duvarlarındaki güherçile tabakalarından ve koyun gübresinden 2 torba numune alınarak şerbeti çıkarılmış; şerbet, 2 çeki (452 kg) odunla kâl edilerek toplam 300 dirhem (962,1 g) kaliteli güherçile üretilmiştir. Yapılan hesapta, güherçilenin bir kıyyesinin devlete 35 paraya mal olduğu anlaşılmıştır. Bu masraf, Anadolu'dan getirilen güherçilenin maliyetine yakındı. Aynı tarihlerde Kayseri'den baruthaneye gönderilen güherçilenin bir kıyyesinin devlete mâliyeti 25 para, Ilgın'dan gönderilenin maliyetiyse 30 paraydı. Fakat Anadolu'dan gelen güherçile saf olmadığından, baruthanelerde tekrar işlenmekte ve yarı yarıya fire vermekteydi. Bu durumda koyun gübresinden üretilen güherçile, (nakliye ve ikinci bir işleme masrafı yapılmadığından) Anadolu'dan getirilen güherçileye göre daha düşük bir maliyetle üretilmiş ise de toplam ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu için Anadolu ocaklarında güherçile üretimine devam edilmiştir.

Kayseri civarındaki ocaklardan getirilen ham madde, buralarda kurulmuş olan güherçile kârhanelerinde işleniyordu. Keza, Zamantı çevresindeki köyler de güherçile işlenen yerler arasındadır. Meselâ; 1325/1907-1908 yıllarında Kayseri ve çevresinde bulunan topraklarda işlenmek üzere 100 adet ocak açılmış, açılan bu ocaklardan 150.000 kıyye güherçile elde edilmiştir. Bunun 5.000 kıyyesi zayi olmuş ise de geriye kalan 145.000 kıyyesi kullanıma sunulmuştur. Diğer yerlerde olduğu gibi Kayseri'de bulunan güherçile ocakları ve güherçile fabrikası devletin sıkı denetimi altında yürütülmekteydi. Kayseri'deki güherçile fabrikası, 1826 yılından itibaren Tophane Müşiriyet-i Celilesi'ne⁸¹ bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Güherçile ham maddesi, ocaklardan getirildikten sonra toprak ve benzeri yabancı maddelerden ayıklanması için bol su ile defalarca yıkanması ve kaynatılması icap etmektedir. Bu sebeple güherçile ham maddesi önce su sıcaklığının 18 derecede tutulduğu dört ayrı

⁸⁰ İnce Yunus, Kârhânenin Baruthâneye Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XIII/1 (2011) s.22

⁸¹ 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla Topçu Ocağı adı kaldırılmış ve bu tarihten itibaren *Tophane Müşiriyeti* olarak varlığını sürdürmüştür.

havuzda yıkanıp eritiliyor, yıkama işlemini takiben büyük lengerlere (kazanlara) doldurularak 60-70 derecelik bir hararete kaynatılıp tulumlarla dondurulacağı havuza aktarılıyordu. İlk havuzda 30-35, ikinci havuzda 20-25 dereceye kadar çalkalanan güherçile şerbet havuzundan sonra kazanlarda kaynatılıp tuzu çıkarılıyor, suyu buharlaştırılıp saflaştırıldıktan sonra fiçılara doldurularak yıkanıp, kârhanede hamlığı giderilinceye kadar eritilip kalıplara boşaltılarak barut imaline uygun hale getirilirdi. Kayseri’de elde edilen güherçileler Kayseri kalesinde muhafaza edilmekteydi.

Bu kazanların ve havuzun su ihtiyacını gidermek üzere ise önceleri **Hüseyin Bey Çeşmesi**’ne müracaat edilmiş, ancak daha sonraları güherçile kârhanesinin üst yanına yapılan birkaç dükkân bu suyu kirletmeye başlayınca güherçile kârhanesi bundan zarar görmeye başlamıştır. Bu durumun düzeltilmesi için Kayseri Kadı’sına yazılan hükümle şehir suyunun bir miktarı güherçile fabrikasına tahsis olunmuştur.

Güherçile üretimi için kükürde ilaveten kömür ve oduna ihtiyaç duyulmuştur. Kükürdün beher kıyyesi 30 paraya mal olurken söğüt kömürünün okkası ise 3 kuruşa satın alınmaktaydı. Güherçile imali için gerekli olan odun adet olduğu üzere reayaya taşıttırılmaktaydı. Yine Güherçile kazanlarını, odun ve sair ihtiyaçlarını ve güherçile toprağını taşımak üzere, daha ziyade o civarda bulunan köylerde yaşayan, reaya istihdam olunmuştur.

Diğer güherçile kârhaneleri gibi Tophane-i Amire Müşiriyeti’ne bağlı olan ve oradan gelen talimatlara göre yönetilen Kayseri Güherçile Fabrikası’nda, tespit edebildiğimiz kadarıyla, müdür, kâtip, mülâzım, ambarcı ve bir kısım müstahdem görev yapmışlardır.

Kayseri Güherçile Fabrikası’nın büyük bir kârhane olması dolayısıyla belirli bir işçi sayısına ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı da çalışanlar arasında sıradan fertlere rastlamanın yanında hisar erleri ve emekli sipahiler gibi muayyen sınıftan işçiler de görmek mümkün olmuştur. Gerek kârhanenin büyüklüğünden ve dolayısıyla işçiye olan ihtiyacından dolayı ve gerekse devletin güherçile üretimine vermiş olduğu ehemmiyetten ötürü güherçile ocaklarında ve kârhanede çalışanlar bir kısım imtiyazlara sahip ol muşlardır⁸².

Bunlara dair bilgiler, yine tespit edebildiğimiz kadarıyla, yıllara göre şöyledir:

YILLAR H/M	MÜDÜR	KATİP	MÜLAZIM	AMBARCI	REDİF ZABITANI	ESNAF KETHÜDASI	MÜFETTİŞ	MUHAFAZA MEMURU	HADEME
Hicri 978-979, (M/1570-1572)	ALİ ÇAVUŞ						AKDAĞ KADISI MEVLÂNA HAMA		
1288-1292 (1871-1875)	İSTEFAN EFENDİ	MEHMET EFENDİ				MEMİŞ AĞA			
1293 (1876)	SERVET BEY	AHMET EFENDİ	HASAN AĞA						
1295 (1878)	MEHMET SERVET EFENDİ	AHMET EFENDİ	HASAN AĞA		ALAY KATİBİ				
1300 (1882-1883)	SERVET BEY	ŞEVKET EFENDİ	HASAN EFENDİ	ALİ AĞA					
1318 (1900-01)	MAHMUT BEY	ŞEVKET EFENDİ							
1307 (1891-92)	HASAN AĞA	ŞEVKET BEY		ALİ AĞA					4 NEFER
1311 (1893-94)	İBRAHİM EFENDİ	ŞEVKET EFENDİ		ALİ AĞA					4 NEFER

⁸² Hülgu Metin, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 11 Yıl: 2001 (s. 73-93)

1320 (1902-03)	ŞEKİP BEY	ŞEVKET EFENDİ						
1325 (1907-08)	ŞEKİP BEY	İSMAIL EFENDİ					SÜLEYMAN EFENDİ	

Diğer Üretimler: Tarihi süreç içerisinde Kayseri vilayetinin en ziyade gelişen sanayii halıcılık, dericilik ve pastırmacılık olmuştur. Zira diğer etkenlere ilaveten sanayiinin oluşum ve gelişimi için yer altı kaynakları bakımından Kayseri ve çevresi küçümsenmeyecek bir zenginlik arz etmiştir. Meselâ, İncesu kazasının Karahisar nahiyesinin Araplı mevkiinde ve Aziziye kazası civarında linyit kömürü, yine Aziziye kazası civarında simli kurşun, Develi kazasına bağlı Faraşa köyü, civarında demir madenleri yer almıştır. Merkeze bağlı Kuşcu köyünde ise bakır ve kükürt madenleri bulunmaktaydı. Bundan dolayıdır ki şehirde bir dizi sanayi kuruluşlarının varlığı söz konusu olmuştur. Bunlar arasında Askeri Mensucat Fabrikası; Bünyan İplik Fabrikası, Mustafa Efendi'ye ait 15.000 sermayeli müskirat Fabrikası; Yerli Bez Dokuma Fabrikası; Muhaddis zade Alim'e, Seyit zade Mustafa'ya ve Taşçı'lara ait ayrı Un Fabrikası; Feyzi zade Sait ve ortaklarına ait yerli dokuma İmalâthaneleri, Dıraz zade ve mahdumlarına ait bulunan 100 tezgahlı halı İmalathanesi, Katipzade Nuh Naci'ye ait halı imalâthanesi; Göbelekzade ve ortaklarına ve Taşcızade ve ortaklarına ait bulunan iki halı İmalathanesi; Gözübüyük zade imalâthanesi yanında; gayr-i Müslim vatandaşlardan; Kalpaklıyan, Kundakçıyan, Tabanyan Avadis, Tabanyan Ohannes⁸³, Ağabaşyan, Kökliyan, Sarağan Efendilere ait halı, kitre, boya, bez, deri gibi küçük ve orta büyüklükteki imalâthaneleri saymak mümkündür.

Kayseri'de o dönemde ikinci bir sanayi de boya imâlathaneleridir. Çeşitli yün, şal, kumaş, deri, sahtiyan gibi maddeler, boyahanelerde, çeşitli bitki ve ağaç köklerinden, meyvelerden ve yapraklardan yapılan boyalarla renklendiriliyordu. Kayseri'de çok yetişen "cehri" denilen bitkinin tohumu da bu boyaların kalıcı olması (tesbitinde) nı sağlıyordu. "Elvancılık" denilen boyama sanayi ile ilgili olarak H.1060 (M 1650) tarihli Kayseri mahkeme sicillerinde bazı kararlar geçmektedir.

(Medine-i Kayseriye tüccar ve bezzaz tarifesinin müslüman ve zimmiyandan bir cemi kafir ve kesir meclisi ser'a gelün, bezzazlar başı elhacı İsmail Çelebi ikrar ve itiraf edüp, tüccar taifesinin etrafi eknafıtan (çevre yan) vilâyetimize getirdikleri elvancılardan resmi damga almak kanun kadim olmayuf medine-i mezburede vaki olan (yedi boyahane) birkaç sene Sarıbabazade Abdurrahman Efendiye tercih olunmadığı merhum-u mezburun zikrolunan boyahane müstecirlerden, etrafi eknafıtan, gelen elvan boyacıardan resmi damga namına hilaf-ı mutad akçe olup bitat ihdas etmekle asiane-i saadete rikâb-i hümayunuma arzu-ilâm olundukça bit'atın men'i def-i babında ita buyurulan hattı hümayunumun gereğince meblağı mezkâr akçeyi istikraz olunan deyimlere eda etmediği taahhüt ve ifa eylediklerinde..)⁸⁴ 22 Muharrem 1060

17. yüzyılda Kayseri Çarşısı ve pazarlarının denetimi diğer Osmanlı şehirlerde olduğu gibi kadı tarafından yapılıyordu. Şehrin ihtisab rüsûmu için görevlendirilmiş olan muhtesib bu konuda kadı'nın en yakını durumundaydı.

1618 tarihli sicil defterlerinde narh verilerek fiat belirlenen bazı mallar ve fiatları şöyledir:

Ekmek	50 dirhem	1 akça
-------	-----------	--------

⁸³ Hülagü Metin, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 11 Yıl: 2001 (73-93 s.)

⁸⁴ Kayseri Şeriyeye Sicilleri 38/59, 20/135.

Börek	90 dirhem	1 akça
Arpa	kile	16 akça
Pirinç	kile	27 akça
Leblebi	vukuyye	3 akça
Badem	vukuyye	21 akça
Fındık	vukuyye	5 akça
(1 dirhem, 3.2 gr)	vukuyye	(1.2 kğ Kile ; ölçek)
Ceviz İçi	vukuyye	4 akçe
Üzüm	vukuyye	3 akçe
Behisni Üzümü	vukuyye	4 akçe
Kayısı	vukuyye	1 akçe
İncir	vukuyye	3 akçe
Kavun	adet	3 akçe
Karpuz	adet	3 akçe
Kabak	adet	2,5 akçe
Hıyar	vukuyye	4 akçe
Bekmez	vukuyye	4 akçe
Peynir	vukuyye	2 akçe
Zeytin	vukuyye	1 akçe
Soğan	vukuyye	2.5 akçe
Pamuk	kile	18 akçe
Sabun	vukuyye	11 akçe
Katran	vukuyye	1.5 akçe
Koyun eti	vukuyye	3.5 akçe
Sığır eti	vukuyye	2 akçe
Koyun pastırması	vukuyye	5 akçe
Sade yağ	vukuyye	9 akçe
Tuzlu yağ	vukuyye	8 akçe
Çil yağı	vukuyye	2,5 akçe
Tereyağı	vukuyye	12 akçe
Kuyruk	vukuyye	6 akçe
Bezir	vukuyye	6 akçe
Bal	vukuyye	8 akçe
Mum	vukuyye	6 akçe ⁸⁵

1694-95 (H/1106) yıllarında Osmanlı yönetimi, Kayseri'nin ileri gelenlerinden savaş hazırlıklarına katkı olarak 70 süvari donatmalarını istedi. Mahallî asilzâdeler bu masrafı aralarında paylaştılar. Her asilzâde sosyal durumuna göre bu masrafa iştirak etti. Bu durum katılanlar arasında beş kategori oluşturdu. En küçük grup; 7.5 kuruş, bir sonraki gurup; 12.5 kuruş, daha sonraki grup; 25 kuruş, 4. grup; 30 kuruş ve 5. Gurup ta; 40 kuruş yardımıla kendi mevkilerini belirlediler. 40 kuruş o devirde orta büyüklükte bir evin bedeline eşitti. 40 kuruş ödeyen dört kişiden iki seyyid idi. Birinci seyyid Hacca gitmişti. 30 kuruş ödeyen dört kişinin arasında bir seyyid daha vardır. İkinci gurupta bir de imam vardı. Bu durum imamların en zengin insanlar arasından değilde, bu mesleğe en ehil olan insanlardan seçildiğini izah etmektedir.

⁸⁵ Yusuf Oğuzoğlu, 17. Yy.'da Kayseri, 1. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası, Kayseri 1987 s.34

30 kuruş ödeyen diğer üç kişi hacca gitmiş olup, bu durum hacılık sıfatının zenginler arasında muteber olduğunu gösterir. Para ödeyenler arasında bir kişi “efendi” lâkabını taşımakta olup, büyük ihtimâlle medrese tahsili yapmıştır. Bir attar (güzel kokular, iğne iplik satan), bir ayakkabı imalâtçısı, bir demirci bir kavukcu ve iki imam bulunmaktadır. O devir insanların kullandığı lâkaplara bir göz atarsak: Bostancızâde, Kalaycızâde, Göncüzâde, Bezircizâde gibi babadan mı geldiği yoksa mesleği bizzat icra edenler mi olduğu anlaşılmayan sıfatları görüyoruz. Bazılarında ise Bey, Beşe gibi askerlikte alakalı isim ve rütbelere mevcuttur.

Adı gečen 37 kişiden 17’si seyyid, lâkabı taşımakta ve 15’i de hacı idiler. Biz burada şehirde yaşayan elit tabakanın dinî akidelere sıkı sıkıya bağlı olduğunu görüyoruz.⁸⁶

Şehir İçi Çarşıları ve Hanlarının Özellikleri

Osmanlı şehir-içi hanları; Şehre gelen yabancıları misafir etmekten başka bedesten, arasta, çarşı ile birlikte ticaret hayatının odaklaştığı önemli mekânlardandı. Bedesten veya acemlerin tabiri ile bezzazistan, kurma izni Osmanlı şehir statüsünde daima en önemi ticarî şehirlere padişah fermanı ve vezir hükmü ile verilen bir imtiyazdı. Bedestenler kain gurubu (oturan, yerleşik) tacirlerin dükkânlarından oluşurdu.

Gelişmiş bir ticarî hayata sahip olan Kayseri’de aynen Edirne ve Bursa’daki gibi iki kagir bedesten vardı⁸⁷. Kaynaklarda Selçuklu mimarî tarzında olduğu belirtilen eski bedestenin inşa tarihi bilinmemektedir. Bu bedestende daha çok değerli kumaş ve mücevher tacirlerinin çalıştığı anlaşılmaktadır⁸⁸. Eski bedesten’in son kalıntıları 1990 yılında belediye tarafından ortadan kaldırılmıştır. İkinci bedestenin ise II. Bayezid’in lalası ve Kayseri Sancakbeyi Mustafa Bey tarafından Bursalı Abdülhayoğlu Mustafa ustaya yaptırıldığı kitabesinde belirtilmektedir⁸⁹.

Bedesten kitâbesinin metni açıklaması şöyledir;

1. *Ammere hazihi’l imarete’l ma’murete litekune havaicen nâsi emir-i mükerrem*

2. *SAhîbi Seyfi ve’l kalem Mustafa bin Abdülhay min utekâi sultan*

3. *El azam-üç çan basetü’l adli ve’l ihsan Sultan Bayezid Han bin Muhammed Han halledallahü mülkehu fi muharremül haram seneti selâse ve tis’a mie*

(Bu bina, Mehmed Han oğlu, büyük çan, adalet ve ihsan sAhîbi Sultan Bayezid Han’ın –ki Allah mülkünü daim etsin – kullarından(azatlı kölelerinden) Abdülhay’ın oğlu kılıç ve kalem sAhîbi emir Mustafa tarafından halkın ihtiyaçı için 903 senesinin mübarek Muharrem ayında yaptırıldı.)

Sağlam bir taş yapı olan bedestenin etrafı da güneyinde Vezirhanı, Batısında Pamukhanı ve kuzeyinde de Kapalıçarşı ile çevrilmiş olup, canlı bir ticarî site oluşturmuştur.

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Kayseri çarşı ve pazarları şöyle sıralanmaktadır; Bedestenin yakınında Uzunçarşı denilen çeşitli mallar satan karışık esnaf gurubunun bulunduğu geniş bir cadde bulunmaktadır. Uzunçarşı’nın güneyinde bakkallar, kasaplar,

⁸⁶ Suraiya Faroghi men of Modest Substance, Cambridge University Press, 1987. S. 498

⁸⁷ E. Çelebi, Seyahatnâme, III. S:50

⁸⁸ E. Çelebi, Seyahatnâme III. S:143

⁸⁹ Ahmed Nazif, Mirat-ı Kayseriye, S:117 – Erkiletlioğlu Halit, Kayseri Kitâbeleri, S: 111

attarlar, köşkerler berberler, kelleciler, tatlı ve pasta imâlâtçıları gurup gurup sıralanırlardı⁹⁰. İç Kale ile Dış surlar arasında bulunan bu çarşılara ek olarak Arpacılar, Kazancılar ve Samurcular Çarşısı yer alıyordu. İçkale'nin güney kapısı karşısında ise geniş bahçesi ile Mevlevihâne (şimdiki Ziraat Bankası ile Divan Pastahanesi'nin yerinde) yer alıyordu. Çok kalabalık Pazar yerleri olan Haffafhane ve Saraçhane Debbahlar pazarı ile sonlanırdı.

Selçuklulardan beri Anadolu'nun önemli bir dericilik merkezi olan Kayseri'deki Debbahhaneler ise Tabaklarönü denilen yerde yani şimdiki Sağlık Müdürlüğü binasının güney taraflarında faaliyet göstermekte idi. Yine meşhur Kayseri pastırması da evlerde ve küçük işliklerde yapılır ve Pastırmacılar Pazarı denilen fakat bugün yerini bilemediğimiz bir pazarda satılıyordu. Meydankapısı civarında Keçeciler Çarşısı, Buğday Pazarı ve Hubatçılar Pazarları da Kayseri'nin zengin ticaret hayatının parçaları idi. Kale'nin Odun pazarının da bulunduğu Atpazarı kapısı Atpazarına açılıyordu (Zeynelabidin Türbesi'nin güneyi). Kale'nin Meydankapısı'nın kuzey doğusunda ise şehri yöneten Sancakbeyinin sarayı yer alıyordu (Vali Konağı'nın yerinde).

Ayrıca bazı alışverişler Mezat Çarşısında ve bir kısmı da açık pazarlarda veya bir dükkâna bağlı olmadan ayakta mal satan kişilerce yapılıyordu.

Seffâr (gezgin) gurubu tacirler ise işte bu alışveriş merkezlerinin en önemli unsurları idi. Her iki gurup ta hisbe denilen Pazar şeriatının dışında olarak narh ve vergi dışı tutulur böylece bu sınıflarda sermaye birikimi oluşması teşvik edilirdi.

Seffâr (gezgin) tacirler Kayseri'ye geldiklerinde bedesten ile çarşı civarındaki hanlarda kalırlardı. Bu sebeple Kayseri'deki Deli Mustafa'nın Hanı dışındaki hemen bütün hanlar İçerişar'da veya bedesten ile çarşıların bulunduğu bölgede idi.

Bu hanlar, yolcuların ve o dönemin nakliye araçları olan hayvanların barınması, karınlarının doyurulması, getirdikleri veya götürecekleri mal ve eşyanın depolanması, diğer tacirlerle ilişkilerin kurulması gibi çok yönlü bir işlevi üstlenirlerdi.

Hanlarda ana kapıdan girince, üst katlara çıkmak için sağlı sollu 20-30 basamaklı merdivenler vardır. Hanların üst katlarının önleri revak, arkaları mağazadır, ön revakların üstü kubbe, mağazaların üstü tonozdur. Her mağaza bir odalı, yalnız köşe mağazalar 2-3 odalıdır. Alt kısımlardaki mağazalar da, aynı şekilde önleri revak olarak yapılanmıştır. Mağazaların altında mahzenler vardır. Bu mahzenlerde dövme demir sandıklarda çok kıymetli meta'lar saklanırdı. Evliya çelebi, hanların yanında veya hanlarla bağlantılı "develik" veya "ahırlardan" bahseder ki, bunlar kervanların taşıyıcıları olan hayvanların kaldığı yerlerdir. Üst katları depo veya insanların konakladığı yer olarak kullanılmıştır. Üst katlardaki odalarda ocaklıklar bulunur. Kubbelerin yanından bacalar çıkar. Avluların ortasında da çoğu kez bir şadırvan ve üst tarafta mescit bulunur

Şehirlerdeki bu hanların bazıları "kapan hanı" ismini alırlardı ki buralarda tek cins ticaret maddesinin toptan alım ve satımı veya depolanması sağlanırdı.(Pamukhanı gibi)

Şehir-içi hanlara gelen yolcular hayvanlarını alt kattaki mekânlara bağlarlar, yemini suyunu verirler, hayvanı buradaki bir görevliye emanet ederek yukarıdaki yatma mahalline çıkarlardı. Burada diğer yolcu ve tacirlerle sohbet ve fikir alışverişinden sonra beraberinde getirdiği bir yaygı üzerine cübbesini sererek, hayvanın eyerini de yastık yaparak gece uykusuna geçirdi. Bazı yolcular gündüz giydikleri ayak bileklerine kadar uzanan kürk astarlı cüppeleri ile daha da korunmuş olurlardı.⁹¹

⁹⁰ Kemalettin Karamete, Erciyes Kayseri'sine Bakış, s:40 Kazım Özdoğan, Kayseri Tarihi, s:87

⁹¹ G. de Busbecq, Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hatıratı, Ank. 1953 s:25

Yolcu eğer kendi yatacağı eşyayı getirmemiş ise, bu hanlarda bulacağı eşya bir hasır, belki yatılan mekânın bir köşesinde bir küp içinde içme suyu ve maştafası ile tuvalet ihtiyacını giderirken kullanacağı bir ibrikten ibaretti. Bu ortamda temizlik ve hijyen sağlanamayacağından tahta kurusu bit ve pire gibi haşaratla mücadele başlıca bir mesele idi.

Akşamları bu hanların iç koridorlarında bir hareketlilik olur ki. Yemek yapanlar soğan doğrayanlar terleyenler yorgun ayaklarından çıkardıkları çorapları hatta köyden giyip geldiği iç donu iç köyneği gibi ilkel çamaşırlarını yıkayanlar. Akşam işten gelmiş yorgun memleket hasreti ile şarkı türkü tutturanların feryadı figanları ayyuka çıkardı.

Hanlar ticarî olduğu kadar sosyal hayatın da merkezleri idi. Uzak diyarlardan bin bir güçlkle gelen değişik kültür ve cemiyetlere mensup tacirler, seyyahlar, dervişler ve keşişler buralarda mal değişiminin dışında her türlü kültür alışverişinin de sebebi olurlardı. Aynı statüyü taşıyan Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Acemler veya Avrupalılar arasında muhabbetler doğar ve derin ahbablıklar oluşurdu.

Hanın koridorlarında biraz geç gelen insanlar ile gece herhangi bir ihtiyaç için kalkanların yatanları çığnememek için çok çaba sarf etmesi gerekirdi. Hanlarda yolcular kaldığı gibi herhangi bir iş için şehre gelmiş olanlar ve bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi. Hanlara ne gece ne de gündüz kadınlar yalnız başlarına giremez, ya han kâhyası veya odabaşısı onlara refakat ederek istedikleri kişi ile görüşürlerdi.

Küçük hanlar duvar boyunca yüksekçe bir sediri olan üstü kapalı bir alandan ibaretti; yolcu sedirde oturur, hayvanları da ortadaki alanda dinlenirdi. Bazı hanlarda ise yolcuların odalarının hemen yanında ahırlar bulunurdu ve küçük pencereler yolcuların atlarına ve develerine nasıl bakıldığını görmelerini sağlardı.

Güvenlik açısından gelen yolcuların gözetim altında bulundurulması da bir gereklilik olduğundan her yolcu yerli halktan bir kefil bulmak veya hancının kefaletine girmek mecburiyetinde idi. Hancılar da "hancılar kethüdası" denilen bir kimsenin denetiminde idiler. Hanlarda kalanların isimleri düzenli olarak han defterine geçiriliyor, şehir yöneticisi istediğinde bu bilgiler kendisine ulaştırılıyordu.⁹² Böylece istendiği an şehrin bütün hanlarında kimlerin kaldıklarını tespit imkânı bulunmuş oluyordu. Hanlardan ayrılanlar isimlerini sildirdiklerine dair kaldıkları yerin görevlisinden "pusula" aldıktan sonra Hancılar kethüdasına gidip pusulalarını imzalıyorlar, daha sonra Defter Nazırına gidip, defterden de sildiren mürur 'tezkerelerini alarak yola çıkabiliyorlardı.

Hanlar dışında, kahvehane, dükkan ve diğer iş yerlerinde geceleri yatıp kalkanlar (çırak ve işçiler) için de aynı kurallar uygulanmaktaydı. Bunlara esnaf kethüdarları kefil edildiği gibi isimleri de defterlere kayıtlı idi. Aralarına dışardan birisinin karışması böylelikle önleniyordu. Bu sistemle hem ticaret denetlenebiliyor ve hem de asayiş sağlanabiliyordu.

Şehir İçindeki Önemli Tarihi Hanlar

Han cami-i	(Talas caddesinde)
Köşk Medrese	(Melikgazi-Köşk Mahallesinde)
Cırgalan Hanı	(Cırgalan'da)

⁹² M.Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik yapıları, Ank. 1991 S:410

Mengicek Hanı	(İnönü Bulvarında)
Baldöktü Hanı	(Kiçikapı'da Baldöktü Mescidi'nin güneyinde)
Gön Hanı	(Cami-i Kebir Mah.)
Piri Paşa Hanı	(Gön Hanı'nın yerinde idi)
Vezir Hanı	(Cami-i Kebir Mah.)
Pamuk Hanı (Kapan Han)	(Cami-i Kebir Mah.)
Tutlu Han	(Meydan da)
Mahkeme Hanı	(Cami-i Kebir'in Güneyinde)
Atpazarı Hanı	
Doğancı Ahmet Paşa hanı	(Kurşunlu Cami külliyesinden)
Nasrullah zâde Hanı	(ismi vakfiyelerde geçiyor)
Bezzaz Hanı(pamuk Hanı ?)	(ismi vakfiyelerde geçiyor)
Hamdi Bey Hanı	(İçerişar'da)
Somoğlu Han	(Bakırcılar Çarşısı civarında)
Kanzanak Hanı	(1326 tarihli ve 23 numaralı Erciyes gazetesi)

Han Cami-i Selçuklu dönemi menzil hanı üslûbunda, sur dışında fakat sura bitişik yaptırılmıştır. Akşam şehir kapıları kapatıldıktan sonra Kayseri'ye gelmiş bulunan yolcu ve kervanları barındıran bir handı. Eserin mevcut bir kitâbesi olmasa da K.Erdmann'a göre; yapının plânının 1230 yıllarında Kayseri'nin doğusunda vezir Celâleddin Karatay tarafından yaptırılmış bulunan "Karatay Kervansarayı'na" benzediğinden yine aynı vezir tarafından 1247 yılından önce yaptırılmış olmalıdır.⁹³ Ancak daha sonradan hanın basık kemerli kapısı mihraba çevrilmiş, bu cepheye dört adet pencere ilave edilmiş, Talas caddesine bakan tarafa ve batı duvarına kapılar açılarak cami haline getirilmiştir. İlk defa A. Gabriel tarafından 1927 yılından itibaren "Han Cami-i olarak isimlendirilmiştir."⁹⁴

Köşk Medrese 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar medrese olarak kullanılmış ancak yapının plânına bakıldığında hanikâh olarak yapıldığı konusunda sanat tarihçilerinde ortak bir kanaat oluşmuştur.⁹⁵ Bu yapının bir Ahî hanikâhı olduğu düşünülürse dönemde şehre gelen misafirlerin burada misafir edildiği muhakkaktır.

Cırgalan Hanı, eski Kayseri-Sivas yolu üzerinde bir han olup 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kuzey cepheden girişi olan ve uzun bir koridor üzerine sıralanan on bölümden oluşan kapalı tip bir han olduğu anlaşılmaktadır.

Pamuk (Kapan) Hanı, XV. Yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Eğer bu tarihlendirme doğru ise eserin Eretna dönemine ait olduğunu belirten kaynakların yanıldığı ve hanın Karamanoğlu, Dulkadıroğlu mücadeleleri döneminde yapılmış olması gerekir⁹⁶. Daha önceleri Pembe Han olarak adlandırılan⁹⁷ Kapan Hanı Osmanlı devletinin ticarî hareketin yoğun olduğu şehirlerinde olduğu gibi Kayseri'de de tek cins ticaret maddesinin alınıp satıldığı kapalı bir pazaryeri idi. İki katlı olan hanın odaları ortadaki revaklarla çevrili avluya bakar. Ancak kuzeye ve güneye bakan odaların dış cephe duvarları kaldırılarak yan sokaklarla

⁹³ Baş, Ali, Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma, Kayseri 1996, s.24

⁹⁴ Gabriel, A. Kayseri Türk İslâm Anıtları, Çev: Ahmet Akif Tütenk Kayseri 1954 s.38-41

⁹⁵ Halil Edhem, Kayseri Şehri, Ank. 1982, s.135 / Şaman N.-Yazar T, Kayseri Köşk Hanıkahı, Vakıflar Dergisi, sayı:22, 1991, s.301-315 / Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Kayseri Büyük Şehir Yayınları, 2009, cilt:2 s. 472

⁹⁶ Baş, Ali, A.G.E s.29

⁹⁷ İnbaşı, M. XVI. YY. Başlarında Kayseri, Kayseri, 1992 s.72

doğrudan ilişkilendirilmiştir. Yapı otel olarak kullanılırken üzeri tahta kaplı ve demir korkuluklarla çevrili balkon mekânları olduğu anlaşılmaktadır.

Gön Hanı, Yavuz Sultan Selim döneminde Kapalı çarşının bitişiğine Piri Mehmed Paşa tarafından 1519 yılında Konya'daki zaviyesine gelir getirmek maksadı ile vakıf olarak yaptırılmıştır.

Hacı Ahmet Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan cami, hamam, medrese, imaret ile birlikte bir de büyük hanın olduğu Ahmet Paşa'nın kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğünde bulunan H/989 tarihli Türkçe vakfiye suretinde belirtilmektedir. Kurşunlu Cami'nin etrafında bulunan bu hanın on üç ocaklı olduğu, handa kalan misafirlere her sabah ve akşam birer tas çorba (çorba) ve ikişer fodla (ekmek) verileceği yazılıdır. İmarette ise her sabah ve akşam gelen misafirleri güler yüz ve tazimle karşılayıp en fazla üç gün mişafir edecek bir şeyh, levazım işleri için bir vekilü'l-harç, bir kilâri (kilerci), bir habbaz (ekmekçi), biri üstâd biri şakird (çırak) iki tıbah (aşçı), bir bevvab (kapıcı), bir de faraş tayin edileceği ve her sabah ile ikinci vakti buğday çorbası pişirileceği, Cuma geceleri de zerde ve pilav verileceği belirtilmiştir. Ayrıca yemeğin yanında nohut, soğan bal, zafran ikram edileceği yazılıdır. 1581 tarihinden önce yaptırıldığı anlaşılan bu hanın ve imaretin seferberlik sırasında(1914), hamamın ise daha sonra(1929 yılında)⁹⁸ yıktırıldığı bilinmektedir

Vezir Hanı, Kapalı çarşının yanındadır. III. Ahmed zamanında Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahım Paşa tarafından 1727 yılında tacirlerin oturması için yaptırılmıştır. Mimari bakımdan sağlam, çok enteresan olan bu handa; halı, yün ve pamuk ticareti yapılmaktadır. Ortasında çeşme vardır.

Mahkeme Hanı, Kayseri İçerişar'da, ticarî dokunun yoğun olduğu bir bölgede, Raşit Efendi Kütüphanesi'nin doğu duvarına bitişik bulunan bir yapı iken 20-mart-1965 tarihinde yıktırılmıştır. Zemin katında toplam on dört oda bulunan hanın orta avlusu hayvanların konulduğu yerd. Daha sonraları bu binâ adliye olarak kullanıldığı için Mahkeme Hanı ismini almıştır.

1900'lü yılların başlarında Kayseri'de 2692 büyük dükkân, 4500 orta büyüklükte dükkân ve 30 adette ticarî hanın varlığı kentteki ticarî hayatın hacmi hakkında bir fikir vermektedir.⁹⁹

Hanlar

şimdi kuşun kurdun uğrağı hanlar,
Tıklım tıklım doluydu bir zamanlar.

Çoluk çocuk, **genç** ihtiyar insanlar,
Konar göçer hep gülerdi bu hanlar.

Bu hanlar, hasreti **alan** yollarda,
Menzil menzil dizilmişti artarda.

Yorgun argın gelen nice kervanlar,
Hana ulaşınca hayatı anlar.

Hasrete ve acıya direnenler,

⁹⁸ Erkiletlioğlu Halit, Geniş Kayseri Tarihi, Kayseri 2006, S:680

⁹⁹ Tuzcu Ali, "19. Yüzyılın başlarından-20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı " III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri 2000 S:544

Canı yolda bırakmadan gelenler.

Kervan kervan katılanlar atağa,
Handa baş korlardı rahat yatağa.

Hanlar ıssız yolun dert ortakları,
Hanlar karabağrın gönül akları.

Bugün yollar ıssız, bozkırlar sessiz,
Menzillerde kalmış hanlar nefessiz.

Her yolun sonunda, şu dağ başında,
Binbir anı, özlem yatar taşında.

Tıklım tıklım dolduğu o zamanlar,
Binlerce yolcuya güldü bu hanlar.

Ne varsa gündüzde, güzel aktadır,
Şimdi hanlar ıssız, karanlıktadır.

Bilmem yaşlı **yolcu** şimdi neredir,
Hanlar yıkık dökük, hep viranedir.

Bitkinleri zinde çıkaran hanlar,
Sizi ancak konup göçenler anlar.

Sizler ıssız yolun dert ortakları,
Sizler karabağrın gönül akları.

Bugün yollar ıssız, hanlar nefessiz,
Ne gelen ne giden her taraf sessiz.

Kemal Eyüpoğlu

Son Dönem Hanları (20.Yüzyıl Ortalarına Kadar Ki Hanlar)

Körükçünün Hanı	(Hacı Mansur Mah.-Çifteönü)
Gömlüksiz(Çeşme) Hanı	(“ “ -Sonradan Cihan Oteli ismini aldı)
Topal İsmail'in Hanı	(Pamukhan'ın kuzey batısında) Temiz bakımlı bir handı
Deli Mustafa'nın Hanı	(Sivas Caddesi, Belediye bloklarının doğu ucunda)
Yedekçioğlu Hanı	(Kazancılar Çarşısında –Sonradan Sakarya oteli)
Gazioğlu Hanı	(Kazancılar Çarşısının içinde)
Haşim Ağa'nın Hanı	(Eski Bedesten'in civarında)
Ekmekçibaşın Hanı	(Eski Bedesten'in karşısında)
Cavıt Emminin Hanı (Akşehirlioğlu)	(Güneş Hastanesinin yeri)
Yusuf Ağa'nın Hanı	(Eski Kürtüncüler ve leblebicilerin içinde)

Hacı Nuri Bey'in Hanı	(Hatiroğlu Camisinin kuzeybatı karşısından Boyacı kapıya kadar büyük bir alanda iki han halinde idi.)
Demir Han	(Cami-i Kebir Mahallesinde)
Keçeci Hanı	(Cami-i Kebir Mahallesinde)
Taşçıoğlu Hanı	(Hatiroğlu Camisi'nin batısında)
Abekir Ağanın Hanı	
Mumcular Hanı	(Düvenönü Meydanında)
Çukur Han	(Kurşunlu Caminin doğusundaki parkın yerinde)
ÖzköşeninHanı (Ahrazlar hanı)	(Almer Oteli'nin arkasında)
Ali Efendi Hanı	
Maarif Hanı	
Yeni Han	
Semuhoğlu Hanı	

Körükçü Hanı, Çifteönü Caddesi ile Karakuş Sokağı arasındaki bölgede yer alan bu han zamanının en tanınmış hanı idi. 18.yüzyılın sonu veya 19. yüzyıl başlarında yaptırıldığı tahmin edilen Han; iki katlı, Develerin girdiği geniş bir kapısı vardı. Ortası avlulu alt kat ve üst katta birçok odaların bulunduğu bir konaklama mekânı idi.

Gelen yolcular burada hasırlar üzerinde yan yana yatarlardı. Geceliği ise 50-150 kuruş arasında bir ücretti. Son zamanlarında yenilenmek üzere yıktırılmış ancak yeniden yapılamamıştır.

20. yüzyılın başlarında da Kayseri gibi ticarî bir merkeze mal almak veya satmak maksadı ile her gün yüzlerce tüccar ve köylü gelmekte idi. Bunların şehirde konaklama ve alışveriş şartlarını düzeltmek üzere Kayseri'nin efsane valisi Muammer Bey'in köklü önlemler aldığını görmekteyiz. Muammer Bey, pazar yerlerinin dağınık olmasından dolayı köylülerin özellikle yağmurlu ve karlı havalarda hayvanlarını ve ürünlerini koyacak yer bulamadıkları sebebi ile "kendilerinden ekmek, yakacak beklediğimiz o ayağı çarıklı köylülere acaba işlerini kolaylaştırmak için ne fedakârlık gösteriyoruz? Zavallı köylüler bin meşakkatle meydana getirdikleri fazla mahsulü satmak için şehirde birçok sıkıntıya maruz kalmaktadırlar." Diyerek, Düvenönü'nden Boyacıkapısı'na kadar 500 metre uzunluğunda ve 100 metre genişliğinde, içerisinde birkaç han ve eşya deposu olan büyük bir merkez yaptırmış idi.¹⁰⁰

Mumcular Hanı 280 metre kare büyüklüğünde bir avlu içinde idi. Develerin ve at arabalarının girebileceği büyük bir kapısı vardı. Mumcu Yunus Efendi'nin işlettiği 8-10 odalı bu hanın müşterileri daha ziyade Yemliha, Hamurculu ve civar köylerden gelip beraberlerinde getirdikleri pekmez, yoğurt ve peynir gibi ürünlerini gündüz pazarlarda satarak akşam Han'a gelen Köylülerdi. Yolcu, atını veya eşeğini aşağı hayata(avluya) bağlar, yemini suyunu verir sonra hasır serili yukarı kata çıkar hangi odada boş bir yer bulursa diğer müşterilerle beraber yatardı. Bu handa gecelik ücret 5-10 kuruş idi. 1937 yılına kadar çalıştı. Sonra bu tarihte Kayseri valisi ve belediye başkanlığını beraberce yürüten Nazmi Toker tarafından İnönü Bulvarının açılması sebebi ile yıktırıldı.

Bu günkü Kurşunlu Cami'nin doğusunda bulunan parkın yerinde dört adet han vardı ki bunlardan birisi Tolanın Mehmet Ağa'nın işlettiği handı. Burada daha çok Irmak kenarı köylerin ahalisi kalırdı. Bu han yıkılınca köylüler Cihan Oteli'nin yerindeki Taşçıoğlu Mustafa Efendi'nin işlettiği Taşçıoğlu Hanı'nda(Gömleksiz Hanı) kalmaya başladılar.

¹⁰⁰ Kars Zübeyir, Kayseri ve Sivas'ın çağdaşlaşmasında Vali Ahmet Muammer Bey, Erzurum 2008, s:37

Aynı mahalde bulunan bir diğerk han da Çukur Han olarak bilinir, Ürgüp ve çevresinden gelenler kalırlardı. Ayrıca Göleksiz Çeşme sokağında Ekmekçibaşının Hanı denilen bir han daha vardı.

1940 lı yıllarda Eski Stadın kuzey batısında bulunan Deli Mustafa'nın Hanında çevre köylerden gelenler kalırlardı. Alt katta nerdeyse diz kapağına kadar at ve eşek pisliği olur, ortadan direklerle bölünen ikinci katta da hasır serili olup, insanlar yan yana paltolarını yorgan olarak kullanıp yatarlardı. Hanın karşısındaki çeşmede temizliklerini yaparlar veya buradan doldurdukları bir ibrikle etrafı basit tahtalarla çevrili ve gideri dereye olan bir helâda ihtiyaçlarını giderirlerdi. Bu hanın gecelik kalma ücreti 10 kuruştı.

Düvenönü'nde bulunan Âdem Ağa'nın Hanı daha önceleri Dörtduğaın medresesi idi. Geniş avlusunda, Nevşehir, Kırşehir, Develi ve Yahyalı taraflarından gelen yolcuların kamyonları veya at arabaları sıra sıra dizilirdi. Burada kalma ücreti 1970 li yıllara kadar 1 lira iken bu tarihten sonra 5 liraya kadar çıkmıştı. 50-55 odası bulunan hanın bir odasında 5-6 kişi kalır, kışın her odada bulunan odun sobası için kalanlara 4-5 odun verilirdi. Odada tahta yatak üzerinde bir şilte mevcuttu. Yorgan olarak ta kıl battaniye verilirdi. Büyük bir hayat içinde bir adet helâ vardı ve içinde bulundurulan bir teneke su ve bir maştafa taharet ihtiyacını karşılardı.

Hacı Nuri Bey'in Hanı ise Hatiroğlu Camisi'nin kuzeybatısında Boyacı Kapısına kadar ki büyük alanda iki adet handan ibaretti. Yonu taştan yapılmış 8-9 metre yükseklikte iki katlı sağlam yapılı bir bina idi. Üst katlarda sıralı odalar, aşağı ise hayvanların bağlanıp bakımlarının yapıldığı büyük bir avlu vardı. Bu han Nazmi Toker'in valiliği zamanında Bugün ki Kiçikapıdan tren istasyonuna kadar ki hastane bulvarı açılırken yıktırılmıştır.

Taşçioğlu'nun Hanı, Şimdiki Güneş hastanesinin batı yanında idi. İki katlı, taştan yapılmış büyük kapılı bir bina olup son sahibi olarak Kör Nazif'in babası tarafından çalıştırılırdı.

İsmi bulamadığımız bir büyük han da yine Düvenönü'nde Almer Oteli'nin hemen önünde yer almakta idi. Bu hanın kapısı puhur develerin (ağzından salyalar akan erkek damızlık deve) ayakta girebileceği kadar büyüktü.

Kayseri'ye gelen Seyyahlar Ve Kaldıkları Mekânlar

On yedinci yüzyılın başlarında(1608-1619) Kayseri'ye gelmiş bulunan Ermeni Simeon, şehrin genellikle bir virane görünümünde olduğunu ama bununla birlikte hanlar, bedestenler, dükkânlar, çarşı-pazar ve kuyumcu dükkânları olan canlı bir ticaret merkezi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kayseri'de kaldığı zaman içinde Ermeni cemaatinin kendisine sahip çıktığını, Vardapet Kirkor isimli bir Ermeni'nin kendisine hüsn-ü kabûl ve sevgi göstererek misafir ettiğini yazmaktadır.¹⁰¹

IV. Murad 1638 yılında Bağdat seferine giderken Kayseri'ye geldiğinde şehrin eşrafından birisinin konağında, vezirinin ise Zennecioğlu konağında kaldığı söylenir.

Yine 7 Ekim 1705 tarihinde Kayseri'ye gelmiş bulunan Fransız asıllı doktor Paul Lukas, hekim olduğu için halktan bir çok kişinin evinde kalma teklifini geri çevirmiş, ancak ileri gelen emirlerden birinin hazırlattığı evde kalmıştır. Seyyah, kaldığı bu evin temizliği ve güzelliğini özellikle belirtmektedir. Kayseri'de kaldığı müddetçe de halk her öğün yemek, pasta ve meyve ikramında bulunmuştur.¹⁰²

¹⁰¹ Simeon, Tarihte Ermeniler 1608-1619, İstanbul 1999, s:255

¹⁰² Eravşar Osman, Seyahatnamelerde Kayseri, KTO yay. Kayseri 2000 s:68-73

1813 yılında Kayseri'ye gelen İngiliz seyyah John Macdonald Kinneir, Rum piskoposluğuna bağlı bir manastırda yiyecek masraflarının bir kısmını karşılamak şartı ile beş gün kalmış ve bu kaba bulduğu hareketten rahatsız olduğunu da açıkça belirtmiştir. Dönüşte de İncesu'da bir Rum'un evinde kaldığını belirtmektedir.¹⁰³

1832 yılı sonlarında Anadolu'yu işgal ederek Kütahya'ya kadar ilerleyen Mısır Paşası Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın sekiz bin askerî o kışı Kayseri'de geçirdi. Hayreti oğlu Emin Ağa komutasındaki bu askerler kısım kısım hanlara, evlere, camilere ve mescidlere yerleştiler. Halk bu sebepten pek çok zarar gördü¹⁰⁴. Nihayet Mısır ordusunun bu birliği 1833 Haziranının on birinde Kütahya Anlaşmasının sonucu olarak Kayseri'yi boşalttılar.

İngiliz Coğrafya Derneği üyesi William John Hamilton da 1835 yılında Kayseri'ye geldiğinde Ermeni Kilisesine ait iyi ışık alan geniş ve rahat bir evde kaldığını yazmaktadır.

1839 tarihinde kente gelen William Francis Ainsworth da kendilerine "Eski Ermeniler" diyen bir cemaatin kilisesine ait bir ev kiraladığını söylemektedir.

A.D. Mordmann 1850-59 yıllarında şehre gelmeden önce Emmiler köyünde köyevinde misafir edilmiş, şehirde de İngiliz konsolosu Sir Henry Setur'un evinde kalmıştır.

Bir Alman doktor olan H.Barth, 1859 yılında Kayseri'ye geldiğinde kaymakam tarafından bekletildiği ve kötü karşılandığı için şehir hakkında olumsuz bir kanaat sahibi olmuştur. Bu psikoloji içinde büyük ve yarısı çökmüş (1835 depreminin etkileri halen gözlenmektedir.) bir caminin yanında bulunan bir hana geldiklerinde hanın çok pis ve kokuyor olması ve ayrıca doğru dürüst bir odasının bulunmaması seyyahta şehri hemen terk etme arzusunu uyandırmıştır.

1855 tarihinde Türkiye'ye gelmiş bulunan Fransız seyyah Jean Henri Abdolonyme Ubcini yol boyunca kaldığı hanları şöyle tasvir etmektedir: "Hanların yakınlarındaki köylerde kervanların gelme zamanlarında hareket başlar. Belli günlerde kervan görünür. Alabalık bir tacir ve yolcu kitlesi sel gibi akar. Kervan mola verir, Develer sırtlarındaki yükleri alsınlar diye kendiliğinden çökerler. Hararlar açılır ve mallar ortaya serilir. Köylüler bütün yıllık ihtiyaçlarını ayrıca İran şalları ve tütün ile Avrupa mamulâtı eşyalar satın alır. Karşılığında el işleri verirler. Gün batımında alış verişe son verilir. Kervan bir akarsuyun başında çadır kurar yahut ta vakıfların veya hayırsever bir vatandaşın tacir ve yolcuların rahatlığı için inşa ettirmiş olduğu bir hana yerleşir. Yastık ve yatak vazifesi yapacak kilimler ve eyerler yerlere serilir. Çubuklar yakılır, öte yanda hizmetkârlar köylülerin yardımı ile pilav pişirmeye ve kuzu çevirmeye başlarlar. Ötekiler yolcuların etrafını alıp gördükleri ve geçtikleri yerlere dair anlattıklarını dinlerler."¹⁰⁵

1881 yılı içinde Kayseri'ye gelen İngiliz seyyahı Henry Fanshawe Tozer, Ermeni mahallesinde Captan Cooper adlı bir Ermeninin doğu tarzında döşediği evinde kalmıştır.

Şehre daha sonraki tarihlerde gelen gayrimüslim seyyahların da ya şehirdeki mevcut kiliseler tarafından ya da gayrimüslim cemaat mensupları tarafından misafir edildikleri anlaşılmaktadır. Bazan da şehir hanlarını tercih etmişlerdir. Jeolog Edmund Nauman 1890 yılında Kayseri'ye geldiğinde bir avlunun etrafında odaların sıralandığı **Hamdi Bey** hanında kaldığını söylemektedir. Handa ve şehirde çok miktarda Avrupalı tüccara rastladığını hatta bunlardan Singer marka dikiş makinelerinin satışını yapan Bernard Housenfranz isimli Almanla da tanıştığını belirtmektedir. Daha sonra Bakırcılar Çarşısı yakınında bulunan ve

¹⁰³ Eravşar, a.g.e. s:76

¹⁰⁴ Ahmed Nazif Efendi, Mir'at-i Kayseriyye, Çev. M. Palamutoğlu, Kaysri 1987, S:190

¹⁰⁵ J.H.A.Ubcini, 1855'de Türkiye, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977 S.77

Asya'daki seyahati süresince kaldığı en iyi han olarak tanımladığı **Somoğlu Hanı**'na geçmiştir. Bu hanın da büyük bir avlu etrafında sıralanmış iki katlı odalardan ibaret olduğunu ve çok temiz olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶

Fransız ordusu adına Anadolu'da inceleme yapmak üzere 24 aralık 1890 tarihinde Kayseri'ye gelen teğmen Kont De Cholet, bir Ermeni'nin işlettiği hana yerleşmiştir. Buranın atların kalacağı bir büyük ahır olan eşyasız, penceresiz ve soğuk odalardan oluştuğunu, yolcuların kendi halılarını ve çarşafalarını sererek yattığını, özel odaya fazla para vermek istemeyenlerin ise hem kahvehane, hem de yatakhane olan büyük genel salonda yan yana kaldığını, arabaların ve ticarî malların büyük avluda muhafaza edildiğini yazmaktadır. Cholet, Kayseri çarşısının içinden yol geçen ve çevresinin içleri pahalı mallarla dolu çok sayıda dükkân ve hanla çevrildiğini, bu çarşının Anadolu'da, Ermenistan'da ve Doğu'da üretilen bütün değerli malların doğal deposu olduğunu, İstanbul tacirlerinin ihtiyaçlarını eksiksiz karşıladığını anlatmaktadır.¹⁰⁷

Alman Roman Oberhummer ile Heinrich Zimmerer yanlarında dokuz kişilik bir araştırma ekibi ile birlikte 3 aralık 1899 tarihinde Kayseri'ye gelirken önce İncesu'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayında konaklamışlar sonra da doğrudan Talas'a geçerek burada ki Amerikalı misyonerin evine inmişlerdir. 1905 tarihinde şehre gelen Hans Hermann Graf Von Schweinitz ve karısı ise önce bir hana inmişler sonra da Christides isimli bir Ruma ait olan kışlık eve taşınmışlardır. 1908 de Kayseri'ye gelen Alman Hans Rott hiç güvenmediği halde bir Ermeni'nin hanında kalmış ancak çıkarken şişirilmiş ve yanlış hesaplar yüzünden bunlarla uzun tartışmalar yapmak zorunda kalmıştır. Ermeniler hakkında da ayrıca şu izlenimlerini özellikle belirtmiştir: "Gezdiğim yerlerde hiçbir halk gurubu bana bu Ermeniler gibi cüretli, tedirgin edici ve politik olarak düşüncesiz gelmedi. Bunların içinde antika taklitçisinden en aşağı çobanına kadar, namussuzundan yalancısına kadar hepsi mevcut. Sadece Ermeni yerleşmelerinde bagajlarımızın emniyeti için endişelenmek zorunda kaldım".¹⁰⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında ve özellikle de Arap coğrafyasının imparatorluktan kopmasında birinci derecede rol oynayan Gertrude Bell isimli İngiliz casusu kadın 1910 yılında Kayseri'ye de gelmiş burada bir Ermeni zaptiyenin yalan yanlış telkinlerine inanarak bir oda kiralamak veya bir handa kalmaktan çekinerek Talas'taki Amerikan hastanesinde üç gün kalmıştır.

Yine Fransızların ünlü tarihçilerinden Guillame De Jerphanion 1912 yılında geldiği Kayseri'de Cizvit misyonerler tarafından bütün masrafları karşılanan mobilyalı bir evde kalmış ve hatta istemesi halinde kendisine bir ev bile satın alınabileceği teklif edilmişti.

Atatürk'ün Kayseri Ziyaretlerinde Kaldığı Mekânlar

Sivas kongresinden sonra üç araba ile Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan "heyet-i Temsiliye" üyeleri 19 Aralık 1919 tarihinde Kayseri'ye geldi. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Mazhar Müfit Hakkı Behiç Bey, Temsilciler Kurulu Yazmanı Hüsrev (Gerede), Alfred lakaplı Ahmet Rüstem, Süreyya (Yiğit) ve geleceğin başbakanlarından Dr. Refik (Saydam) Beyler ile yüzbaşı Bedri ve şoför Mehmet efendi ile diğer şoförler ve korumalar vardı.

¹⁰⁶ Eravşar, a.g.e. s:197

¹⁰⁷ Kont De Cholet. Armenie Kurdistan et Mesopotamie, Paris, 1892 s:54-69

¹⁰⁸ Eravşar, a.g.e. s:278-279

Akşam saatlerinde şehre giren heyetten Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit ve Alfred Rüstem Şehrin eşrafından İmamzâde Reşit Beyin iki katlı ahşap evinde gecelediler. Paşa, üst katta sağdaki odada, Mazhar Müfit, karşıdaki odada, Hüsrev Bey de Mazhar Müfit'in yanındaki odada kaldılar. Mazhar Müfit, hatıralarında; "Çok iyi ve çok rahat yapılmış yataklara kavuştuk. Odalar, yanan sobalarla son derece iyi ısınmıştı. Rauf Bey, Nuh Naci Yazgan'ın evinde, diğer kişiler de şehrin ileri gelenlerinin konaklarında kaldılar." demektedir.

Atatürk ikinci defa Erzurum deprem bölgesinden dönerken 13 Ekim 1924 tarihinde Kayseri'ye geldiğinde nerde kaldığı kaynaklarda tam belirtilmiyorsa da buranın bütün duvarları tavanı ve zemini Kayseri'nin nefis halıları ile donatılmıştı. Bu gelişten iki gün önce de Latife Hanım, Salih Bey gelmişlerdi. Gerek Atatürk'ün yanında gelen kalabalık heyetin ve gerekse Latife Hanımla gelenlerin yine şehrin ileri gelenlerinin evlerinde veya valinin ayarladığı yerlerde kaldıkları tahmin edilir.

28 Eylül 1928 tarihinde yeni harfleri tanıtmak üzere Kayseri'ye gelen Atatürk'ün yanında Kastamonu mebusu Ali Nazmi Bey, Başvekil İsmet Paşa ve kalabalık bir heyet vardır. Aynı gün trenle saat 19 da Yozgat'a hareket ederler.

Atatürk, serbest firkanın lağvedilmesinden sonra 18 Kasım 1930 Pazar günü saat 13.15 te trenle dördüncü defa Kayseri'ye geldi. O gün ziyaretlerden sonra trende geceledi. Ertesi gün 14.30 da da Sivas'a hareket etti. Yanında İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya), Milletvekillerinden Ali(Kılıç), Salih (Bozok), Recep Zühtü (Peker), Cevat Abbas (Gürer), Falih Rıfkı (Atay), Reşit Galip, Ruşen Eşref (Ünaydın), Memduh Şevket (Esendal), Başyaver Rusuhi ve yaverler, Genel Yazmanı Hasan Rıza (Soyak), Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Hüsamettin ile her bakanlıktan birer müfettiş vardır. (Milli Eğitim Bakanlığını Hasan-Ali Yücel temsil etmektedir).

4 Şubat 1934 Pazar günü yine trenle beşinci defa geldiği Kayseri'de Vali konağında kaldı ertesi günü Niğde'ye hareket etti.

Otellerin Tarihi

Otel sözcüğü Fransa'da eskiden konak anlamında kullanılan höteVâtn gelir. Otel, isteyenlere para karşılığı geceleme için oda ve istenirse yemek sağlayan ticarî bir kuruluştur. Motel ise, anayollar üzerinde bulunan ve özellikle kendi taşıtlarıyla yolculuk edenlerin konakladığı bir tür oteldir.

19. yüzyıl ortalarına kadar çok az insan evinden uzaklara gitmeyi göze alırdı. Yola çıkmaya cesaret edenler atla ya da posta arabasıyla yolculuk eder, yemeğe ve yatağa ihtiyaç duyduklarında bir handa ya da kervansarayda konaklardı. Batıda posta arabalarının yerini demiryolları almaya başlayınca, insanlar daha hızlı bir ulaşım aracı olan trenlerle yolculuk etmeye başladı. İstasyonların yakınında elverişli konaklama yerlerinin bulunmayışı yüzünden demiryolu şirketleri yolcuların kalabileceği, otel adını verdikleri binalar yaptılar. Bunlardan bazıları çok büyüktü. Londra'daki St. Pancras istasyonuna bağlı olarak yapılan aynı addaki otel 1871'de tamamlandı. Zamanın ünlü mimarı Sir George Gilbert Scott tarafından gotik üslupta yapılan otel görkemli kulelerle bezenmişti. 1829'da Boston'da açılan Tremont House otelinin 170 odası, 200 kişilik bir yemek salonu vardı. Bu otel müşterilerine özel odalar sunan ilk otellerden biriydi. Önceleri müşteriler odaları başkalarıyla paylaşmak zorunda kalırdı.

19. yüzyılda ticaret ve sanayinin gelişmesiyle kent ve kasabalarda otellere gereksinim arttı. Ayrıca bazı insanların kaplıcalara ya da sağlık merkezlerine gitmek zorunda kalışı da otellerin yaygınlaşmasını etkiledi. Yolcuların birkaç haftalık bir süre için kalabilecekleri dağ, göl ya da deniz kıyısı gibi güzel görünümlü, iklimi genellikle ılık, bol güneşli, spor ve eğlence

imkânları olan yerlerde dinlenme amacına yönelik oteller yapılmaya başladı. 1890'lardan sonra otellerde eğlenceler de düzenlendi. Büyük oteller nefis ve seçkin yemekler sunan özel lokantalar açtı. Bugün de pek çok otelde düğün benzeri özel törenlerin yapılabildiği büyük salonlar bulunur.

Moteller

20. yüzyıl ilerledikçe, gittikçe daha fazla insan tren yerine kendi taşıtıyla yolculuk etmeye başladı ve böylece karayollarına yakın konaklama yerlerine gereksinim duyuldu. Motel, bu gereksinimi karşılamak için ortaya çıkan bir Amerikan buluşudur. Anayol yakınında çiftliğı olan bazı çiftçiler turist kampı adı altında, yaptıkları küçük evlerde yolculara konaklama imkânı sağladılar. Daha sonra bu yapılar genellikle bir orta avlu çevresinde toplânmaya başladı ve böylece moteller ortaya çıktı. 1940'larda ABD'de otellerin yaklaşık yarısı kadar motel bulunuyordu. 1970 li yıllarda ise durum tersine dönmüştü. Otellerde müşterilere bir büyük yapı içinde özel odalar sağlanırken, motellerde, yakınında park yeri bulunan, yatak odası, banyo, bazen de küçük bir mutfaktan oluşan, kendi içinde yeterli birimlerin yer alması, otel ile motel arasındaki başlıca farktır. Moteller genellikle tek katlıdır ve ön kapılarından doğrudan bahçeye çıkılır.

Oteller

Türkiye'de de çağın ihtiyaçlarına uyularak Selçuklu döneminden beri kullanılan kervansaray ve han sistemi yavaş yavaş yerini batı tarzı otellere bırakmaya başladı.

Türkiye'nin ilk çağdaş oteli olan Pera Palas 1892'de açıldı. Ortakları arasında ünlü demiryolu şirketi Wagons-Lits'in de bulunduğu bu oteli gene Beyoğlu'nda açılan Tokatlıyan ve Bristol otelleri izledi. Kayseri'de 1895 tarihinde hizmete giren "Belediye Oteli" ilk örnekler arasında yerini alır. Ardından 20. yüzyıl başlarında Sirkeci'deki hanlar birer birer otelle dönüştürüldü ve kentin birçok kesiminde yeni oteller açıldı. İstanbul'u önce Kayseri, İzmir ve öteki Anadolu kentleri izledi. Ankara'nın ilk modern oteli olan Ankara Palas 1928'de açıldıktan sonra Belvü Palas ve başka oteller hizmete girdi.

Türkiye'de otelciliğın asıl gelişimi 1950' llerde başladı. İç ve dış turizmin giderek önemli ve yüksek kazançlı bir işkolu durumuna gelmesi de bu süreci hızlandırdı. 1954'te uluslararası oteller zincirinin bir halkası olan İstanbul Hilton açıldı. Sonraki yıllarda da İstanbul Sheraton, Etap Marmara ve Ankara Hilton gibi büyük oteller hizmet vermeye başladı.

1970'lerde İstanbul'da uluslararası kongrelerin giderek sıklaşması kongre turizmine hizmet verecek lüks otellerin birbiri ardı sıra kurulmasına yol açtı. Bazıları henüz yapım aşamasında olan bu otellerin çoğu yerli ve yabancı kuruluşlarca ortak olarak yapılmaktadır. Otelciliğın bir işkolu olarak gelişimi bu alanda çalışacak personelin eğitimini de gerektirir. Türkiye'de otelcilik ve turizm eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı otelcilik ve turizm meslek liseleri ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlı Otelcilik ve Turizm Eğitim Merkezleri (OTEM) tarafından yürütülür.

İlk otelcilik ve turizm meslek lisesi Ankara' da 1961-62 öğretim yılında Otelcilik Okulu adıyla açılmıştı. 1973-74 öğretim yılında bu okulların adı "Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi" olarak değiştirildi. 1983-84 öğretim yılında ise bazı derslerin öğretiminin yabancı dilde yapıldığı Anadolu otelcilik ve turizm meslek liseleri açılmaya başlandı. Ankara, İzmir ve İstanbul'da düzenlenen OTEM kurslarında kuramsal derslerin yanında bakanlığın belirlediği otellerde uygulamalı dersler de yapılmaktadır.

Eski Kayseri Otelleri

Belediye Oteli	(Kayseri’de İlk Otel)
Sivas Oteli	(Düvenönü’nde Almer Oteli’nin civarında)
Eski Postane Oteli	(Kılnamaz İşhanı’nın Yerinde)
Seyhan Oteli	(Eski Büyük Sinema Karşısında)
Meydan Oteli	(Düvenönü’nde)
İstanbul Oteli	(Kurşun Cami’nin Kuzey karşısında)
Ankara Oteli	(Düvenönü, Sur Kenarında Cumhuriyet Okulu yanı)
Yıldız Oteli	(Kağrı Pazarı-Hunat Camisi’nin Güneyi)
Erciyes Oteli	(Bakırcılar Çarşısı İçinde)
Cihan Oteli	(Hacı Mansur Mah.-İlk ismi Gömleksiz Hanı idi.)
Sakarya Oteli	(Kazancılar Çarşısında-İlk ismi Yedekçioglu Hanı idi)
Anadolu Oteli	(İnönü Bulvarında)
Sahra Oteli	(Cumhuriyet Meydanında, Hattat Otelin yerinde)
Akın Palas Oteli	(Cumhuriyet Mah.)
Vatan Oteli	(Bankalar Cad.)
Çiçek Palas Oteli	(Millet Cad. Hunat Yakını)
İzmir Oteli	(Nazmi Toker Cad.)
Yozgat Oteli	(Kumaşçılar Sok)
Bağdat Oteli	(Maarif Cad.)
Yeni Otel	(İstanbul Cad. Kurşunlu Caminin batısında)
Turist Oteli	(İstasyon Caddesinde)
Alemdar Oteli	(Cumhuriyet Meydanında)

Türkiye’deki ilk uygulamalardan birisi olarak 1895 tarihinde Sarayönü’ne (Cumhuriyet Meydanı) “Belediye Oteli” ismi ile iki katlı bir bina yapıldı. Belediye Reisi Tavlusunlu Mehmed Ali Efendi tarafından belediye bütçesinden yaptırılan bu binanın ilk katında Belediye Eczanesi ile bir lokanta ve üst katta da otel bulunuyordu. Bu tesis 1935 yılında Vali Nazmi Toker tarafından yıktırılarak yerine TAN Sineması yaptırıldı.

Eski Postahane Oteli; Posta merkezi görevi de yapan bu han “Eski Postahane Hanı” olarak anılmış daha sonra 1935 yıllarından itibaren “Eski Postahane Oteli” ismini almıştır.

Cami-i Kebir’in kuzeyinde şimdiki Kılnamaz İşhanının yerinde bulunan bu hanın; alt katında dört ahır, bir samanlık, ve büyük bir avlusu vardı.

Şehir dışından belli günlerde gelen posta arabaları, büyük bir kapıdan avluya girer mektup ve diğer postaları beklemekte olan alıcılara dağıtırlardı.

Hanın ikinci katında üç dükkân vardı ki ticaret sebebi bu dükkânlardı, mal alıp verirlerdi. 3. katta ise 8 oda vardı, her odada 6-8 kişi yatardı. Şilteler (içi berdi denilen otla doldurulmuş) vardı, gecelik kalma ücreti 15 kuruştı. 1935 yıllarında Han Mustafa Kılnamaz tarafından işletilmeye başlandı. Otelimsi bir kimlik kazandırılan bu yerin odalarından birisi iki yataklı, iki tanesi de tek yataklı hale getirildi.

İki yataklıda geceleme ücreti 25 kuruş yapıldı, tek yataklıdan ise 40 kuruş ücret alınıyordu.

1938 yılında Kayseri'ye gezi amacıyla gelen Ankara'daki yabancı devlet temsilcileri şehirde asrî bir otel olmadığından iki gece Nafia Vekâleti'nin kendilerine tahsis ettiği yataklı vagonlarla kalmışlardı.¹⁰⁹

1940-50 arasında Kayseri de 8 otel vardı. Otelciler derneği başkanı Sn. Mustafa Kılınmaz'ın verdiği bilgilere göre bunlar; Sivas Oteli, Eski Postahane Oteli, Seyhan Oteli, Meydan Oteli, İstanbul Oteli, Sakarya Oteli, Sahra Oteli ve sonraları da Turist Oteli idi. En ucuzu da 25 kuruş idi ki buraya gelen yolcular hayvanla gelirdi (at ve kağnı) yolcular yerlerdeki berdi basılı şiltelerde yatarlardı.

Geceliği pahalı olan otellerde ise şilte yerine yatak ve yorgan olurdu.

Kışın ısınma her odada bulunan sobalar ile karşılanır, tuvalet ihtiyacı ise katlarda bulunan helâlarda ibrikle bulundurulmuş su kullanılarak giderilirdi.

Erciyes Oteli, 1940 1950 li yıllarda Ahmet eskici ve kardeşi tarafından işletilirdi. Yeri ise Şimdiki Urba mağazasının yerinde idi.

Cumhuriyet Meydanı'ndan İstasyon Caddesi ve sol başta İstanbul Oteli 1939

¹⁰⁹ Karamete Kemalettin, Kayseri'nin Turistik Bakımından Önemi, Erciyes Halkevi Dergisi, sene 1939, sayı 12 s:350

Sivas Otelinde daha çok Kayseri'ye çalışmaya gelen Sivaslı işçiler 150-200 kuruş ücretle kalırlardı. Otel binasının ilk sAhîbi postacı Nisarizâde Mustafa Efendi olup önceleri kendi posta atlarının ahırını kullanarak kullanıyordu. Daha sonraki sAhîbi Ahrazın Hamdi Ağa bu mekânı otel olarak işletmeye başladı ve 1973-74 yıllarında da yıktırıldı.

Düvenönü'nde Meydan oteli, Sema Oteli, Kurşunlu Cami'nin kuzey karşısında üç katlı İstanbul oteli, bir de İnönü Bulvarında Anadolu Oteli vardı. Kazancılarda bulunan Uğur Otelinde ise daha ziyade dar gelirli kalırdı.

Hunat Camisinin güney tarafında yer alan Yıldız Oteli dört katlı bir bina idi. Zemin katı hayvanların kaldıkları bir mekân ve üst katlarda da dörder kişinin kalabildiği odalar vardı. Yatakların üzerine birer battaniye verilir, kışın ısınma soba ile sağlanır ve ikinci ve dördüncü katlarında ise birer tuvalet bulunmakta idi. Odalarda 1940-1950 li yıllarda bir gecelik kalma ücreti adam başına 2 lira idi.

HATTAT HOTEL

FİYAT LİSTESİ
PRICE LIST
1975

Tek Yataklı Oda One bedded Room	70 TL
Çift Yataklı Oda Double Room	110 TL
Tek İşgal Single occupancy	80 TL
Köşe Odaları Corner Suite	130 TL
Ekstra Yatak Extra - bed	30 TL
Kahvaltı Breakfast	15 TL
Tabirfor Menü Menu	35 TL

% 15 Suretli Ücreti-Service charge
% 10 İhtimale Vergisi-Over. Tax

72 Rooms 150 Beds With shower & toilet and telephone - Restaurant - Roof - Bar Lobby Television-Centrally Located - Auto-park.

72 Oda 150 Yataklı duşlu tuvaletli telefonlu Lokanta - Roof - Bar - Lobby - Televizyon - Oto park - şehir Merkezi.

İSTANBUL CAD. KAYSERİ
Tel: 9331 - 9332 - Telegraf: Hattat - KAYSERİ
Telex: 49545 HHAT - TR, Kayseri

hotel hattat
kayseri

İSTANBUL CAD. KAYSERİ
Tel: 9331 - 9332 - Telegraf: Hattat - Kayseri
Telex: 49545 HHAT - TR, Kayseri

Hattat oteli reklamı 1975

1950–70 li yıllarda en iyi oteller olarak; 1954-55 te Kayseri'nin en konforlu oteli olarak açılan Turist Otel, Yeni Otel ve Çalapkorumların işlettiği Zümrüt Otelini olup, bunların gecelik ücretleri 8-10 lira arasında idi.

Hayri Sungur tarafından işletilen Turist Otelin alt katında bir pavyon vardı. Ancak bu pavyonun çalışan kadınları daha ucuz olduğu için Meydan'daki İstanbul otelinde kalırlardı.

Halil Bey tarafından işletilen Yeni Otel'in alt katında Kaner Pavyon ve hemen arkasında da Kırşehir garajı olduğundan bu otelin müşterileri daha çok bu pavyonda çalışan kadınlar ile Kırşehir bölgesinden gelen yolcular olurdu.

OTEL ODALARI

Bir merhamettir yanan, daracık odaların,
İsli lâmbalarında, isli lâmbalarında.

Gelip geçen her yüzden gizli bir akis kalmış,
Küflü aylarında, küflü aynalarında.

Atılan elbiseler, boğazlanmış bir adam,
Kırık masalarında, kırık masalarında.

Bir sırrı sürüklüyor terlikler tıtır tıtır,
İzbe sofralarında, izbe sofralarında.

Atıyor sızılarını çıplak duvarda nâbzı,
Çivi yaralarında, çivi yaralarında.

Kulak verin ki, zaman, tahtayı kemiriyor,
Tavan aralarında, tavan aralarında.

Ağlayın, âşinasız, sessiz, can verenlere,
Otel odalarında, otel odalarında!...

1927

Günümüz Otellerindeki Özellikler

Belediye belgeli olanlardan, beş yıldızlı olarak değerlendirilenlere kadar mevcut otellerdeki hizmet ve konfor derece derece artmaktadır. En konforlularında, odalar da; çift kişilik yataklar, banyo ve klima, 24 saat oda servisi, radyolu çalar saat, ütü ve masası, kablosuz internet bağlantısı, kablolu televizyon yayını, uydu yayını, mini bar, yangına karşı

duman dedektörü, telefon, telesekreter, çalışma masası, çay kahve makinesi, saç kurutma makinesi, şifreli para kasası gibi her türlü ihtiyaca cevap verilmiştir.

Ayrıca bu otellerde; kahvaltı açık büfe olarak çok zengin bir çeşitleme ile verilmekte, içinde bulunan pastane, restoran ve barlarla yemek ihtiyacı karşılanmakta, alışveriş merkezlerinin yanında çok sayıda kişiyi alabilecek birkaç toplântı salonunda aynı anda ticarî, siyasî ve sosyal toplântılar yapılabilmekte, sağlık ve spor salonu bulunmakta, kapalı havuz, jakuzi, sauna, Türk hamamı, buhar banyosu gibi hizmet alanları bulunmaktadır.

SONUÇ: Geçmişte tacirlerin ve yolcuların, tehlikeli ve eziyetli yolculuklardan sonra getirdikleri malları ve hayvanları ile birlikte aynı mekânlarda kaldıkları, hasırlar üzerinde paltolarını yorgan yaparak birçok tanımadığı insanlarla yan yana yattıkları, defekasyon ihtiyaçlarını ibrik ve maşrapa ile hana ait tek helâda sıra ile giderdikleri şartlardan bugüne çok rahat ve güvenli yolculuklar yapabildikleri akla gelebilecek her ihtiyaçlarının giderilebildiği, mekânlarda konakladıkları ve sadece görüşmelerle mallarını pazarladıkları bir ticaret ve konaklama sistemine kavuşmuş oldukları görülmektedir.

Armutlu, 26 Mayıs 2010

Kaynaklar

1. Ahmed Nazif Efendi, **Mir'at-i Kayseriyye**, Çev. M. Palamutoğlu, Kaysri 1987
2. Ana Britannica **Ahi Maddesi**, c; 1
3. Baş Ali, **Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma**, Kayseri 1996
4. Bayram Mikail, **Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum**, Konya 1994
5. Birdal İlker, **Siyasal Ve Ekonomik Bir Örgütlenme Modeli Olarak Ahi Kuruluşu**, www.sbeso.org
6. Brook Kevin Alan, **Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri**, Çev. İsmail Tulçalı, İst. 2005
7. Cahen Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Çev. Yıldız Moran, E yay. İst. 1979
8. Celâl Esat, **Türk San'atı**, Akşam matb., İstanbul 1928,
9. Çağatay Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK Ank. 1989
10. Çetin Osman, **Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı**, İstanbul 1981
11. **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, (redaktör, H.Dursun Yıldız), Çağ Yay., İstanbul 1993
12. Eravşar Osman, **Seyahatnamelerde Kayseri**, KTO yay. Kayseri 2000
13. Erkiletlioğlu, Halit, **Geniş Kayseri Tarihi**, Kayseri, 2006
14. **Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstîlâh ve Tabirler**, Vakıflar Genel Müd. Neşr. Ankara 1966,
15. G. de Busbecq, **Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hatıratı**, Ank. 1953
16. Gabriel, A. **Kayseri Türk İslâm Anıtları**, (Çev. Ahmet Akif Tütenk) Kayseri 1954
17. Göde Kemal, **Eretnalılar'ın Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Vakfiyeleri**, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1984 Sayı:1
18. Güran Ceyhan, **Türk Hanlarının gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi**, Vakıflar Genel Müd. Yay. 1978
19. Halil Edhem, **Kayseri Şehri**, Kültür Bakanlığı yay. (Çev. Kemal Göde) Ank. 1982
20. **İbn Batuta Seyâhatnâmesi'nden Seçmeler**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 1000 Temel Eser, İstanbul 1971,
21. İter İsmet, **Tarihi Türk Hanları**, KGM matbaası, Ankara 1969
22. İnalçık Halil, **Devlet-i Aliyye**, İstanbul 2009
23. İnbaşı, M. XVI. YY. Başlarında Kayseri, Kayseri, 1992

24. J.H.A.Ubicini, 1855'de Türkiye, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977
25. Karamete Kemalettin, Kayseri'nin Turistik Bakımından Önemi, Erciyes Halkevi Dergisi, sene 1939,
26. Kars Zübeyir, Kayseri ve Sivas'ın çağdaşlaşmasında Vali Ahmet Muammer Bey, Erzurum 2008
27. Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Kayseri Büyük Şehir Yayınları, 2009, cilt:2
28. Kazıcı Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayihan Yayınevi, İstanbul 1999
29. Kemalettin Karamete, Erciyes Kayseri'sine Bakış, s:40 Kazım Özdoğan, Kayseri Tarihi
30. Köprülü Fuad, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Yay. Ank. 1984
31. Pakalın M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993
32. Simeon, Tarihte Ermeniler 1608-1619, İstanbul 1999
33. Şaman N.-Yazar T, Kayseri Köşk Hanıkahı, Vakıflar Dergisi, sayı:22, 1991
34. Şükün Ziya, Farsça-Türkçe Lûgat Millî Eğitim Basımevi, 1984
35. Tabakoğlu Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yay. İst. 2000
36. Turan Osman, C.Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri, Belleten 45
37. Turan Osman, Selçuklu Kervansarayları, Selçuklular ve İslâmiyet, İst. 1980
38. Turan Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara 1965
39. Türk ve Dünya Ünlüleri Ans. Hacı Bektaş Veli Mad. C.5
40. Türkiye İş Bankası Kültür yayınları
41. Ulutan Burhaneddin, Ahiliğin Ekonomik Önemi, 21. Kırşehir Ahilik Araştırma ve Kültür Vakf. Yay. İst. 1986
42. Ulutan Burhaneddin, İslâm'da Çöküntü ve Kurtuluşun Anahtarı, İst. 1990
43. **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi** (952-1136) Çev: Hrant D.Andreasyan, Ank. 1987, TTK
44. Remzi Oğuz Arık, Coğrafyadan Vatana, 1000 Temel Eser İst. 1969 S.204
45. Prof.W.M.Ramsay, Çev: Mihri PEKTAŞ, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İst. 1961 s. 51
46. Friedrich Hild, Das Byzantinische Strassensystem In Kappadokien, Wien 1977, s:66-71-77-84
- 47.
48. **DİZİN EKLENECEK**
49. **SELÇUKLU PARALARINDAN ÖRNEKLER EKLENECEK**

DİZİN

A. Gabriel, 60

A.D. Mordmann, 64

Abbasi, 36, 37, 41, 42

Abekir Ağanın Hanı, 62

Adana, 5, 46, 52

Afganistan, 21

Afyon, 20, 47, 52

Ağzıkarahan, 20

Ahî, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 60

Ahî Evren, 53, 54

Ahilik, 26, 54, 55, 72

Ahîlik, 1, 46, 48, 55

Ahrızlar Hanı, 62

Akdeniz, 7

Akın Palas Oteli, 68

Akmonia, 5

Aksaray, 4, 5, 13, 15, 20

Alacahan, 20

Alemdar Oteli, 68

Ali Cafer Türbesi, 10

Ali Efendi Hanı, 62

Alişar, 6

Alparslan, 49

Amasia, 5

Amasya, 5, 20, 22, 25, 47, 52

Amisos, 5

Anadolu, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22,

25, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 45, 46, 47, 48, 49,

50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 64, 65, 67, 68, 69, 72

Anadolu Oteli, 68

Ancyra, 4

Ankara, 4, 5, 6, 9, 11, 20, 22, 25, 35, 36, 47, 55, 65, 67,

68, 72

Ankara Oteli, 67

Ankyra, 5

Ankyra, 5

Anmaxsa, 5

Antep, 4, 47

Antiocheia, 4, 5

Antiocheia Pissidia, 4

Apameia, 4

Arabissos, 4

Arasaxa, 4

Archala, 4

Archalla, 5

Archeleis, 5

Ariaramnes, 28

Ariaratheia, 4, 5
Ariarathes, 28, 29, 30, 31
Ariarathiae, 4
Arkas, 4
Arpacilar, 57
Arslanbeyli, 4
Aspona, 4
Asur, 4, 6, 8, 28
Asurlu, 6, 8
Asurlu tacirler, 7
Atabey Emir Celaleddin Karatay, 15
Atatürk, 1, 65, 66
Atpazarı Hanı, 59
Atpazarı, 57
Attuda, 4
Avrupa, 10, 12, 21, 26, 33, 47, 55, 64
Aydın, 4
Azine Pazarları, 22

B

Babug Beg Sarayı, 10
Bacıyan-ı Rum, 51, 52, 53, 54, 72
Bahaeddin Veled, 14
Bakırcılar Çarşısı, 59, 64, 67
Baldöktü Hanı, 59
Basili, 6
Battal, 5
Baybars, 15
Bayburt, 25
Bedesten, 1, 24, 25, 57, 58, 62
Bedesten-i Şâhâne, 26
Bel, 4
Belediye Oteli, 67, 68
Belh, 50
Bergama, 25
Beyşehir, 25
Beytül-mal, 27
Bezzaz Hanı, 59
Bezzazlar Hanı, 20
Bitlis, 52
Bizans, 1, 5, 8, 22, 25, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 49
Boğazköy, 4, 6
Boğazlıyan, 5
Buğday Pazarı, 57
Buhara, 50
Bursa, 24, 27, 41, 47, 57
Bursalı Abdülhayoğlu Mustafa, 57
Bursa Bedesteni, 26
Bünyan Ulu Cami, 10

C

Caesaria, 3, 5
Cambaz, 21
Cavit Emminin Hanı, 62
Cebel Abd-el Aziz, 4
Ceneviz, 24
Cevizli Hanı, 16

Cholet, 65
Cırgalan Hanı, 59, 60
Cihan Oteli, 61, 63, 67
Cilicia, 3
Ciliciae, 4
Cizreli Ebü'l İzz İsmail Er- Rezzaz, 53
Cocussus, 4
Cocussuz, 4
Coduzalaba, 4
Cucussos, 5
Cucussus, 4

Ç

Çandarlı Kara Halil, 55
Çay Han, 20
Çelebi Mehmet Bedesteni, 26
Çiçek Palas Oteli, 68
Çifte Kümbetler, 10
Çiftlikhan, 20
Çin, 21
Çokgöz, 5, 6
Çukur Han, 62
Çukurova, 4

D

Dadsun, 4
Darende, 4
Deli Mustafa'nın Hanı, 58, 62
Demir Han, 62
Deve Han, 20
Develi, 4, 10, 46, 63
Develi Kalesi, 10
Develi Seyid-i Şerif Türbesi, 10
Dinar, 4, 36
Doğancı Ahmet Paşa hanı, 59
Doğanşehir, 4
Dönen Kümbet, 10

E

Edirne, 24, 27, 47, 57
Edmund Nauman, 64
Efes, 4
Efkere, 46
Ege, 1, 4
Eğretihan, 20
Ehvedüddin Kirmani, 53
Ekmekçibaşı'nın Hanı, 62, 63
Ekrek, 4
Elbaşı, 18
Elbistan, 4
Emir Erdoğmuş Türbesi, 10
Emir Pişrev Ali Türbesi, 10
Emirzade Mehmet Türbesi, 10
Emmiler, 4, 64
Ephesas, 5
Erciyes, 29, 31, 32, 33, 34

Erciyes Oteli, 67, 68
Ereğli, 25
Eretna, 10, 45, 60
Ergani, 6
Erkilet, 4, 5, 16
Erzincan, 35, 52
Erzurum, 10, 25, 40, 52, 62, 66, 72
Eski Postane Oteli, 67
Eskihisar, 4
Evdırhan, 20
Evliya Çelebi, 11, 25

F

Farabi, 50, 53
Fatih Sultan Mehmet, 26, 47
Feke, 4
Fels, 34, 39, 40
Fırat, 5, 6
Fidan Hanı, 26
Filibe, 25, 47
Fraktin, 4

G

Gagik, 49
Galata Bedesteni, 26
Gallianus, 28
Gausaura, 4
Gaziantep, 47, 52
Gazioğlu Hanı, 62
Gaziora, 28
Gedik Teşkilatı, 55
Gelibolu, 25
Geremaniaia, 4
Germanikeia, 5
Gertrude Bell, 65
Gezbel, 4
Gorbeons, 4
Gordion, 5
Göksun, 4, 5
Göktürkler, 21
Gömlüksiz(Çeşme) Hanı, 61,63,67
Gön Hanı, 59, 60
Grek, 1, 4, 5, 49
Guillame De Jerphanion, 65
Gülek Boğazı, 4
Gürün, 4

H

H.Barth, 64
Hacı Bektaş Veli,51. 53, 72
Hacı Nuri Bey'in Hanı, 62, 63
Hacıklıç Camisi ve Medresesi, 10
Halep, 22
Halys, 5, 6
Hamdi Bey Hanı, 59

Han, 1, 8, 11, 12, 14, 15, 16, 20, 26, 36, 44, 55, 57, 59, 60,
62, 63, 68
Han Cami-i, 60
Hancılık, 8, 46, 52
Hans Hermann Graf Von Schweinitz, 65
Hans Rott, 65
Harezm, 12
Harizmşah, 35
Harran, 4
Hasköy, 4
Haşim Ağa'nın Hanı, 62
Hattusas, 4
Hattuş, 6
Havut, 22
Haydar Bey Köşkü, 10
Haydarlı, 4
Heinrich Zimmerer, 65
Henry Fanshawe Tozer, 64
Herpa, 4
Heyet-i Temsiliye, 65
Hindistan, 12, 26
Hitit, 1, 4,6
Honoz, 4
Horasan, 50
Hubatçılar Pazarları, 57
Hunlar, 21

I

I. Alâeddin Keykubat,13,15,16,42
I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 13
I. İzzeddin Keykavus, 13,41
I. Rükneddin Mesud, 39
I.Gıyaseddin Keyhüsrev, 34,40,41
I.İzzeddin Keykavus, 34, 41
I.Kılıçarslan, 39
II. Alâeddin Keykubad, 43, 44
II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 34
II. İzzeddin Keykavus, 43
II. Kılıçarslan,13, 15, 36, 40
II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 42
II.İzzeddin Kılıçarslan, 39
II. Mesud, 44
II.Rükneddin Süleyman Şah, 34
II. Süleyman Şah, 41
III. Gıyaseddin Keyhüsrev, 44
III. İzzeddin Kılıç Arslan, 41
III. Alâeddin Keykubad, 45
Irak, 21
Isparta, 20, 25
IV.Rükneddin Kılıçarslan, 34,43

i

İbn Batuta, 45, 72
İbn-i Sina, 50, 53
İkonion, 5
İlhanlı, 10
İlhanlılar, 10

İmamzâde Reşit Bey, 65
İmparator I. Theodosius, 6
İncesu Kervansarayı, 16
İncillise, 4
İngiltere, 12
İpek Yolu, 27, 46
İran, 7, 9, 21, 26, 38, 41, 64
İspile Hanı, 16, 20
İstanbul Oteli, 67, 68, 69
İştîp, 25
İzmir, 13, 27, 67, 68
İzmir Oteli, 68

J

Jean Henri Abdolonyme Ubcini, 64
John Macdonald Kinneir, 64
Justinien, 5

K

Kadı İbni Abdü'z-zair, 15
Kadı Mescidi, 10
Kahramanmaraş, 25
Kaisareia, 4, 5
Kalat Şergat, 6
Kalay, 6,7
Kale, 4, 14, 57
Kaneş, 4, 6,7
Kaneş Karum, 6
Kanzanak Hanı, 59
Kapadokya, 15
Kapan Hanı, 60
Kappadokia, 1, 5, 28, 29, 30, 31, 38
Karadayı, 18
Karadeniz, 5
Karahîsar Hanı, 16
Karaköy, 4
Karatay Kervansarayı, 14, 16, 18, 59
Kârban, 9
Kârbansaray, 9
Kargıhan, 20
Karrurâ, 4
Kars, 49, 62, 72
Kastamonu, 25, 66
Kaşgar, 50
Kayır Han, 16
Kayseri, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20,
21, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 39, 40, 45, 46, 47,
49, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 72
Kazancılar, 57, 62, 67
Keçeci Hanı, 62
Keçeciler Çarşısı, 57
Kemer, 4, 15, 18
Kervan, 3, 7, 9, 11, 23, 27, 28, 46, 52, 60, 64
Kervansaray, 1,8 9, 11, 12, 13,14,16, 18, 25, 28, 34, 55, 67
Keykubadiye Sarayı, 15
Kırım, 21, 27

Kırgözhan, 20
Kırşehir, 22, 54, 63, 70, 72
Kızıl Köşk, 10
Kızılırmak, 5, 6
Kir Markos, 49
Kiraz, 4
Kirazbel, 4
Kiskisos, 5
Kisko, 5
Klikya, 1, 4
Kolarovgrad-Bulgaristan, 26
Kolossia, 4
Kolöneia, 5
Konaklama, 8
Konuksu, 5
Konya, 5, 10, 12, 13, 14, 15, 20, 25, 40, 42, 43, 44, 45, 47,
51, 52, 54, 60, 72
Koropassos, 4
Koza Han, 26
Kozan, 4, 5
Körükçü Hanı, 62
Körükçünün Hanı, 61
Kösedağ, 10
Köşk Medrese, 10, 45, 59, 60
Kral yolu, 8
Kukusos, 5
Kumalı, 8
Kuruçay, 4
Kuruhan, 20
Kutbeddin Melik Şah, 40
Kültepe, 4, 6

L

La Route Royale, 5
Ladik, 4
Lala Camisi, 10
Laodiceia, 4, 5
Laodikeia Katakekaumene, 4
Lefkoşa, 25
Lonca, 26
Lycum, 5

M

Maarif Hanı, 62
Magnesia, 4
Mahkeme Hanı, 59, 60
Makedonya, 26
Malandura, 5
Malatya, 4, 5, 15, 18, 20, 40, 52
Malazgirt, 48, 49
Manisa, 25
Maraş, 4, 5, 47, 52
Mardin, 22, 25, 42, 52
Markos, 49
Mastaura, 4
Mazaka, 3, 4, 5, 29
Medine Pazarı, 20

Medusa, 37
Melikşah, 34
Melitene, 4, 5
Mengücek Hanı, 16,59
Menzil, 20, 60
Merv, 50
Merzifon, 26
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı, 16, 55
Metropolis, 4
Meydan Oteli, 67, 68
Mezat Çarşısı, 57
Mezopotamya, 1, 4, 6, 7, 20, 37
Mısır, 12, 20, 21, 33, 36, 37, 42, 64
Mithradates, 29
Moğol, 13, 35, 50, 54
Morima, 28
Moteller, 66
Mugizeddin Kayser Şah, 40
Mugusiddin Tuğrul, 39
Muhiyiddin Mesud, 40
Mumcular Hanı, 62
Mustafa Bey, 57
Musul, 22
Mutezile, 53

N

Narh, 27, 58
Nasrullah zâde Hanı, 59
Nuh Naci Yazgan, 65
Nysa, 4, 5
Nyssu, 6

O

Oberhummer, 65
Orkistos, 5
Orsologiacio, 4
Orta Asya, 13
Ortodoks, 48
Osiana, 4
Otel, 66, 67, 68, 69, 70, 71

Ö

Öresinhan, 20
Özkösenin Hanı, 62

P

Pamuk Hanı, 20, 28, 59
Panayır, 21, 47, 48
Panayır Resmi, 48
Parlasan, 6
Parnassosla, 6
Paul Lukas, 63
Pazarören, 21
Pembe Han, 60
Pera Palas, 67

Pers, 28
Pessinus, 5
Pınarbaşı, 4, 5, 21
Piri Paşa Hanı, 59
Plovdiv- Bulgaristan, 25
Podandos, 4, 5
Pontus, 3, 29, 30
Pornassa, 4
Portekiz, 24
Pozantı, 4, 5
Pylae, 4

R

Rahdar, 11, 14
Ribat-ı Mahi, 9
Rodandos, 5
Roma, 1, 4, 5, 6, 8, 20, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 48,
49, 50
Rusya, 21
Rükneddin Cihanşah, 40

S

Saccasena, 4
Sadak, 5
Sadrettin Konevi, 53
Sahab Türbesi, 10
Sahabiye Medresesi, 10
Sahra Oteli, 68
Saimbeyli, 4
Sakarya Oteli, 67, 68
Sakasene, 4
Samsat, 4
Samsun, 5
Samuell Ben David, 12
Samurcular Çarşısı, 57
Saraçlar Hanı, 20
Saraybosna, 26
Sardeis, 5
Sarı Han, 16
Saruz, 4
Satala, 5
Sazgeldi Türbesi, 10
Scanatus, 5
Sebastaia, 5
Sebastia, 3, 5
Selanik, 26, 27, 47
Selçuklu, 1, 5,6,8, 9, 10, 11,12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21,
22, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45,46,47, 49,
50, 51, 53,54, 55, 57, 59, 67, 72
Semerkant, 50
Semuhoğlu Hanı, 62
Serez, 26
Serezek, 4
Seyhan Oteli, 67, 68
Seyit İsa Zaviyesi, 10
Seyitgazi, 20
Sırçalı, 5, 10

Sikke, 1, 28, 34, 35, 36, 39, 42
Simala, 4
Simeon, 63, 72
Sinop, 5, 28
Sision, 5
Sisium, 4
Sivas, 5, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 20, 34, 42, 43, 44, 45, 47,
52, 53, 60, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 72
Sivas Oteli, 67
Siyavuş – Cimri, 24
Sizium, 4
Soandan, 4
Sofya, 26, 47
Somoğlu Han, 59
Somoğlu Hanı, 64
Sultan Hanı, 13, 15, 16, 18
Sultanhanı Kervansarayı, 16
Sultanhisar, 4, 6
Suriye, 6, 12, 15, 20, 21, 33, 46
Surp Garabet Manastırı, 46
Susuz Han, 20
Sürgü, 4

Ş

Şah Kutlu Hatun Türbesi, 10
Şam, 26
Şaman, 52, 60, 72
Şarapsahan, 20
Şekerciler Hanı, 20
Şeyh Edebalı, 54, 55
Şeyh Nasirü'd – Din Mahmud, 53
Şeyh Necmü'd-Din-i Daye, 53
Şeyh Ümmi Zaviyesi, 10
Şir-i Hurşid, 35, 37, 42
Şumnu, 26

T

Tamga, 10
Tacirler, 2, 6, 7, 10, 12, 20, 22, 26, 58
Taranta, 5
Tarsos, 5
Tarsus, 5
Taşçı, 4
Taşçıoğlu Hanı, 62, 63
Tavium, 3, 5
Tebriz, 36
Tegarama, 4
Tekgöz, 6
Tekirdağ, 26
Tekke, 5
Tekke-Özü, 5
Tepe Han, 16
Ticaret, 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 20, 24, 27, 28,
34, 35, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 63,
66, 68, 71, 72
Timilkia, 4
Tire, 26

Tokat, 22, 26, 47
Topal İsmail'in Hanı, 62
Tralles, 4
Tunç, 7
Turist Oteli, 68, 70
Tus-Serahs, 9
Tutgavul, 11
Tutguvul, 14
Tutlu Han, 59
Tuzhisar Sultan Hanı, 15
Tüccar, 2, 28
Türkistan, 12, 50
Türkiye Selçukluları, 10, 34
Türkmen Pazarları, 22
Tyana, 28

U

Uşak, 47, 52
Uygurlar, 50

Ü

Üskiyenbel, 4

V

Vakıf, 11, 12, 14, 46, 60
Vatan Oteli, 68
Vezir Hanı, 59, 60
Vezirköprü, 26
Viranşehir, 4

W

Wabartum, 6
William Francis Ainsworth, 64
William John Hamilton, 64

Y

Yabanlu Pazarı, 21, 35
Yalnız Göz, 6
Yalvaç, 4
Yanbolu, 26
Yargan, 4
Yarpuz, 4
Yavaş Hanı, 16
Yedekçioğlu Hanı, 62, 67
Yeni Bedesten, 26
Yeni Han, 62
Yeni Otel, 68
Yeşilhisar Ulu Cami, 10
Yıldırım Beyazıt Bedesteni, 26
Yıldız Oteli, 67, 69
Yozgat, 4, 5, 6, 66, 68
Yozgat Oteli, 68
Yörük Han, 16
Yugoslavya, 25

1- İlk Ticari Türk Şirketinin Kurulması 1911

Bu yıllarda Türkler arasında kollektif ticarî hareketler henüz görölmüyordu. Özellikle manifatura ticareti, Ermeni ve Rumların ellerinde bulunuyordu. 1911 senesinin başlarında bu tür ticaretle uğraşmak üzere Nalbant-zâde Süleyman Ağa başkanlığında, Yedekçi-zâde'ler ve Uşaki-zâde Osman Bey çalışmaya başladılar. Geceleri muhtelif evlerde toplânarak şirketin nizamnamesi hazırlandı. Birçok hemşehri hissedar olarak yazıldı. Nihayet "İslâm Suhulet Şirketi" ismiyle kurulan şirket, o kış mağazasını açarak işe başladı. 23 Ocak 1911 tarihli Erciyes Gazetesi'nde bu konuda bir yazı neşredilerek müteşebbisler tebrik edildi. Böylece Kayseri'de ekonominin ilk temeli atılmış oldu.